

Wpływ Internetu na aktywność seniorów z punktu widzenia strategii budowania społeczeństwa informacyjnego *i2010**

The influence of the Internet on the activity
of senior citizens from the point of view
of the *i2010* strategy for the building
of the information society**

* Opracowanie powstało w wyniku badań prowadzonych przez Autorkę w Bibliotece Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego we Florencji w 2007 r. w ramach programu „*Summer Fellowship*” w oparciu o grant Centrum Europejskiego Natolin.

** The paper has been based on the research conducted by the Author in the Library of the European University Institute in Florence in 2007 within the project „*Summer Fellowship*” sponsored by the European Centre Natolin.

© CENTRUM EUROPEJSKIE NATOLIN

redakcja w języku polskim

ELŻBIETA NOWICKA-ROŻEK

redakcja w języku angielskim

JAROSŁAW BRZEZIŃSKI

tłumaczenie na język angielski

AGENCJA TŁUMACZY ZAWODOWYCH LETTERMAN SPÓŁKA Z O.O.

skład i druk

NAJ-COMP, UL. MINERSKA 1 · 04-506 WARSZAWA

projekt graficzny

WOJCIECH SOBOLEWSKI

wydawca / published by

CENTRUM EUROPEJSKIE NATOLIN,

UL. NOWOURSYNOWSKA 84 · 02-797 WARSZAWA

TEL. 022 545 98 00 · FAX 022 649 12 99

FUNDACJA@NATOLIN.EDU.PL · WWW.NATOLIN.EDU.PL

ISSN 1732-0445

WARSZAWA 2009

EWA FRĄCKIEWICZ

Wpływ Internetu na aktywność seniorów z punktu widzenia strategii budowania społeczeństwa informacyjnego *i2010*



The influence of the Internet on the
activity of senior citizens from the point
of view of the *i2010* strategy for the
building of the information society



Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Osoby starsze i zjawisko starzenia się społeczeństwa	10
2. Unia Europejska a rozwój społeczeństwa informacyjnego	19
3. Działania Unii Europejskiej na rzecz osób starszych	26
4. Nowe technologie a ludzie starsi	31
5. Potencjał Internetu wobec starzenia się społeczeństwa	36
6. Korzyści dla osób i szanse dla firm	39
7. Uniwersytety trzeciego wieku jako przykład projektu aktywizującego ludzi starszych	44
8. Korzystanie z Internetu przez seniorów – porównanie grup UTW i nie-UTW w Polsce	46
9. Wnioski z badań	53
Zakończenie	56
Bibliografia	60
O Autorce	66

Table of contents

Introduction	69
1. Senior citizens and the ageing society phenomenon	72
2. The European Union and the development of the information society	81
3. EU activities for the benefit of the elderly	88
4. New technologies and the elderly	93
5. The potential of the Internet and the ageing of society	98
6. Benefits for individuals and opportunities for companies	101
7. Third Age Universities as an example of a project conceived to activate the elderly	106
8. The use of the Internet by senior citizens – TAU students versus non-students in Poland	108
9. Conclusions from research	115
Summary	117
Bibliography	121
On the Author	127

WPROWADZENIE

Społeczeństwo nowoczesne dzisiaj to społeczeństwo z informatyzowane, społeczeństwo wiedzy, w którym obywatele są świadomi swoich praw i obowiązków. To także świadomi konsumenci, równoprawni partnerzy dla przedsiębiorstw, którzy potrafią korzystać – i chętnie to czynią – z usług i produktów w postaci cyfrowej oferowanych m.in. poprzez globalną sieć Internet. Celem budowania takiego społeczeństwa jest wzrost konkurencyjności poszczególnych krajów i ich grup, także Unii Europejskiej, tak aby w rezultacie osiągnąć rozwój ekonomiczny i społeczny. Jednym ze środków prowadzących do spełnienia tego celu jest zaktywizowanie, w większym niż dotychczas stopniu, obywateli Wspólnoty w zakresie wykorzystania nowych technologii, w tym Internetu.

Powszechnie panuje pogląd, że społeczeństwo w takim kontekście tworzą przede wszystkim osoby młode i w średnim wieku, czyli jednostki zdolne, łatwo przyswajające sobie nowości i szybko dostosowujące się do zmienionych warunków. Te cechy nie są jednak równomiernie rozłożone w przekroju poszczególnych grup społecznych. Co więcej, rozwojowi gospodarki opartej na wiedzy nie towarzyszy społeczny dynamizm, wręcz przeciwnie – następuje niedopasowanie procesów, gdyż ludzie mają ograniczone zdolności do przyswajania wiedzy, koncentracji uwagi oraz umiejętności uczenia się i współdziałania¹.

Rozwijanie projektów ukierunkowanych na budowanie nowoczesnego społeczeństwa powinno uwzględniać zjawisko obserwowane w większości krajów wysoko rozwiniętych jakim jest starzenie się.

¹ T. GALEWSKI, *Człowiek wobec rozwoju nowych technologii teleinformatycznych i globalizacji*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1007, AE Wrocław, Wrocław 2003, s. 150.

Według prognoz, w UE w 2050 roku odsetek osób w wieku od 60 do 79 lat wyniesie aż 25% populacji. Mimo to rola seniorów w budowaniu nowoczesnego społeczeństwa jest rzadko podejmowana, a wydaje się, że właśnie rozwijanie badań na temat uwarunkowań włączenia w ten proces pokolenia 60+ daje szansę na odniesienia sukcesu.

Instytut *Progressive Technological Studies* z Sewilli wymienia trzy fundamentalne wyzwania decydujące o przyszłości Wspólnoty². Są to:

- 1) stabilizacja i utrzymanie wzrostu ekonomicznego w celu stworzenia nowych miejsc pracy zmniejszających różnice w standardzie życia między starymi a nowymi członkami Unii,
- 2) utrzymanie i wzmocnienie społecznej spójności i zmniejszanie powstających różnic, które prawie zawsze towarzyszą temu wzrostowi,
- 3) zapewnienie edukacji na poziomie wyższym w obliczu rozwoju demograficznego, który ma wpływ na system podatkowy, system ubezpieczeń społecznych i rynek pracy, w celu utrzymania udziału wysokokwalifikowanych pracowników.

Tymczasem obserwowany niski stopień penetracji Internetu w grupie seniorów może prowadzić do dyskryminacji osób starszych i być źródłem ich wykluczenia (*e-exclusion*). W tej sytuacji odpowiednie przygotowanie programów edukacji seniorów i wspieranie wszelkich inicjatyw prowadzących do aktywizacji ludzi starych staje się wręcz koniecznością, zarówno z punktu widzenia ogólnospołecznego (aktywizacja osób starszych urzeczywistnia ich prawo do bycia integralnymi członkami społeczności), jak i ekonomicznego. W skali mikro poznanie stosunku seniorów do nowych technologii daje szansę na opracowywanie innowacji, ich skuteczne wdrażanie oraz odkrywanie zupełnie nowych rynków. W skali makro zaś może pozwolić na lepszą realizację strategii *i2010* zakładającej m.in. poprawienie jakości życia mieszkańców poprzez pełną obsługę obywateli w trybie *online* czy intensyfikację

² T. HUSING, K. GAREIS, W. B. KORTE, *The Impact of ICT on Social Cohesion. Looking Beyond the Digital Divide* W: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006, s. 75.

inwestycji w ICT (*information and communication technology*³), w celu osiągnięcia znacznych korzyści w gospodarce.

Obecnie rynek ICT dla potrzeb komfortowego funkcjonowania osób starszych jest nadal w fazie powstawania i nie zapewnia pełnej dostępności i przyswojenia niezbędnych rozwiązań. Do przyczyn tego zjawiska, jak podkreśla Komisja Europejska, należą: słaba znajomość możliwości i potrzeb seniorów, niedostateczne dzielenie się doświadczeniami przez członków Wspólnoty, fragmentacja systemów kosztów i certyfikacji oraz brak interoperacyjności, wysokie koszty rozwoju i testowania rynku⁴. Jednak zakładając, że z techniczno-organizacyjnego punktu widzenia stanie się to realne, nadal pozostaje pytanie, czy obywatele zechcą z tych rozwiązań korzystać. ■

³ W polskim piśmiennictwie ICT utożsamia się z takimi określeniami, jak: technologie informacyjne i/lub informatyczne oraz komunikacyjne i/lub telekomunikacyjne.

⁴ Wartość majątku i dochodów Europejczyków w wieku powyżej 65 lat szacuje się na ponad 3000 mld euro. Za: *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym*, www.eur-lex.europa.eu dostęp 27.09.2007 r.

1. OSOBY STARSZE I ZJAWISKO STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Tempo współczesnych zmian zachodzących w życiu społecznym, ekonomicznym i politycznym wręcz stwarza przymus ustawicznego kształcenia się, zdobywania nowych umiejętności. Ciągłe doskonalenie się to konieczny warunek, jaki musi spełnić obywatel, pracownik, konsument chcący rozumieć, jak funkcjonuje współczesny świat i jak z niego korzystać. Zasada ta dotyczy wszystkich, bez względu na pochodzenie, rasę, płeć czy wiek. Tymczasem właśnie wiek w przypadku podążania za nowoczesnym rozwojem może się okazać istotną przeszkodą.

Powszechnie funkcjonujący stereotyp osoby starszej jest rezultatem ogólnych społecznych doświadczeń, wynikających z dotychczasowego rozwoju historii ludzkości, a zatem różni się w poszczególnych regionach geograficznych. Na przykład w niektórych krajach osoby starsze były uznawane za źródło mądrości i do nich kierowali się wszyscy, przed którymi stał problem podjęcia ważnej decyzji. W innych społecznościach starcy byli skazywani na wygnanie, a nawet na śmierć⁵. Współcześnie w naukach społecznych zwraca się uwagę na intensyfikację zjawiska, w którym osoby starsze tracą w relacjach z innymi, ponieważ mają niewiele do zaoferowania⁶.

⁵ Stosunek do osób starszych i ich pozycję społeczną na przestrzeni wieków szeroko omawia G. MINOIS w *Historii starości. Od antyku do renesansu* oraz J.-P. BOIS w *Historii starości. Od Montaigne'a do pierwszych emerytur*.

⁶ Zgodnie z teorią wymiany społecznej, to, co ludzie sądzą o swoim związku z inną osobą, zależy od tego, jak pojmują nagrody, które im ten związek daje, i koszty, jakie ponoszą. Za: B. BUGAJSKA, *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, s. 27.

Starość przybierała, i przybiera, różne oblicza – w zależności od charakteru relacji zachodzących między człowiekiem a społeczeństwem i jego kulturą. W kulturze europejskiej, co podkreśla Cz. Kryszkiewicz, mit starego człowieka jest pochodną lansowanej po II wojnie światowej teorii „niezaangażowania”, traktującej seniorów jako osoby nieaktywne i oczekujące wyłącznie pomocy od strony innych⁷. To podejście znalazło odzwierciedlenie w powstaniu nowego terminu *ageism*, oznaczającego uprzedzenie lub dyskryminację jednej grupy wiekowej⁸. Jak jednak pokazują badania gerontologiczne, to właśnie aktywny sposób spędzania czasu pozwala osiągnąć seniorom zadowolenie z życia⁹. O ile aktywność jest potrzebą zarówno społeczną, jak i psychiczną osób w każdym wieku, to w przypadku ludzi starszych należy podkreślić dwa warunki, jakie muszą być spełnione, tj. wykonywanie zajęć, które rzeczywiście sprawia przyjemność danej osobie, oraz jej zdolności w tej mierze (co w przypadku wykorzystywania nowych technologii, w tym Internetu, nie jest już takie oczywiste). Model aktywnej starości popiera również Światowa Organizacja Zdrowia (WHO), traktująca aktywność społeczną ludzi starszych oraz ciągłe uczenie się jako warunek dobrej jakości życia.

Starzenie się jest naturalnym procesem rozwoju człowieka. Jak jednak pisze G. Minois, to, co było dotychczas sprawą wyłącznie prywatną i rodzinną, stało się zjawiskiem na wielką skalę. Spodziewane konsekwencje demograficzne, społeczne i ekonomiczne siłą rzeczy doprowadziły do odrodzenia zainteresowania ludźmi starymi. Stąd też problematyka starzenia się i starości stała się interdyscyplinarnym

⁷ CZ. KRYSZKIEWICZ, *Aktywne życie seniorów warunkiem pomysłnego starzenia się*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, pod red. ST. STEUDEN, M. MARCZUK, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 281-282.

⁸ B. ERIKSSON, J. WOLF, *European Perspectives on Elderly People*, Peter Lang, Frankfurt ab Main 2005, s. 77.

⁹ Zwraca się w nich uwagę na aktywność fizyczną i psychiczną - publikacje H. SZWARC, J. PIOTROWSKIEGO, B. Z. MAŁECKIEJ, opracowania pod red. A. JOPKIEWICZ, A. FABIŚ, S. STEUDEN I M. MARCZUK.

przedmiotem nauk, które w centrum swoich zainteresowań stawiają człowieka w relacji do¹⁰:

- 1) świata przyrody – antropologia przyrodnicza, w tym medyczna, fizjologiczna, patologiczna,
- 2) świata społecznego – gerontologia społeczna, socjologia, demografia i ekonomia,
- 3) świata kultury – antropologia kulturowa,
- 4) indywidualnego świata wewnętrznego – psychologia, antropologia filozoficzna.

Na aspekt fizycznej sprawności, jako wyznacznika przejścia do okresu wieku podeszłego, wskazywano wcześniej. Ale już na początku lat 70. zwracano uwagę, że to kryterium przestaje mieć znaczenie¹¹. Pojęcie „osoba starsza” nie jest już równoznaczne z określeniami: „osoba niedołączna”, „osoba niesamodzielną”, „osoba niepracująca”, „osoba pozostająca w domu, nieaktywna”. Jest to związane zarówno z postępami, jakie dokonały się w medycynie, z ogólną tendencją wydłużania się życia, jak również ze stosunkowo wczesnym nabywaniem praw emerytalnych. Dzisiaj do najważniejszych zmian w porównaniu z cechami społecznymi ludzi starych sprzed laty, należą¹²:

- 1) stosunkowo szybkie przejście na emeryturę, w okresie stosunkowo dużej sprawności fizycznej i intelektualnej,
- 2) swoistego rodzaju „odmłodzenie” starości, przejawiające się w zmianie postawy osób starszych wobec samych siebie; seniorzy preferują samookreślenie „wiek dojrzały”, przejmują nowe wzorce konsumpcji i nowe style życia,
- 3) stosunkowo duży udział tej grupy w społeczeństwie ogółem,
- 4) feminizacja starości,
- 5) heterogeniczność grupy ludzi starszych,

¹⁰ B. BUGAJSKA, *Tożsamość...*, *op. cit.*, s. 13.

¹¹ J. PIOTROWSKI, *Warunki życiowe i podstawowe potrzeby ludzi starszych*, Biuletyn IGS 1973, nr 2, s. 33.

¹² P. BŁĘDOWSKI, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH, Warszawa 2002, s. 106.

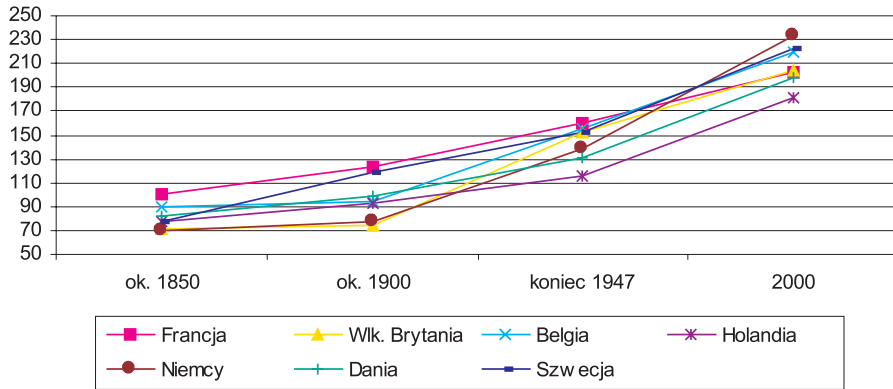
6) ewolucja wzorców starości w społecznej percepcji – od negatywnych stereotypów do różnorodności.

Mimo że granice między wiekiem dojrzałym a podeszłym są płynne, a nawet sam termin „starość budzi wiele kontrowersji, za Światową Organizacją Zdrowia przyjmuje się trzy jej okresy¹³:

- 1) 60–74 lat – wiek podeszły (*young old*),
- 2) 75–84 lat – wiek starczy (*old old*),
- 3) 85 lat i więcej – wiek sędziwy (*oldest old*).

Procesy starzenia obserwuje się od wielu lat, ale obecnie skala tego zjawiska znacznie się zwiększyła, o czym może świadczyć zmiana liczby osób w podeszłym wieku przypadająca na 1000 mieszkańców (rys. 1). W ciągu 150 lat we Francji nastąpił wzrost o 100%, w Wielkiej Brytanii i Szwecji ponad 180%, natomiast w Niemczech wskaźnik ten wzrósł ponad – trzykrotnie.

Rysunek 1. Osoby w wieku 60 lat i starsze na 1000 mieszkańców



Źródło: A. Sauvy, *Social and Economic Consequences of Ageing of Western European Populations*, w: *The Economics of Ageing*, ed. J. Creedy, *The International Library of Critical Writing in Economics*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants 1995, s. 151 oraz www.census.gov dostęp 16.10.2007 r.

W krajach Wspólnoty, w perspektywie roku 2050, nastąpi bardzo wyraźny wzrost liczby osób w wieku podeszłym, który doprowadzi do

¹³ *A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Person 2004*, www.whglibdoc.who.int dostęp 25.01.2007 r.

wzrostu udziału osób z przedziału wiekowego 60–79 lat do około 25% całej populacji poszczególnych krajów¹⁴. Grupę „najstarszych” państw tworzą Włochy oraz Hiszpania, w których co najmniej 35% mieszkańców w połowie XXI wieku osiągnie wiek co najmniej 65 lat. W tym czasie tylko Luksemburg będzie się charakteryzował wskaźnikiem nieco poniżej 20% (tab. 1).

Tabela 1. Rozkład udziału populacji osób w wieku co najmniej 65 lat w państwach Unii Europejskiej w latach 2000–2050

Rok Udział	2000	2015	2030	2050
Do 10	-	-	-	-
10,0 – 14,9	Irlandia 11,2 Cypr 11,4 Słowacja 11,5 Polska 12,3 Malta 12,3 Rumunia 13,5 Holandia 13,6 Litwa 13,6 Czechy 13,9 Słowenia 14,1 Luksemburg 14,3 Węgry 14,7 Dania 14,8	Irlandia 13,1 Słowacja 13,7 Rumunia 14,6 Polska 14,8 Cypr 14,8	-	-
15,0 – 19,9	Finlandia 15,0 Estonia 15,2 Łotwa 15,2 Austria 15,5 Portugalia 15,6 Wlk. 15,6 Brytania 16,1 Francja 16,2 Niemcy 16,3 Bułgaria 16,3 Belgia 16,7 Hiszpania 16,9 Szwecja 17,2 Grecja 17,3 Włochy 18,2	Luksemburg 16,1 Litwa 16,6 Estonia 17,0 Węgry 17,4 Holandia 17,8 Bułgaria 17,9 Łotwa 17,9 Malta 18,0 Portugalia 15,6 Słowenia 18,5 Francja 18,6 Czechy 18,7 Wlk. 18,9 Brytania 18,9 Dania 19,5	Irlandia 16,9 Rumunia 17,7 Luksemburg 19,5 Cypr 19,6	Luksemburg 19,7

¹⁴ R. C. SCHOENMAECKERS, *Active Ageing in Europe*, vol. 2, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004, s. 32.

		Hiszpania 19,8 Belgia 19,9			
20,0–24,9	-	Austria 20,0 Finlandia 20,7 Niemcy 21,0 Grecja 21,2 Szwecja 22,3 Włochy 22,4	Słowacja 20,2 Estonia 21,2 Polska 21,4 Węgry 21,7 Bułgaria 21,9 Litwa 22,3 Łotwa 22,3 Portugalia 15,6 Malta 23,5 Francja 23,8 Dania 24,2 Holandia 24,2 Wlk. Brytania 24,3 Czechy 24,4	Irlandia 21,9 Cypr 23,2	
25,0–29,9	-	-	Belgia 26,0 Grecja 26,2 Hiszpania 26,5 Finlandia 26,7 Słowenia 26,9 Szwecja 27,0 Niemcy 27,7 Austria 15,5 Włochy 28,6	Dania 25,9 Rumunia 26,0 Holandia 26,5 Francja 26,7 Estonia 26,9 Malta 27,0 Wlk. Brytania 27,3 Finlandia 27,9 Polska 27,9 Łotwa 28,2 Słowacja 28,9 Litwa 28,9 Węgry 29,0 Belgia 29,0 Portugalia 29,8	
30,0– 34,9	-	-	-	Bułgaria 30,1 Szwecja 30,3 Niemcy 31,0 Czechy 32,7 Austria 34,0 Grecja 34,1 Słowenia 34,8	
35,0 i więcej	-	-	-	Włochy 35,9 Hiszpania 37,6	

Źródło: D. Avramow, M. Maskova M., *Active Ageing in Europe, vol. 1, Population Studies no 41, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2003*, s. 116–118

Procesowi starzenia będzie równolegle towarzyszyć stałe obniżanie liczby osób w niższych przedziałach wiekowych (tab. 2). W stosunku

do początku XXI wieku grupa najmłodszych mieszkańców UE obniży się o jedną trzecią, podczas gdy odsetek seniorów zwiększy się niemal o trzy czwarte.

Tabela 2. Zmiany liczby i udziałów grup wiekowych w Europie w latach 2000–2050

Rok Grupa wiekowa	2000	2015	2030	2050
Odsetek				
0–14	18,6	15,0	14,5	14,7
15–64	67,5	68,6	63,4	57,7
65+	13,9	16,4	22,1	27,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
Liczba osób				
0–14	150 000	120 231	112 527	105 710
15–64	546 302	549 321	493 236	414 194
65+	112 257	131 568	171 725	197 855
Ogółem	808 589	801 120	777 488	717 758
Wskaźnik wzrostu				
0–14	100	80	75	70
15–64	100	101	90	76
65+	100	117	153	176
Ogółem	100	99	96	89

Źródło: D. Avramow, M. Maskova M., *Active...op. cit.*, s. 37

O starości można mówić zarówno w kategoriach biologicznych, zdrowotnych, społecznych, jak i ekonomicznych¹⁵. Rozważając konsekwencje starzenia się społeczeństwa, ekonomiści zwracają uwagę na takie wskaźniki, jak: produkcja i konsumpcja (A. Sauvy), zatrudnienie, oszczędności, poziom lokat, wzrost wydajności, wydatki rządu na politykę społeczną, opiekę zdrowotną, edukację (D. M. Culter i in.), po-

¹⁵ Ekonomiczne skutki starzenia się społeczeństwa obszernie przedstawia raport *European Economy, Special Report no 1 z 2006 roku pt. The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pension, Healthcare, Long-term Care, Education and Unemployment Transfers (2004-2050)*.

ziom zatrudnienia i bezrobocia (Ch. A. Pissarides), wskaźnik aktywności zawodowej oraz koszty ubezpieczenia społecznego. Z tego punktu widzenia zmiany w strukturze wiekowej mieszkańców UE nie są jednoznacznie oceniane, ale niewątpliwie zjawisko starzenia się społeczeństwa tworzy zupełnie nowe wyzwania. Głębokie zmiany demograficzne ożywiły dyskusję na temat ich skutków w wielu dziedzinach życia gospodarczego, w tym o konieczności reorganizacji polityki fiskalnej, finansowania opieki medycznej itd. oraz społecznego, w tym wspomnianej wyżej aktywności życiowej osób starszych.

Koncepcja aktywności mówi o aktywności seniorów w różnych domenach życia, to jest osobistej, rodzinnej, socjalnej i zawodowej. Jej idea obejmuje zarówno społeczne, jak i indywidualne działania, takie jak¹⁶:

- 1) kontynuowanie uczestnictwa na rynku pracy,
- 2) aktywny wkład w życie domowe, w tym prace domowe i opiekę nad innymi,
- 3) aktywne życie we wspólnocie, poprzez wolontariat lub nieodpłatne wykonywanie różnych prac,
- 4) aktywny wypoczynek – hobby, sport, podróże i kreatywne działania.

Jak podkreślają gerontolodzy, aktywność osób starszych jest istotnym elementem życia – to podstawa dobrego zdrowia i bezbolesnego przejścia przez kolejne jego fazy¹⁷, a wspólne spotkania i zdobywanie wiedzy są jednym z elementów sprzyjających takiemu nastawieniu¹⁸. Aktywność jest pewną formą stylu bycia danej osoby i jako taka należy do cech indywidualnych. Jednak ludziom starszym – z racji mniejszych predyspozycji fizycznych i wyłączenia z życia zawodowego – trudniej

¹⁶ D. AVRAMOW, M. MASKOVA, *Active Ageing in Europe*, vol. 1, Population Studies no 41, Council of Europe Publishing, Strasburg 2003, s. 24.

¹⁷ A. ZYCH, *Człowiek wobec starości*, Interart, Warszawa 1995.

¹⁸ Badania porównawcze aktywności osób starszych z grupy członków uniwersytetu trzeciego wieku i innych prezentuje A. KIESZKOWSKA w artykule *Potrzeby ludzi starszych i ich plany życiowe*, w: *The Third Age Without the Old Age*, pod red. E. TRAFIAŁEK, Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej nr 44, Kielce 2000, s. 73–86.

jest niż młodym zachować zdolność do działania. Stąd też wiele organizacji i stowarzyszeń stawia sobie za cel propagowanie takich postaw i pobudzanie do zwiększenia aktywności. Niektóre organizacje (np. WHO) koncentrują się na sposobie spędzania czasu wolnego, którego przybywa po okresie aktywności zawodowej, inne są zainteresowane aspektami ekonomicznymi, jak np. udziałem w rynku pracy (np. OECD, UE). ■

2. UNIA EUROPEJSKA A ROZWÓJ SPOŁECZEŃSTWA INFORMACYJNEGO

Gwałtowny rozwój technik informacyjnych i komunikacyjnych pod koniec XX wieku przyczynił się do powstania i rozpowszechnienia pojęcia społeczeństwa informacyjnego (SI). Środowiska polityczne, gospodarcze i naukowe podzielają pogląd o konieczności rozwoju warunków sprzyjających adaptacji nowych technologii, w konsekwencji determinujących ogólny rozwój gospodarczy danego kraju, grup państw i całej gospodarki światowej.

Idea społeczeństwa informacyjnego powstała we wczesnych latach 60., kiedy pojawiły się prace F. Machlupa i M. Porata zwracające uwagę na rolę informacji i wiedzy w gospodarce. Początkowo uwaga analityków koncentrowała się na rynku amerykańskim. Dopiero wraz z pojawieniem się i rozpowszechnieniem stosowania globalnej sieci Internet nastąpił rzeczywisty wzrost zainteresowania SI¹⁹.

Społeczeństwo informacyjne to rodzaj systemu społecznego, który występuje w krajach o wysokim stopniu rozwoju technologii, gdzie zarządzanie informacją, jej jakość i szybkość przepływu stanowią zasadnicze czynniki konkurencyjności w przemyśle oraz w usługach. Do jego budowy konieczna jest realizacja działań w wielu dziedzinach, tj.:

- 1) liberalizacji rynków sektora informacyjnego,
- 2) dostosowania prawa do warunków gospodarki elektronicznej,

¹⁹ CH. MAY wyróżnia trzy okresy w rozwoju zainteresowania SI: pierwszy, który trwał od 1962 r. do połowy lat 70., charakteryzował się koncentracją na rynku amerykańskim; drugi, do początku lat 90., kiedy rozwój ICT następował także poza granicami USA, oraz obecny, kiedy to analitycy koncentrują się na potencjale i możliwościach Internetu prowadzących do jego szerokiego rozpowszechnienia w globalnym społeczeństwie informacyjnym.

- 3) budowy infrastruktury technicznej,
- 4) zintensyfikowania prac badawczo-rozwojowych,
- 5) ustawicznego kształcenia społeczeństwa.

Taki sposób działania wymaga stosowania coraz to nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania informacji²⁰. Dlatego też w projektach związanych z budową społeczeństwa informacyjnego zwraca się przede wszystkim uwagę na infrastrukturę telekomunikacyjną i stopień informatyzacji zakładając, że konsekwencją ich rozwoju będzie odpowiednie pobudzenie gospodarki, a w efekcie nastąpi wzrost jej konkurencyjności. Potwierdzeniem tego są wyniki ekonomiczne Stanów Zjednoczonych, Australii, Szwecji, Finlandii, Irlandii, ale także Malezji, Filipin, Tajlandii i Korei Południowej, w których właśnie użytkowanie i produkcja technologii informacyjnych i komunikacyjnych przyczyniły się w latach 90. do wzrostu stopy wydajności i tempa wzrostu gospodarczego²¹. Znaczenie tego problemu znalazło odzwierciedlenie również w inicjatywach Unii Europejskiej. Wyraża ona stanowisko, iż rozwój społeczeństwa informacyjnego sprzyja wzmocnieniu przyszłej kondycji i roli Europy w świecie, w sferze ekonomicznej, politycznej oraz społecznej. Komunikat Komisji Europejskiej z 2005 r. podaje, że technologie te odpowiadają za jedną czwartą wzrostu PKB i 40% wzrost produktywności w UE. Występujące różnice wyników gospodarczych między poszczególnymi krajami uprzemysłowionymi można wytłumaczyć wysokością inwestycji w technologie informacyjne i komunikacyjne, poziomem badań nad nimi i zakresem stosowania oraz

²⁰ Definicja ta została przyjęta w programie rządu polskiego dotyczącym rozwoju społeczeństwa informacyjnego „*ePolska – plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego na lata 2001–2006*”, www.kbn.gov.pl dostęp 16.01.2006 r.

²¹ *World Economic Outlook. The Information Technology Revolution*, International Monetary Fund oraz *The New Economy Beyond the hype*, OECD Za: M. PIĄTKOWSKI, *Wpływ technologii informacyjnych na wzrost gospodarczy i wydajność pracy w Polsce w latach 1995–2000*, *Gospodarka Narodowa* 2004, nr 1–2, s. 37.

stopniem konkurencyjności sektorów związanych ze społeczeństwem informacyjnym i mediami²².

Budowę społeczeństwa informacyjnego w UE zapoczątkowano w 1979 r. wraz z przyjęciem eksperymentalnego programu FAST (*Forecasting and Assessment in the Field of Science and Technology*). Pierwszy unijny dokument dotyczący SI, tzw. raport Bangemanna z 1994 r. podkreślał, iż niewęjsze jakiegoś kraju (lub opóźnienie) w erę społeczeństwa informacyjnego może doprowadzić do załamania inwestycji i kryzysu na rynku pracy. Rosnąca konkurencyjność gospodarek amerykańskiej i japońskiej, a jednocześnie pojawienie się barier strukturalnych w wielu krajach UE hamujących wzrost gospodarczy oraz wzrost bezrobocia, skłoniły kraje Wspólnoty do podjęcia nowych wyzwań. Powstała tzw. strategia lizbońska, która zakładała ustanowienie Europy najbardziej konkurencyjną i opartą na wiedzy gospodarką świata, zdolną do trwałego wzrostu ekonomicznego, zwiększenia liczby miejsc pracy i lepszej spójności społecznej. Jej założenia opierały się na czterech filarach: innowacyjność, liberalizacja, przedsiębiorczość i spójność społeczna. Okazało się jednak, że nie przyniosła ona oczekiwanych rezultatów. Wśród jej słabości wskazywano na nadmiar priorytetów, utrzymanie dotychczasowego modelu społecznego, systemu podatkowego i nieelastycznego rynku pracy²³. Stąd też pojawiła się inicjatywa znacznej modyfikacji założeń strategii. W 2005 r. zainicjowano nowe partnerstwo na rzecz wzrostu i zatrudnienia, nazwane *i2010 – europejskie społeczeństwo informacyjne do 2010 roku*. Wskazano w nim na wiedzę i innowacje jako motory zrównoważonego rozwoju, podkreślając fundamentalne znaczenie w tym procesie technologii informacyjnych

²² Komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów „*i2010 – europejskie społeczeństwo informacyjne na rzecz wzrostu i zatrudnienia*”, www.eur-lex.europa.eu dostęp 27.09.2007.

²³ M.-J. RADŁO, *Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, „Rzeczpospolita” z 29–30.01.2005 r.

i komunikacyjnych. Ich szerokie stosowanie w usługach publicznych, sektorze małych i średnich przedsiębiorstw oraz gospodarstwach domowych powinno się przyczynić do zbudowania w pełni zintegrowanego społeczeństwa informacyjnego. W cytowanym dokumencie Komisja, jak podkreśla, na podstawie dotychczasowych doświadczeń i szerokich konsultacji, proponuje trzy priorytety europejskiej polityki w zakresie społeczeństwa informacyjnego i mediów²⁴:

- 1) ukończenie budowania jednolitej europejskiej przestrzeni informacyjnej wspierającej otwarty i konkurencyjny rynek wewnętrzny w dziedzinie społeczeństwa informacyjnego i mediów,
- 2) wzmocnienie innowacji i inwestycji w badaniach nad ICT, mające na celu wspieranie wzrostu oraz tworzenie nowych i lepszych miejsc pracy,
- 3) stworzenie zintegrowanego europejskiego społeczeństwa informacyjnego, które przyczyni się do wzrostu i powstawania nowych miejsc pracy w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, stawiając na pierwszym miejscu lepszy poziom usług publicznych i jakości życia.

O stopniu realizacji powyższych planów świadczą dane obrazujące poziom „skomputeryzowania” i „zinternetyzowania” przedsiębiorstw i gospodarstw domowych (w tym zmianę sposobu dostępu do globalnej sieci z modemuwej na szerokopasmową) czy rosnąca liczba osób posługujących się telefonem komórkowym (w 1997 r. – ponad 55 mln osób, w 2003 zarejestrowano ponad 368 mln subskrybentów,²⁵ tab. 3).

²⁴ *i2010...*, *op. cit.*, s. 4.

²⁵ *Number of Mobile Phone Subscriptions* www.epp.eurostat.ec.europa.eu dostęp 03.10.2007 r.

Tabela 3. Wyposażenie gospodarstw domowych w NT oraz umiejętności mieszkańców wybranych krajów UE (o najniższym i najwyższym stopniu skomputeryzowania) związane z wykorzystaniem Internetu w 2006 r. (w % ogółu osób w wieku 16–74 lata)

Wyposażenie			Kraje	Umiejętności		
Komputer	Internet	Internet szerokopasmowy		Używanie wyszukiwarki internetowej	Udział w czasach, forach	Telefonowanie przez Internet
62	51	32	UE 25	54	19	9
85	79	63	Dania	84	31	21
82	77	51	Szwecja	79	20	11
80	80	66	Holandia	80	22	13
48	40	16	Włochy	36	21	9
45	35	24	Portugalia	38	11	8
45	36	22	Polska	44	23	12
41	42	23	Łotwa	51	20	14
40	35	19	Litwa	45	22	16
39	29	17	Czechy	b.d.	b.d.	b.d.
37	23	4	Grecja	35	9	4

b.d. – brak danych

Źródło: *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w 2006 r.*, www.stat.gov.pl dostęp 03.10.2007 r., s. 5,13

Komunikat Komisji zwraca uwagę na wiele zagadnień, w tym m.in. na bezpieczeństwo korzystania z nowoczesnych usług, konieczność przyspieszenia opracowywania i przyjęcia niezbędnych uregulowań prawnych czy też zwiększenia inwestycji w badania i rozwój nad ICT, przyspieszenia ich wdrażania i szerokiego zastosowania. Poruszane w niniejszym opracowaniu problemy ekonomiczno-społeczne seniorów skupiają się w trzecim priorytecie. Wskazuje się tu na fakt, iż korzyści z ICT powinni czerpać wszyscy obywatele, dzięki polepszeniu jakości usług publicznych i uczynieniu ich mniej kosztownymi i bardziej dostępnymi, co tym samym przyczynia się do polepszenia jakości życia. Komisja zauważa, iż w kontekście starzenia się społeczeństwa ICT

mogą pomóc w podniesieniu wydajności i efektywności publicznych systemów ochrony zdrowia i opieki społecznej. Stąd też postanowiono podjąć inicjatywy polepszające opiekę nad osobami starszymi, a nowe technologie mają służyć dobrej kondycji i zdrowiu obywateli oraz zwiększyć ich niezależność.

Do korzystania z nowych technologii potrzebne są zarówno środki materialne, jak i bodźce niematerialne (np. społeczne, kulturowe, symboliczne), dlatego też istnieje potrzeba gromadzenia i analizowania danych nie tylko ilościowych, ale również jakościowych, mogących wyjaśnić motywy postępowania. Problem jest o tyle złożony, że ludzie wraz z upływającym czasem w sposób naturalny tracą gotowość do adaptacji nowych sytuacji, a antycypowane negatywne skutki bardzo często skłaniają ich do ograniczania własnej aktywności²⁶. Zatem w rozważaniu zagadnień związanych z wykorzystaniem nowych technologii wśród seniorów ważnym uzupełnieniem dotychczas gromadzonych informacji będą te opisujące ich styl życia oraz pokazujące posiadaną i pożądaną autonomię. Jako przykład badania jakości życia seniorów, głównie w aspekcie zdrowotnym, może posłużyć projekt realizowany we Włoszech, w kraju, w którym najwcześniej dostrzeżono te problemy²⁷. Już w 1990 r. rozpoczęto badania na skalę ogólnokrajową, analizując takie sfery, jak: biogerontologia, choroby endokrynologiczne i metaboliczne, starzenie się i słabnięcie zmysłów, jakość życia i niezależność osób starszych. Chociaż dyskusja na temat wpływu nowych technologii na życie

²⁶ Socjolog V. CARADEC, w wyniku przeprowadzonych badań empirycznych wykazał, że czynnikiem odpowiadającym za korzystanie z innowacji technologicznych jest ciekawość osób starszych, pobudzona przez osoby im bliskie, lub powstanie pozytywnych skojarzeń co do użytkowania NT. Wyodrębnił on cztery reguły użytkowania lub odrzucenia nowości: użyteczność, jednoznaczność, mediacja i ocena.

²⁷ S. MAGGI, N. MINICUCI, F. GRIGOLETTO, L. AMADUCCI, *Italy w: Aging in Europe* ed. J. J. F. SCHROOTS, R. FERNANDEZ-BALLESTEROS, G. RUDINGER, IOS Press 1999, s. 73–81. Dla porównania, w Polsce problemami starzenia się społeczeństwa od strony ekonomicznej zajmował się zespół prof. A. KUSIŃSKIEJ z IRWiK, który zrealizował projekt badawczy Komitetu Badań Naukowych nt. warunków życia osób starszych i ich zachowań rynkowych.

osób indywidualnych i ich rodzin, na poszczególne rynki (np. pracy) czy gospodarki ogółem trwa, można spotkać również takie opinie, jakie reprezentuje Ch. May. Jego sceptyczne, jak pisze, podejście do idei społeczeństwa informacyjnego wynika z tego, że o ile formy aktywności się zmieniły, to jednak ich istota pozostała ta sama²⁸.

W kontekście najnowszej literatury łatwo można zauważyć, że problemy związane z budowaniem społeczeństwa uczącego się i społeczeństwa opartego na wiedzy są aktualne w wielu krajach Europy²⁹. Zwraca się uwagę, z jednej strony, na korzyści, jakie może przynieść odpowiednio prowadzona polityka prorozwojowa, jak i na zagrożenia oraz problemy związane z rozwojem nowoczesnego społeczeństwa, w tym problem wykluczenia społecznego. Ludzie starsi, obok osób niepracujących, mniejszości narodowych oraz osób niepełnosprawnych, są jedną z grup najmniej podatnych na nowe technologie³⁰. Dlatego też mogą się stać grupą wykluczoną z rozwoju społeczeństwa informacyjnego. W tym kontekście Internet może być zatem postrzegany jako źródło cyfrowej przepaści (*digital divide*). Jak podkreśla M. Castells, sam dostęp do sieci nie rozwiązuje bowiem powstałego problemu, jest tylko wstępnym warunkiem niwelowania nierówności w społeczeństwie, gdzie dominujące funkcje i grupy społeczne są coraz bardziej zorganizowane wokół globalnej sieci³¹. ■

²⁸ CH. MAY, *The Information Society a Sceptical View*, Polity Cambridge 2002.

²⁹ Tematyka ta dotyczy następujących krajów: Włochy, Wlk. Brytania, Francja, Niemcy, omawiana jest w książce *New Society Models for a New Millenium. The Learning Society in Europe and Beyond*, ed. M. KUHN, Peter Lang Publishing, Nowy Jork 2007.

³⁰ R. SILVERSTONE, *Media, Technology and Everyday Life in Europe: from Information to Communication*, Aldershot, Hants England, Burlington VTc2005.

³¹ M. CASTELLS, *The Internet Galaxy. Reflection on the Internet, Business, and Society*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 248.

3. DZIAŁANIA UNII EUROPEJSKIEJ NA RZECZ OSÓB STARSZYCH

Problematyka demograficznego starzenia się społeczeństwa, ze względu na swoje znaczenie dla przyszłego rozwoju Wspólnoty, została wyodrębniona w ramach spraw społecznych jako *Ageing Policy*. Zagadnieniem starzenia się społeczeństwa europejskiego zajęto się w latach 80. XX wieku, kiedy to w 1982 r. Parlament Europejski wystosował pierwszą rezolucję w tej sprawie. Przez kolejne lata problem starzenia się społeczeństwa był rozpatrywany w kontekście zmian demograficznych, społecznych, politycznych i ekonomicznych.

Opublikowana w 1989 r. Karta Praw Socjalnych przyjęła zapis o zakazie dyskryminacji m.in. ze względu na wiek. W następnym roku Komisja Europejska opublikowała dokument będący podstawą ustanowienia wspólnotowej polityki w interesie ludzi starszych. Jej głównym założeniem jest utrzymanie solidarności międzypokoleniowej oraz pogodzenie interesów osób młodszych i starszych, tak aby jednocześnie następował wzrost gospodarczy. Poniższe zestawienie zawiera wybrane dokumenty Komisji Europejskiej, które w całości lub w części poruszają kwestie ludzi starszych i konsekwencji procesów starzenia się społeczeństwa (tab. 4). Należy jednak podkreślić, że realizacja polityki Unii poprzez wspólne prace i publikacje wpływa w sposób pośredni na poszczególne państwa członkowskie, które w większości przypadków są całkowicie suwerenne na polu legislacyjnym.

Tabela 4. Najważniejsze dokumenty charakteryzujące politykę Unii Europejskiej wobec ludzi starszych

Rok	Dokument	Najważniejsze treści
1990	<i>Proposal for a Council Decision and Community Actions for the Elderly / Propozycja podjęcia wspólnych działań na rzecz osób starszych</i>	Przedstawienie propozycji współpracy na rzecz ludzi starych i solidarności międzypokoleniowej.

1993	<i>Age and Attitudes / Wiek i postawy</i>	Zwrócenie uwagi na proces starzenia się społeczeństwa i zmianę postaw wobec osób starszych.
1994	<i>European Social Policy – A Way Forward for the Union / Europejski model społeczny</i>	Zaproponowanie modelu polityki społecznej łączącego demokrację i prawa jednostki, gospodarkę rynkową, ochronę socjalną i solidarność społeczną.
1997	<i>Treaty of Amsterdam/Traktat Amsterdamski</i>	Przyjęcie podstawy prawnej do zwalczania dyskryminacji także ze względu na wiek.
1999	<i>Towards a Europe for All Ages / W kierunku Europy wszystkich grup wiekowych</i>	Wskazanie na główne wyzwania, jakie niesie za sobą starzenie się społeczeństwa dla systemu emerytalnego i opiekuńczego.
2001	<i>Making a European Area of Lifelong Learning a Reality / Urzeczywistnienie europejskiego obszaru kształcenia ustawicznego</i>	Podkreślenie znaczenie uczenia się przez całe życie dla wszystkich obywateli Unii.
2006	<i>The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity / Demograficzna przyszłość Europy – przekształcić wyzwania w nowe możliwości</i>	Podkreślenie, iż starzenie się społeczeństwa dotyczy wszystkich krajów UE, a NT mogą podnieść jakość życia, tym samym zwiększając konkurencyjność Unii.
2007	<i>Ageing Well in the Information Society an i2010 Initiative Action Plan on Information and Communication Technologies and Ageing / Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym. Inicjatywa i2010</i>	Wskazanie NT jako środka służącego dobrobytowi, samodzielnemu życiu i zdrowiu ludzi starych.

Źródło: www.eur-lex.europa.eu, www.europarl.europa.eu, www.europa.eu dostęp 04.07.2007 r., 17.07.2007 r., 09.09.2007 r., 03.10.2007 r., 08.10.2007 r.

Ważną datą w rozwoju *Ageing Policy* był rok 1999, ogłoszony przez ONZ Rokiem Osób Starszych (*Year of Older People*). Na zorganizowanej wówczas konferencji UE poszukiwano odpowiedzi na pytanie o równowagę między rozwojem makroekonomicznym a jakością życia osób w starszym wieku³². W komunikacie *Towards a Europe of All Ages – Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity* wskazano na konieczność stymulowania debaty na temat aktywnego starzenia się. Wymieniono następujące wyzwania, jakie starzenie się obywateli stawia społeczeństwu³³:

³² *New Paradigm in Ageing Policy*, www.ec.europa.eu dostęp 17.07.2007 r.

³³ *Towards a Europe of All Ages – Promoting prosperity and Intergenerational Solidarity*, www.europa.eu dostęp 17.07.2007 r.

1. Relatywny spadek populacji osób pracujących i starzenie się tej grupy – w latach 1995–2015 liczba osób w wieku od 20 do 29 lat zmniejszy się o 11 mln (tj. 20%), podczas gdy grupa wiekowa 50–64 wzrośnie do 16,5 mln (tj. o 25%). W tej sytuacji należy się skoncentrować na aspekcie wieku w zarządzaniu zasobami ludzkimi, co było dotychczas pomijane. To również implikuje konieczność ponownego przyjrzenia się politykom zachęcającym do wcześniejszego odejścia z rynku pracy, zamiast promowania ustawicznego uczenia się.
2. Nacisk na system emerytalny i finanse publiczne związane ze wzrostem liczby emerytów i spadkiem liczby osób pracujących – równowaga międzypokoleniowa wymaga położenia większego nacisku na długoterminową stabilność finansów publicznych, co się wiąże z podniesieniem wskaźników zatrudnienia osób w wieku produkcyjnym. W szczególności należy zadbać o zmniejszenie „wrażliwości” systemów emerytalnych na zmiany demograficzne.
3. Rosnąca potrzeba opieki zdrowotnej dla osób starszych – coraz większy udział osób w wieku sędziwym prowadzi do wzrostu zapotrzebowania na opiekę zdrowotną. Systemy opieki będą musiały sprostać nowym sytuacjom.
4. Rosnące zróżnicowanie wśród osób starszych w zakresie potrzeb i możliwości – różnice w sytuacji rodzinnej i zdrowotnej, w wykształceniu i dochodach w decydujący sposób determinują różną jakość życia ludzi starszych. Obecnie większość z nich cieszy się dobrymi warunkami życia. Mimo że warunki te są lepsze niż w przeszłości, nie powinno się pomijać postępującego ryzyka wykluczenia społecznego i biedy związanej z wiekiem.
5. Status kobiet w społeczeństwie i wynikające stąd różnice np. w wysokości emerytur – dzisiaj wśród osób starszych dominują kobiety (stanowią prawie 2/3 tej grupy), a ich niski udział w rynku pracy, obowiązujący model rodziny, różnice między kobietami a mężczyznami w długości życia spowodowały, że wiele z nich otrzymuje

rażąco niskie emerytury. Ze względu na prognozowane zmiany demograficzne, również ten problem wymaga pilnego rozwiązania.

W kontekście tak szerokiego spektrum problemów i wyzwań, jakie pociągają za sobą prognozy zmian demograficznych, Komisja Europejska zaproponowała podjęcie działań w czterech dziedzinach³⁴:

- 1) w zakresie europejskiej strategii zatrudnienia:
zatrzymanie pracowników na rynku pracy, promowanie ustawicznego uczenia się, wzrost elastyczności czasu pracy (np. praca na pół etatu), dostosowanie systemów socjalnych i podatkowych oraz zapewnienie odpowiednich zachęt do przeprowadzania szkoleń i zatrudniania nowych pracowników,
- 2) w zakresie polityki socjalnej:
zatrzymanie tendencji przechodzenia na wcześniejszą emeryturę, wprowadzanie rozwiązań stopniowego przechodzenia na emeryturę i tworzenie lepszych oraz bardziej elastycznych programów emerytalnych,
- 3) w zakresie badań medycznych i systemu opieki zdrowotnej:
zwrócenie szczególnej uwagi na badania medyczne i społeczne związane ze starzeniem się,
- 4) w zakresie zwalczania dyskryminacji wynikającej z wieku:
podjęcie wyzwania przez przedsiębiorstwa, rządy, organizacje nie nastawione na zysk (NGO – *nongovernmental organizations*) na rzecz pozostawienia zarówno ludzi młodych, jak i starych w angażowaniu się w życie zawodowe i społeczne.

Zachodzące procesy niewątpliwie wymagają również podjęcia wielu działań na rzecz modernizacji zarówno polityk, jak i instytucji UE. Kolejny dokument „W kierunku społeczeństwa dla wszystkich grup wiekowych” (*Towards a Society for All Ages*) przedstawia skutki starzenia się społeczeństwa, w tym: zmiany w codziennych relacjach społecznych, rodzinnych, standardzie życia mieszkańców oraz stosunki międzypoko-

³⁴ *Towards...*, *op. cit.*

leniowe. Jak pisze Z. Meyer, przy analizie tych zjawisk należy wziąć pod uwagę zarówno zagrożenia, jak i szanse z nich wynikające³⁵.

Procesom starzenia się społeczeństwa równolegle towarzyszą procesy globalizacji i informatyzacji życia społecznego i gospodarczego, których spodziewane efekty zostały wcześniej przedstawione. Stąd też w nowych inicjatywach Wspólnoty podejmowanych na rzecz zrównoważonego rozwoju także w tej dziedzinie zaczęto zwracać uwagę na działania adresowane do seniorów. Kształcenie ustawiczne osób dorosłych, w tym edukacja niezawodowa osób z grup defaworyzowanych, stało się jednym z punktów programu „Uczenia się przez całe życie” (*Lifelong Learning – LLL*) przyjętego na lata 2007–2013. Wspomniany już dokument *i2010 – europejskie społeczeństwo informacyjne na rzecz wzrostu i zatrudnienia*, którego ostateczną wersję przyjęto w połowie 2007 r., zawiera z kolei zapisy uruchamiające inicjatywy dotyczące komfortowego funkcjonowania osób starszych w społeczeństwie informacyjnym. Plan działań w sprawie technologii informacyjno-komunikacyjnych i starzenia się społeczeństwa ma na celu nie tylko umożliwienie osobom starszym podniesienie jakości życia poprzez znaczące oszczędności w opiece zdrowotnej i socjalnej, ale także pomoc w stworzeniu w Europie silnej bazy przemysłowej dla nowych technologii służących populacji osób starszych. Jednocześnie w przyjętym dokumencie podkreśla się, że plan ten stanowi pierwszą odpowiedź Komisji Europejskiej na deklarację ministerialną w 2006 r. z Rygi w sprawie integracji elektronicznej (*e-inclusion*) i wspiera politykę UE w dziedzinach wzrostu i konkurencyjności, zmian demograficznych, zatrudnienia, zdrowia oraz równych szans ujętych w poprawionej agendzie lizbońskiej³⁶. ■

³⁵ Z. MEYER, *Polityka Unii Europejskiej wobec ludzi starszych*, w: *Człowiek starszy w przyszłej Europie*, Stowarzyszenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku, Szczecin 2002/2003, s. 13.

³⁶ Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym* www.eur-lex.europa.eu dostęp 27.09.2007 r.

4. NOWE TECHNOLOGIE A LUDZIE STARSI

Cztery sfery aktywności osób starszych, tj. praca zawodowa, zajęcia domowe i opieka nad innymi, uczestnictwo w życiu społecznym i wypoczynek to dziedziny umożliwiające aktywne funkcjonowanie seniorów³⁷. W sytuacji gdy integracja lub reintegracja osób starszych na rynku pracy jest dla wielu z nich już niemożliwa lub znacznie ograniczona (tab. 5), seniorzy odgrywają ważną rolę jako konsumenci i obywatele. Będąc członkami stowarzyszeń i podejmując wiele inicjatyw, np. w ramach wolontariatu, współtworzą dobrobyt państwa, dzięki czemu są nie tylko adresatami pomocy socjalnej³⁸. Stanowią także ważny i rosnący segment rynku dla wielu przedsiębiorstw oraz istotny elektorat wyborczy.

Tabela 5. Odsetek pracujących kobiet i mężczyzn w krajach Unii Europejskiej według regionów i grup wiekowych

Grupa wiekowa	Kraje północne		Kraje południowe		Kraje zachodnie		UE	
	M	K	M	K	M	K	M	K
60–64	39,8	14,2	33,2	9,5	17,4	6,9	26,4	9,0
60+	15,4	4,3	12,1	3,4	6,7	1,9	10,1	2,8
65+	6,3	1,6	4,2	1,5	2,4	0,5	3,7	1,0

Źródło: D. Avramov, M. Maskova, *Active... op. cit.*, s. 22

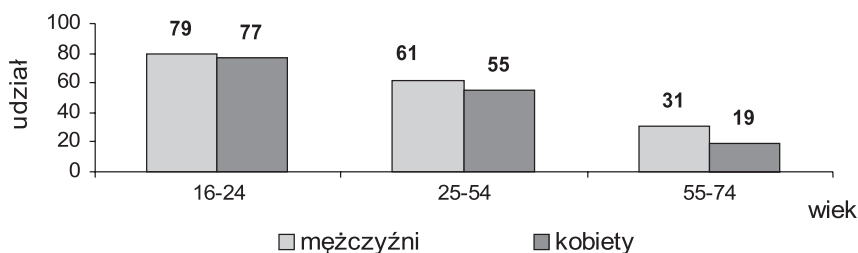
³⁷ Są to cztery sfery aktywności analizowane przez D. AVMAROV. W badaniach Instytutu Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji przyjęto bardziej szczegółowe wyróżniki form aktywności podejmowanych przez ludzi starszych: rodzaje czynności wykonywane w ostatnich 3 miesiącach, ocenę częstotliwości wykonywania czynności po 60 roku życia, zmiany w zachowaniach po 60 roku życia, sposób spędzenia czasu wolnego, wyjazdy wypoczynkowe, zaangażowanie w działalność społeczną lub polityczną, za: *Warunki życia ludzi starszych i ich zachowania na rynku*, red. A. KUSIŃSKA, IRWiK Warszawa 2002, s. 111.

³⁸ Kunemund obliczył, iż wartość działań osób starszych w Niemczech przekroczyła 80,8 bln marek niemieckich, za: B. ERIKSSON, J. WOLF, *European Perspectives on Elderly People*, Peter Lang, Frankfurt ab Main, 2005, s. 82.

Przykładem całkowitej innowacji – w sposób znaczący, wręcz rewolucyjny zmieniającej dotychczasowe sposoby działania, przyzwyczajenia pracowników, obywateli i konsumentów – jest Internet. Rozumiany jako globalna sieć komputerów wzajemnie ze sobą połączonych, zmienił nie tylko sposób funkcjonowania przedsiębiorstw, ale także zachowania osób indywidualnych. Łatwość dostępu i bogactwo możliwości wykorzystania tego narzędzia komunikacji sprawia, że bardzo szybko zdobył szerokie grono zwolenników. W 1998 r. na świecie było niespełna 200 mln internautów, a w 2005 r. ich liczba przekroczyła 1 mld; szacuje się, że w 2011 r. użytkowników sieci będzie dwa razy więcej. Coraz powszechniejszy dostęp do Internetu zapewnią już nie tylko „tradycyjne” komputery (PC), ale przede wszystkim „inteligentne” telefony komórkowe i inne urządzenia przenośne³⁹.

Według badań europejskich w 2004 r. odsetek internautów z najstarszej grupy wiekowej był zdecydowanie niższy niż wśród osób poniżej 55 roku życia i wynosił odpowiednio dla kobiet 16%, a dla mężczyzn mniej niż 1/3 (rys. 2).

Rysunek 2. Korzystanie z Internetu wg płci i wieku (w przedziale lat 16–74) w 27 państwach UE w 2007 r. (%)



Źródło: M. Smihily, *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, nr 23, s. 1, www.epp.eurostat.ec.europa.eu dostęp 25.02.2008 r.

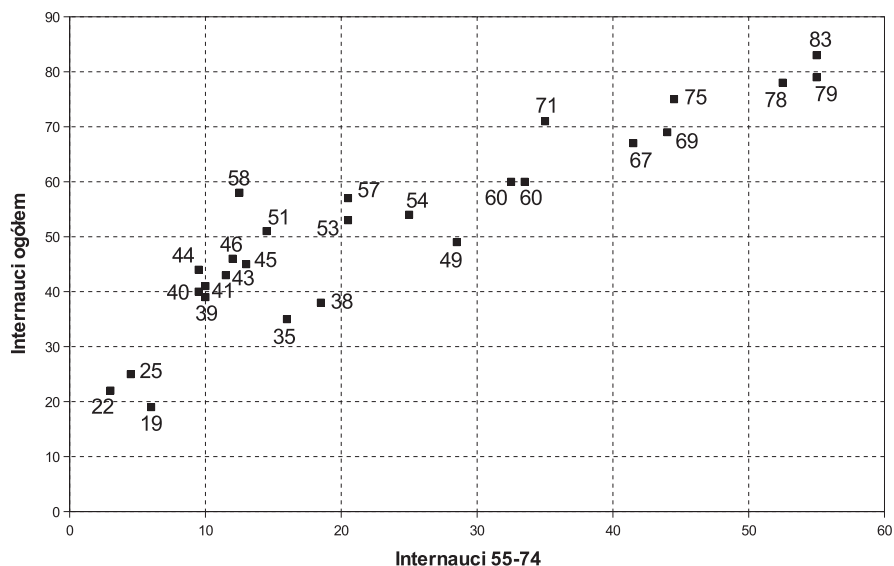
Dla porównania, średnia dla populacji 25 państw Wspólnoty wyniosła 47%, a w Stanach Zjednoczonych, które od lat znajdują się w czołówce państw o największym stopniu penetracji Internetu, wśród osób między 50 a 64 rokiem życia, udział internautów wynosił 68%, a w grupie osób starszych, aż 30%⁴⁰. Istnieją jednak duże dysproporcje

³⁹ www.c-i-a.com dostęp 02.10.2006 r.

⁴⁰ *Seniors on line the picture is changing*, www.emarketer.com dostęp 06.12.2005 r.

w wielkości wskaźnika „internetyzacji” populacji między poszczególnymi krajami (rys. 3).

Rysunek 3. Korzystanie z Internetu ogółem w danym kraju i w grupie wiekowej 55+ w EU27* (w %)



* bez MT

Źródło: opracowano w oparciu o M. Smihily, *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, nr 23, s. 2, www.epp.eurostat.ec.europa.eu dostęp 25.02.2008 r.

Najlepiej „zinternetyzowane” są społeczeństwa krajów skandynawskich, następnie Wielkiej Brytanii, Luksemburga oraz Niemiec, co może wynikać z ogólnego wysokiego rozwoju tych państw w zakresie korzystania z nowych technologii, jak również z jakości opracowanych i wdrażanych projektów budowania SI⁴¹. Państwa otwierające listę z powodzeniem realizują także programy e-administracji, czyli oferowania usług publicznych obywatelom i osobom prawnym przez Internet.

⁴¹ Fiński model społeczeństwa informacyjnego jako alternatywy dla modelu Silicon Valley i Singapore przedstawiają we wspólnym opracowaniu M. CASTELLS I P. HIMANEN.

Naturalnym środowiskiem zapoznawania się z nowymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi przez osoby dorosłe jest miejsce pracy. To właśnie przedsiębiorstwa stanowiły grupę pionierów w procesie adaptacji urządzeń takich jak: faks, automatyczna sekretarka, telefony komórkowe, komputery i systemy komputerowe. Zdobywane przez pracowników doświadczenia i wiedza były później niejako automatycznie przenoszone do życia prywatnego, co następnie przekładało się na rozszerzenie użytkowania NT. Obecni seniorzy w większości przypadków nie mieli jednak okazji zaznajomienia się tą drogą z Internetem, ponieważ powszechność korzystania z globalnej sieci jest zbyt ograniczona.

Rozważając kwestię korzystania z Internetu przez osoby starsze, można zadać dwa podstawowe pytania: czy seniorzy mają korzystać z NT jako ze środków, które towarzyszą im w życiu codziennym, takim, jakie prowadzili dotychczas, czy też seniorzy mają używać nowych technologii w taki sam sposób, jak robi to współczesne im młode pokolenie. Bez względu na odpowiedź, która z pewnością pomogłaby efektywniej tworzyć rynki nowych rozwiązań, należy się zgodzić, że nowe technologie coraz intensywniej ingerują w życie codzienne i że coraz trudniejsze – lub wręcz niemożliwe – będzie sprawne funkcjonowanie w społeczeństwie bez posiadania odpowiedniej wiedzy. Tymczasem osoby starsze mają słabszą pozycję wobec nowych technologii niż ludzie młodzi. Może to być wynikiem ich osobistej sytuacji (dochodów, wykształcenia, miejsca zamieszkania, zdrowia), ale również braku lub ograniczonej dostępności, złożoności tych ofert i ich nieprzystosowania do potrzeb seniorów.

W tej sytuacji konieczne jest podejmowanie działań, których celem jest zaznajamianie seniorów z NT i skłanianie ich do aktywnego korzystania ze zdobyczy nowych technologii. Wskazuje się na cztery warunki, jakie powinny być spełnione, aby nowe technologie rzeczywiście odpowiadały potrzebom osób starszych i przynosiły im satysfakcję⁴²:

⁴² J.-E. HAGBERG, *Old People, New and Old Artefacts – Technology for Later Life* w: *Changing Worlds and Ageing Subject*, ed. B.-M. OBERG, A. L. NARVANEN, E. NASMAN, E. OLSSON, Ashgate, Burlington 2004, s. 176–177.

- 1) projekt i rozwój nowych technologii powinny bazować na znajomości potrzeb i poziomie wiedzy przyszłych użytkowników,
- 2) opracowanie NT powinno się opierać na znajomości społecznych i kulturowych uwarunkowań życia przyszłego użytkownika,
- 3) innowacje powinny być dostosowane do wszystkich warunków materialnych, w jakich żyje osoba starsza; potrzeba rozwoju musi być rozważana w odniesieniu do codziennego życia oraz przewidywanych zmian, jakie spowodują nowe technologie,
- 4) i ostatni warunek, jak podkreśla J. E. Hagberg – najtrudniejszy do spełnienia: opracowywane nowe technologie powinny być skonfrontowane z fundamentalnym pytaniem w ogóle o zasadność wprowadzania NT. ■

5. POTENCJAŁ INTERNETU WOBEC STARZENIA SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Internet rozwija się w bardzo dynamicznym tempie na rynku przedsiębiorstw, podmiotów nie nastawionych na zysk, w instytucjach samorządowych i państwowych; rośnie także jego popularność wśród osób indywidualnych. Jego stosowanie ma wiele zalet w opinii użytkowników – jest stosunkowo proste, pozwala łatwo i szybko się komunikować, znaleźć potrzebne informacje niezależnie od czasu i miejsca pobytu. Poglądy na rolę ICT, w tym Internet, są jednak podzielone. Sceptycy podkreślają, że nowe technologie powodują tworzenie się nowych domen wykluczenia, pogłębiających dotychczas istniejące różnice klas, płci, ras itp. Z kolei optymiści twierdzą, że wręcz odwrotnie – główną ich zaletą jest właśnie zdolność do pokonania tradycyjnych form wykluczenia i nierówności, doprowadzenie do większej sprawiedliwości społecznej, wyrównania możliwości i siły oddziaływania mieszkańców, obywateli, konsumentów⁴³. Zalety wykorzystania Internetu w grupie seniorów wynikają z tego, że⁴⁴:

- 1) nowe technologie, w tym globalna sieć, mogą pomagać i dostarczać potrzebne usługi i towary,
- 2) ICT mogą wzmacniać pozycję i wpływ seniorów na życie polityczne, ekonomiczne, kulturalne i społeczne.

Osoby starsze znajdują się niejednokrotnie w sytuacji, kiedy są niejako skazane na samotność lub podporządkowują się innym, ponieważ czują, że są osobami potrzebującymi, natomiast same nie są w stanie niczego zaofe-

⁴³ K. BRANTS, V. FRISSEN, *Inclusion and Exclusion in the Information Society w: Media, Technology and Everyday Life in Europe. From Information to Communication*, ed. R. SILVERSTONE, Hants, Ashgate 2005, s. 21.

⁴⁴ T. HUSING, K. GAREIS, W. B. KORTE, *The impact of ICT on social Cohesion. Looking Beyond the digital divide w: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, The information society in an enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006, s. 100.

rować w zamian. Internet i dostęp do informacji z jednej strony, z drugiej zaś możliwość nawiązania kontaktu z innymi ludźmi będącymi w podobnej sytuacji, z rodziną, z którą senior nie mieszka razem, czy też możliwość rozwijania swoich zainteresowań, mimo np. niesprawności ruchowej, może się stać ważnym narzędziem pozwalającym na niwelowanie negatywnych skutków starzenia się. Jak wynika z badań empirycznych, właśnie wola i chęć nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi jest głównym motywem skłaniającym nieinternautów do skorzystania z usług globalnej sieci⁴⁵.

Włączenie seniorów do współczesnych procesów, których tempo i kierunek rozwoju podporządkowane są nowym technologiom, może zatem przynieść takie korzyści, jak: utrzymanie kontaktów z młodszym pokoleniem, komunikowanie się za pomocą wspólnego języka i mediów, a w efekcie – przywrócenie godności, odejście od stereotypów postrzegania osoby starszej, przywrócenie osobie starszej jej miejsca w rodzinie i w społeczeństwie.

Prowadząc odpowiednio ukierunkowaną politykę państwa, można również liczyć na zwiększenie odpowiedzialności obywatelskiej, wzrost zainteresowania posiadaniem użytecznych informacji, a w konsekwencji większe zaangażowanie w życie własnego środowiska lokalnego, krajowego czy europejskiego. W rozważaniach na temat oszacowania wpływu nowych technologii na ewolucyjny proces nowoczesnego społeczeństwa, G. Contogeorgis proponuje powrót do koncepcji społeczeństwa antropocentrycznego. Współczesne nam społeczeństwo nie jest nowym fenomenem, ale, jak pisze, rezultatem długiego procesu ewolucji, mającego swoje początki w starożytnej Grecji i charakteryzującego się przekształceniem antropocentryzmu małej skali w antropocentryzm dużej skali. Te zmiany tłumaczy on systemem komunikacji, zależnym od czterech czynników⁴⁶:

- 1) ekonomicznego,
- 2) medialnego,

⁴⁵ J. E. KATZ, R. E. RICE, *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and Social Interaction*, MIT Press, Cambridge, London 2002, s. 61.

⁴⁶ G. CONTOGEOGIS za: A. HUBERT, B. CARAMIER, *Democracy and the Information Society in Europe*, Kogan Pages, London 2000, s. 75–76.

- 3) ideologicznego,
- 4) obywatelskiego (*politeian*).

Rozważając, czym jest globalne społeczeństwo informacyjne, Ch. May przedstawia refleksje na temat najważniejszych implikacji, jakie ono wywołuje, w tym zmian w polityce i roli państwa. W okresie „przedinternetowym” technokraci mogli kontrolować informacje i wiedzę. Jednak z czasem, jak dalej pisze Ch. May, kiedy ICT stawały się coraz bardziej dostępne, możliwości nowych, aktywnych politycznie społeczności stały się głównym tematem w literaturze poświęconej SI. Te społeczności mogą być geograficznie niezależne, a osoby indywidualne mogą być jednocześnie członkami różnych i wielu takich społeczności, w zależności od zainteresowań i poziomu zaangażowania. Co więcej, nie chodzi tutaj o nową grupę społeczną, ale o możliwość zmobilizowania dotychczasowej na niespotykaną dotąd skalę i jej znaczący wpływ na procesy polityczne.

Oprócz szansy większego usamodzielnienia się osób starszych, realizacji idei państwa obywatelskiego, nabycie nowych umiejętności w większej niż dotychczas skali przez pokolenie 60+ powinno doprowadzić do osiągnięcia korzyści ekonomicznych, poprzez zmniejszenie dotychczasowych kosztów funkcjonowania państwa, poszczególnych przedsiębiorstw obsługujących segment seniorów oraz powstanie nowych nisz rynkowych stanowiących szansę rozwoju gospodarczego. Efekty te będą konsekwencją wprowadzenia NT w celu usprawnienia dotychczasowych czynności, wprowadzania nowych i jednocześnie mniej kosztownych procedur. Na przykład rosnące zapotrzebowanie na usługi zdrowotne i socjalne będzie mogło być efektywniej obsługiwane, jak również może oznaczać rosnące możliwości innowacji w zakresie opieki środowiskowej i samoopieki oraz świadczeń. To z kolei może prowadzić do znaczących korzyści dla gospodarki i ogółu społeczeństwa, co także się podkreśla w komunikacie na temat komfortowego funkcjonowania osób starszych⁴⁷. ■

⁴⁷ *Komfortowe..., op. cit.*, s. 3.

6. KORZYŚCI DLA OSÓB I SZANSE DLA FIRM

Poszukiwanie związku między biznesem a wiekiem konsumentów nie jest nowością, na co zwraca uwagę H. Dennis. Podaje przykład Aleksandra Wielkiego, który podczas prowadzonych wojen poszukiwał źródła młodości, oraz Henryka VIII i Elżbiety I, którzy w szczególności dbali o osoby niepełnosprawne. Wnioski z przeprowadzonej analizy skłoniły ją do wyróżnienia czterech rodzajów działalności adresowanych do osób starszych⁴⁸.

Chodzi tu o:

- 1) usługi wspomagające (np. opieka w domu),
- 2) biznes związany z zatrzymaniem procesu starzenia (np. kosmetyka, chirurgia plastyczna),
- 3) oferowanie produktów „lifestylowych” (np. modna odzież i turystyka egzotyczna),
- 4) kluby członkowskie (np. organizacje partnerskie łączące usługi medyczne, ubezpieczeniowe, turystyczne i wynajem samochodów).

Podobną klasyfikację zaproponowali R. Gurbiel i B. Gola, wskazując na⁴⁹:

- 1) branże skierowane na niwelowanie efektów starzenia się, tj. przemysł farmaceutyczny i opieka zdrowotna, przemysł kosmetyczny (np. produkty przeciwzmarszczkowe, preparaty ujędrniające i usługi kosmetyczne), sportowy, spożywczy (np. produkty dietetyczne),
- 2) branże skierowane na ułatwienie życia, np. przemysł samochodowy (niskopodłogowe autobusy), farmaceutyczny, AGD (np. ergonomiczne urządzenia kuchenne), odzieżowy (np. odzież zapobiegająca przegrzaniu),

⁴⁸ H. DENNIS, *Evolution of the Link Between Business and Aging*, Generation 2004–2005, Winter, s. 8–14.

⁴⁹ R. GURBIEL, B. GOŁA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, Harvard Business Review 2005, listopad, s. 51–68.

3) branże skierowane na samorealizację, np. przemysł turystyczny, zabawkarski i hobbystyczny, edukacyjny.

F. Serriere, analizując ewolucję konsumpcji, gdzie silnym bodźcem zmian jest proces starzenia się społeczeństwa, wskazuje przede wszystkim na zdrowie – jako podstawę rozwoju rynków i powstawania nowych⁵⁰. W dalszej kolejności wymienia rynek produktów przeciwdziałających zmianom hormonalnym, rynek dodatków spożywczych, rynek kosmetyczny, ze szczególnym uwzględnieniem produktów pomagających zatrzymać objawy upływającego czasu, rynek usług oraz wszelkich ofert możliwości pozwalających dłużej mieszkać we własnym domu, z zachowaniem autonomii.

U podstaw lansowania rozwiązań z zakresu nowych technologii informacyjnych i komunikacyjnych leży logiczne, proste i, wydawałoby się, słuszne założenie, że potencjalni klienci z własnej woli będą zainteresowani realizacją pewnych działań samodzielnie i dobrowolnie. Motywami skłaniającymi ich do takiego postępowania są⁵¹:

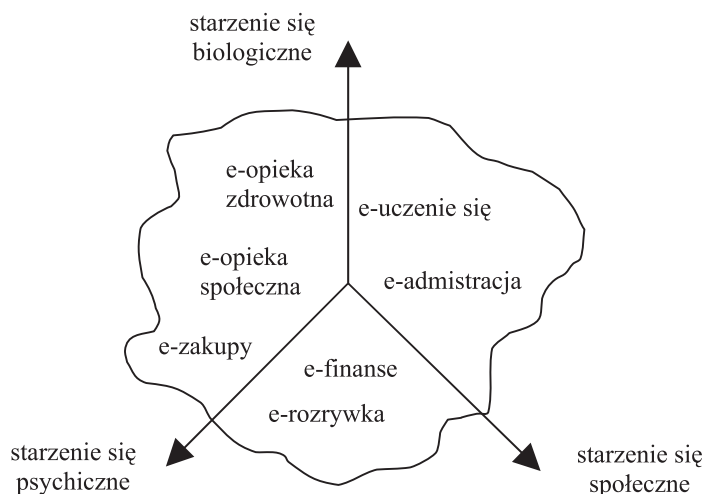
- 1) brak lub utrudniony dostęp do sprzedawcy, produktów,
- 2) uzyskanie korzyści ekonomicznych,
- 3) zaspokojenie danej potrzeby niezależnie od miejsca i czasu jej ujawnienia,
- 4) pomysł na wypełnienie wolnego czasu,
- 5) poszukiwanie efektywniejszych sposobów zagospodarowania ograniczonego czasu,
- 6) zmniejszenie lub zlikwidowanie stresu związanego z zakupem usługi,
- 7) zapewnienie anonimowości,
- 8) poczucie bycia na czasie, zaspokojenie potrzeby prestiżu, wyjątkowości.

⁵⁰ F. SERRIÈRE, *Evolution de la Consommation Face au Vieillessement de la population: Nous Sommes à un Tournant*, Revue Economique et Social, Juin 2005, nr 2, s. 16–18.

⁵¹ E. FRĄCKIEWICZ, *Konsument nowoczesnych usług*, Przegląd Organizacji 2007, nr 2, s. 42–43.

NT mogą zatem wpłynąć pozytywnie na usprawnienie wykonywania dotychczasowych czynności, a dzięki temu uniknięcie kłopotów, stresu, zaoszczędzenie czasu i pieniędzy, pokazanie nowych możliwości ich wykonywania lub realizację zupełnie nowych działań, niepozostawanie w tyle za rozwojem społecznym, własnym środowiskiem, co sprzyja przełamywaniu barier między pokoleniami i pozwala zadbać o własne potrzeby i inaczej postrzegać procesy starzenia (rys. 4). W efekcie NT mogą się przyczynić do poprawy jakości życia, zachowania lepszego zdrowia i przeciwdziałania problemom związanym z pamięcią, wzrokiem, słuchem, mobilnością, a także do zwiększenia samodzielności.

Rysunek 4. Trzy wymiary starzenia się i możliwości wykorzystania nowych technologii



Źródło: opracowanie własne

Jakkolwiek zostaną przeprowadzone projekty skierowane na zwiększenie aktywności osób starszych, to jednak nie można zapominać o szczególnych cechach konsumentów tej części rynku. W nowej sytuacji wyzwaniem dla firm staje się przeanalizowanie własnego

portfela ofert i ich dostosowanie do specyficznych wymagań starszych konsumentów⁵².

Produkty nowych technologii są ofertami złożonymi, często zmieniającymi się, a nawet nieergonomicznymi z punktu widzenia potrzeb osoby starszej. Zbyt małe przyciski, nieczytelne litery, obco brzmiące terminy, nieznanne symbole, jednobarwne, niekontrastowe kolory, tajemnicze skróty, profesjonalne słownictwo i mnogość oferowanych rozwiązań – to wszystko może skutecznie zniechęcić osoby starsze do korzystania z NT. Wielu potencjalnych klientów seniorów może się czuć wręcz zagubionymi wśród rynkowych nowości. Nie potrafią z nich efektywnie korzystać, co w konsekwencji może powodować frustrację. W grupie problemów, na jakie narażony jest odbiorca nowoczesnych ofert, można wskazać na takie, jak⁵³:

- 1) zbyt skomplikowane produkty, których poznanie wymaga czasu, chęci i wiedzy,
- 2) zbyt skomplikowane instrukcje obsługi, pisane niezrozumiałym, technicznym językiem,
- 3) zbyt dużo nowości naraz oferowanych przez usługodawców,
- 4) konieczność zapamiętywania kolejnych numerów, kodów, haseł dostępu itp. umożliwiających bezpieczne korzystanie z usług,
- 5) zbyt szybkie tempo zmian – kiedy nabywca zdobywa niezbędną wiedzę, aby się sprawnie posługiwać produktem, okazuje się, że na rynku pojawia się kolejna nowość,
- 6) ryzyko związania się z usługodawcą, mimo niezadowolenia, ponieważ zmiana wiązałaby się z poświęceniem zbyt dużej ilości czasu i wysiłku na znalezienie lepszej oferty,

⁵² Jak pokazują badania przeprowadzone w Szwajcarii, większość tamtejszych firm jest przekonana o ważności adaptacji swoich produktów do potrzeb seniorów, jednak tylko część z nich podjęła w tym kierunku konkretne działania. Za: O. GASSMANN, M. M. KEUPP, *Le Design Universel: Comment Réussir dans le Marché des Seniors?*, *Revue Economique et Sociale* 2005, Juin, no 2, s. 21.

⁵³ E. FRĄCKIEWICZ, *Konsument...*, *op. cit.*, s. 43.

- 7) poczucie zagrożenia bezpieczeństwa, w tym mienia, dóbr osobistych, wynikające z braku dostatecznej wiedzy lub podejrzenia o nieuczciwość innych osób i firm,
- 8) poczucie zagrożenia z powodu zawodności technologii, wywołujące stres i bezradność,
- 9) zagrożenie poczucia własnej wartości, spowodowane koniecznością szukania pomocy u dużo młodszych osób, dla których powinno się być raczej autorytetem, niż występować w roli ucznia.

Dlatego też rozważając włączenie seniorów w budowanie społeczeństwa informacyjnego, a także chcąc zapewnić im możliwie najlepsze warunki do korzystania z nowych możliwości, trzeba pamiętać o edukacji i zapewnieniu wszelkiej pomocy, aby ludzie starsi mogli się nauczyć czegoś nowego.

Zaznajamianie się z nowymi technologiami i zdobywanie nowych kompetencji i wiedzy może się odbywać na wiele sposobów, takich m.in. jak: nauka w szkole, w miejscu pracy, szkolenia oferowane przez dostawców nowych technologii, zapewnienie pomocy rodziny, znajomych, przyjaciół, instytucje oferujące kursy i inne. Dla osób starszych wiele z tych dróg jest już jednak niedostępnych lub trudnych do osiągnięcia. Stąd też wydaje się, że szczególną rolę powinny odgrywać organizacje rządowe i pozarządowe, które mogą wypełnić powstałą lukę. ■

7. UNIWERSYTETY TRZECIEGO WIEKU JAKO PRZYKŁAD PROJEKTU AKTYWIZUJĄCEGO LUDZI STARSZYCH

W tradycyjnym społeczeństwie, w którym pozycja społeczna osób starszych wiązała się m.in. z podziwem dla ich długowieczności, uznaniem mądrości i doświadczenia, panowała tzw. kultura postfiguratywna, kiedy to młodszy uczył się od starszych⁵⁴. Natomiast we współczesnym świecie wiedza zdobyta w przeszłości szybko staje się nieaktualna i zbyt płytka. Szczególnie w przypadku nowych technologii wydaje się, że panuje kultura prefiguratywna, kiedy to właśnie starsi uczą się od młodych. W sytuacji, gdy przekazywanie informacji odbywa się w rodzinie, nie ma to aż takiego znaczenia jak w przypadku osamotnienia osób starszych. Stąd też przekazywanie potrzebnej wiedzy powinno być również organizowane w inny, rekompensujący sposób.

Jak zostało to wcześniej podkreślone, ustawiczna edukacja jest jednym z fundamentalnych elementów budowania współczesnego rozwiniętego społeczeństwa. Wśród form aktywizacji seniorów wyróżnia się aktywizację życiową, jako wyraz troski państwa o człowieka starego (poprzez wiele norm prawnych – do osób starszych kierowana jest pomoc socjalna, poradnictwo specjalistyczne, usługi opiekuńcze), aktywizację osób niepełnosprawnych, aktywizację poprzez działalność społeczną oraz całożyciową edukację realizowaną przez organizacje i stowarzyszenia⁵⁵. Przykładem prężnie działającej organizacji na świecie, w Europie i również w Polsce są uniwersytety trzeciego wieku (UTW)⁵⁶.

⁵⁴ Sposoby przekazywania kultury między pokoleniami wg M. MEADA: postfiguratywne, kofiguratywne i prefiguratywne, za B. BUGAJSKA, *Tożsamość...*, *op. cit.*, s. 31–32.

⁵⁵ A. CHABIOR, *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów*, w: *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, pod red. A. FABIŚ, Sosnowiec 2005, s. 74.

⁵⁶ W Europie UTW działają w połowie państw członkowskich, m.in. we Francji, we

Stowarzyszenia UTW są jednym ze znakomitych przykładów inicjatyw skierowanych na rzeczywistą aktywizację osób starszych, które zakończyły karierę zawodową, ale nadal pozostają otwarte na poznawanie nowych rzeczy. Uniwersytety te są instytucjami zrzeszonymi w ramach organizacji *L'Association Internationale des Universités du Troisième Age*. Funkcjonują jako niezależne podmioty lub wchodzą w struktury innych organizacji, np. domów kultury lub uczelni wyższych. Pierwszy uniwersytet powstał we Francji, w Tuluzie w 1973 r., gdzie prof. P. Vellas zaproponował powołanie programu adresowanego do seniorów, z poszanowaniem warunków, potrzeb i aspiracji właściwych temu wiekowi. UTW są organizacjami pozarządowymi, kierującymi swoje działania na zaspokajanie potrzeb określonej społeczności, nie zaś na zysk.

Uniwersytety trzeciego wieku to uniwersytety otwarte, w dużej mierze wykorzystujące aktywność samych seniorów. W swojej pracy dydaktycznej stosują mieszane formy kształcenia osób dorosłych⁵⁷. Wszystkie zajęcia – czyli wykłady, lektoraty języków obcych, zajęcia gimnastyczne czy koła zainteresowań, w tym kursy komputerowe – poprzez przekazywanie, wzbogacanie i aktualizowanie wiedzy mają prowadzić do podnoszenia życiowych kompetencji ludzi starszych i pomóc im w zagospodarowaniu wolnego czasu w sposób twórczy i wartościowy. ■

Włoszech, w Luksemburgu, Hiszpanii i w Niemczech. W Polsce funkcjonuje ponad 120 stowarzyszeń UTW; pierwszy powstał już w 1975 r. w Warszawie. Poza Europą uniwersytety działają w Kanadzie i USA, w Ameryce Południowej (Kolumbia, Peru, Brazylia, Chile, Argentyna) oraz w Azji (Chiny), za: Association Internationale des Universités du Troisième Age, www.aiuta.org dostęp 25.09.2007 r.

⁵⁷ R. KONIECZNA-WOŹNIAK, *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, w: *Seniorzy...*, *op. cit.*, s. 64.

8. KORZYSTANIE Z INTERNETU PRZEZ SENIORÓW – PORÓWNANIE GRUP UTW I NIE-UTW W POLSCE

Funkcjonujący stereotyp postrzegania osób starszych narzuca jednolity obraz tej grupy. Ale przecież wewnątrz jest ona zróżnicowana, a jej heterogeniczność kształtują takie kryteria, jak np. wiek, dochody, miejsce zamieszkania, hierarchia uznawanych wartości, aktywność, poziom zaspokojenia potrzeb oraz styl życia. Rozpatrywany w kategoriach aktywności ludzkiej, obraz ten kształtuje indywidualną charakterystykę każdego człowieka (sposób spędzania wolnego czasu, zainteresowania uznawane za ważne oraz poglądy, opinie, sposób postrzegania siebie samych i otaczającego świata). Zatem także w zakresie korzystania z nowych technologii należy się spodziewać, że zachowania seniorów będą zróżnicowane.

Zajęcie się poznaniem opinii i postaw osób starszych wobec Internetu jest interesujące przede wszystkim ze względu na fakt, iż jest to stosunkowo liczna grupa zarówno w Polsce, jak i w innych krajach europejskich, a jednocześnie słabo rozpoznana. Opisanie poniżej badania miały na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie, jaki jest stosunek osób starszych (w wieku co najmniej 60 lat) do globalnej sieci, czy z niej korzystają, a jeśli tak, to w jakim zakresie. Autorka postawiła sobie za cel sprawdzenie hipotezy zakładającej, że uczestnicy spotkań formalnych właśnie w ramach UTW są lepiej wyedukowani w zakresie NT, chętniej i częściej z nich korzystają, a także mają bardziej pozytywny ich obraz niż osoby nie uczestniczące.

Ogólnopolskie badania ankietowe przeprowadzono od listopada 2005 r. do marca 2006 r. Na etapie przygotowań do badań właściwych przeprowadzono badania pilotowe w jednym ośrodku, na grupie 94 słuchaczy. Zakładano objęcie ankietami 1000 osób, po 100 osób z każdego z 10 wy-

branych miast, w tym 50 z UTW i 50 spoza⁵⁸. Otrzymano 628 wypełnionych kwestionariuszy, z czego do badania przyjęto 604. Udział w próbie słuchaczy UTW i osób nie stowarzyszonych wynosi odpowiednio 45% i 55%. Tabela 6 przedstawia charakterystykę badanych respondentów.

Tabela 6. Charakterystyka badanej populacji osób w wieku podeszłym

Kryterium	Cechy	L. odpowiedzi	Udział
Płeć	kobieta	375	62,1%
	mężczyzna	222	36,8%
	b. o.	7	1,2%
	Razem	604	100%
Wykształcenie	podstawowe	63	10,4%
	średnie	288	47,7%
	wyższe	241	39,9%
	b. o.	12	2,0%
	Razem	604	100%
Uczestnictwo w kursie	Tak	161	26,7%
	Nie	427	70,7%
	b. o.	16	2,6%
	Razem	604	100%
Pomoc kogoś z najbliższych	Tak	300	49,7%
	Nie	291	48,2%
	b. o.	13	2,2%
	Razem	604	100%

b. o. – brak odpowiedzi

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Podstawowym pytaniem, jakie zadano w ankiecie, był dostęp do komputera i korzystanie z Internetu. Okazało się, że nieco ponad połowa respondentów (52%) korzysta z komputera, jednak wewnątrz grupy ta jest zróżnicowana. Bardziej aktywni są członkowie UTW (62% badanych) i oni też, częściej niż pozostali, wskazali na brak możliwości jako przyczynę nie-

⁵⁸ Wybrane miasta to: Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Warszawa i Wrocław.

korzystania z PC. W grupie nie-UTW częściej natomiast podawano brak takiej potrzeby (z komputera nie korzysta 53% i co czwarta osoba wskazała taki właśnie powód). Terminy „Internet” oraz jego „wiek” również nie są obce seniorom – poprawnie identyfikuje je 70% badanych (większy odsetek poprawnych odpowiedzi charakteryzuje grupę UTW niż pozostałych), 13% opisało go jako program komputerowy, a tylko 8% jako komputer.

Według największej grupy respondentów, określeniem najlepiej opisującym globalną sieć jest: „To wspaniałe narzędzie ułatwiające pracę” (uważa tak połowa członków UTW, która udzieliła odpowiedzi na to pytanie, i prawie co czwarta osoba nie należąca do Stowarzyszenia) oraz: „To coś nowego, co się może przydać wszystkim”. Niemal co piąta osoba uważa jednak, że jest to narzędzie przeznaczone dla młodych, natomiast negatywnie o globalnej sieci myśli 17 osób, które wybrały odpowiedź: „Jest to szkodliwy pomysł”. Tylko 8% ogółu badanych nie znalazło odpowiedniego określenia dla Internetu (z czego w grupie UTW 2% osób, a w nie-UTW 13%). W ankiecie zadano także pytania dotyczące powodów niekorzystania z sieci (tab. 7).

Tabela 7. Powody niekorzystania z globalnej sieci (w %)

Opis	ogółem	UTW	Nie-UTW
Nie interesuje mnie to	15,9	4,0	25,7
Nie korzystam, ale chciałabym/łbym	11,8	13,2	10,6
Nie miałam/em okazji poznać	10,6	6,2	14,2
Jest to zbyt drogie	6,5	6,6	6,3
Jest to zbyt trudne	5,1	1,8	7,9
Inny powód	0,2	0,4	0,0

Źródło: opracowano podstawie badań własnych

Główną przyczyną okazał się brak zainteresowania ze strony seniorów, choć jest to argument przede wszystkim osób nie angażujących się w spotkania uniwersyteckie. Ta grupa też częściej niż przynależący do UTW wskazała brak okazji poznania i obawę, iż jest to zbyt trudne. Natomiast wśród członków uniwersytetów największa liczba respon-

dentów, mimo że dotychczas nie korzystała z Internetu, chciałaby mieć taką możliwość w przyszłości. Na koszt, jako powód rezygnacji, ogółem wskazało 39 osób (tj. 7% badanych). Jedynie co dwudziesty badany nie czuje się zdolny do poznania Internetu. Nie jest zainteresowanych 16% ogółu, w tym tylko 4% członków UTW i aż 26% pozostałych osób.

Niemal tyle samo osób mających dostęp do komputera korzysta z Internetu (ogółem 46% badanych, z czego najliczniejsza grupa codziennie – tab. 8). Osoby 60+ „serfują” po sieci podobnie jak i pozostałe grupy polskich internautów – przede wszystkim w domu (53%) oraz korzystając z uprzejmości znajomych i rodziny (21%) (praca i szkoła naturalnie tu nie występują). Jako ciekawostkę można podać, że z kafejki internetowej skorzystało jedynie 9 osób z badanej grupy.

Tabela 8. Częstotliwość „serfowania”

Opis	Korzystający z Internetu		codziennie	kilka razy w tygodniu	kilka razy w miesiącu	rzadziej
	liczba	odsetek				
Ogół badanych	279	100%	38,7	25,4	22,6	13,3
Członkowie UTW	176	100%	41,5	22,7	23,9	11,9
Pozostali	103	100%	34,0	30,1	20,4	15,5

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Porównanie dwóch grup miało także na celu zweryfikowanie hipotezy, że uczestnictwo w zajęciach UTW sprzyja większej aktywności tych osób na rynku nowych technologii. Przyjęto następujące hipotezy częściowe:

H1 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW korzystają z komputera.

H2 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW korzystają z Internetu.

Wykorzystując test dla dwóch wskaźników struktury, przy poziomie istotności $\alpha=0,05$ oraz $u_{1-\alpha}=1,65$, okazało się, że te założenia się potwierdziły (tab. 9).

Tabela 9. Weryfikacja hipotez cząstkowych

Hipotezy	n1	n2	m1/ n1	m2/ n2	u	Grupy istotnie się różnią
H1 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW korzystają z komputera	273	331	0,62	0,44	4,37	Tak
H2 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW korzystają z Internetu	273	331	0,64	0,31	8,18	Tak

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Tak jak w przypadku innych grup wiekowych, najpopularniejszą usługą *online* wśród ludzi starszych jest poczta elektroniczna, następnie strony WWW oraz wyszukiwarki, z których korzysta ponad połowa ogółu badanych (tab. 10). Z komunikatora Gadu-Gadu (GG) korzysta więcej niż co piąta osoba, a z portali więcej niż co trzecia (nieco bardziej aktywni są członkowie UTW, co przejawia się większą częstotliwością w korzystaniu z poszczególnych usług). Badani seniorzy korespondują najczęściej z kilkoma osobami, głównie z rodziny i z kręgu znajomych. Natomiast tematyka stron WWW według kolejności wskazań dotyczy: nauki, kultury, polityki, gospodarki, turystyki, hobby, a listę zamykają: rozrywka i inne.

Tabela 10. Częstotliwość korzystania z poszczególnych usług przez starszych internautów (w %)

Opis	e-mail	WWW	wyszukiwarki	portale	GG
Popularność	71,1	68,5	52,7	35,1	22,6
W grupie UTW	69,9	61,4	54,5	29,5	19,3
W grupie nie-UTW	74,8	80,6	49,5	44,7	28,2
Częstotliwość					
codziennie	29,0	29,0	21,1	12,9	39,7
Kilka razy w tygodniu	19,4	19,0	16,8	10,4	22,2
Kilka razy w miesiącu	14,7	12,5	11,5	8,2	14,3
Rzadziej	8,6	7,9	3,2	3,6	23,8

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Zachowania seniorów *online* także są zbieżne z zachowaniami młodszych internautów. Starsi badani internauci są otwarci na inne nowe rozwiązania – 1/3 korzysta z bankowości elektronicznej, podając jako jej zaletę niski koszt oraz szybkość (spośród osób, które nie korzystają z tej usługi, dominuje pogląd, że jest ona niebezpieczna). Nieco liczniejsza grupa ma doświadczenia w e-handlu (40%) i najchętniej kupuje książki (75 wskazań, tj. 26% starszych internautów)⁵⁹.

Kolejne hipotezy cząstkowe dotyczyły możliwości marketingowego oddziaływania na ludzi starszych, tj. ich aktywności konsumenckiej *online*, odbioru reklam wirtualnych oraz uczestnictwa w badaniach marketingowych. Starsi internauci mają sceptyczny stosunek do badań marketingowych – 17% w ogóle nie lubi ankiet, 28% nie jest nimi zainteresowana, a zdaniem co dwudziestego respondenta jest to wręcz niebezpieczne. Pozytywny stosunek do e-ankiet charakteryzuje jedynie co siódmego badanego. Reklama sieciowa również jest nielubiana (odpowiedziała tak połowa badanych). Tylko jeden starszy internauta wybrał odpowiedź, że bardzo lubi reklamy sieciowe. Wyniki weryfikacji kolejnych hipotez (przy wykorzystaniu testu dla dwóch wskaźników struktury) przedstawia poniższa tabela (tab. 11).

Tabela 11. Weryfikacja hipotez cząstkowych

Hipotezy	n1	n2	m1/ n1	m2/ n2	u	Grupy istotnie się różnią
H3 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW kupują <i>online</i>	176	103	0,34	0,30	0,59	Nie
H4 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW korzystają z bankowości <i>online</i>	176	103	0,28	0,34	-0,98	Nie

⁵⁹ Dla porównania, w UE 25 w grupie najpopularniejszych produktów nabywanych *online* przez osoby powyżej 54 lat znalazły się podróże i wakacje, książki i inne wydawnictwa oraz *e-learning*; najrzadziej kupowano filmy i płyty z muzyką, które to towary z kolei były najpopularniejsze wśród najmłodszych europejskich internautów, za: *Use of the Internet Among Individuals and Enterprises*, Statistics in Focus 2006, nr 12, s. 3, www.epp.eurostat.cec.eu.int dostęp 10.01.2007 r.

WPEŁYW INTERNETU NA AKTYWNOŚĆ SENIORÓW...

H5 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW biorą udział w badaniach <i>online</i>	176	103	0,33	0,26	1,18	Nie
H6 Członkowie UTW w większym zakresie niż nie-UTW lubią e-reklamy	176	103	0,16	0,04	3,04	Tak

Źródło: opracowano na podstawie badań własnych

Jak się okazało, bez względu na edukację w ramach uniwersytetu, ludzie starsi pozostają nieufni wobec globalnej sieci, którą traktują raczej jako źródło informacji i medium komunikacyjne niż narzędzie aktywnego uczestnictwa. Jednak deklarują chęć dalszego korzystania z Internetu co najmniej w takim samym zakresie (o ograniczeniu myśli tylko 1 na 40 badanych). ■

9. WNIOSKI Z BADAŃ

Powyższe badania, mimo że ograniczone, ponieważ ankietowani reprezentowali wyłącznie środowisko miejskie, i niestety nad-reprezentację osób z wykształceniem wyższym oraz kobiet, mogą jednak prowadzić do interesujących wniosków. Ludzie starsi są tą grupą konsumentów, która nie zwraca na siebie uwagi zbyt wielu menedżerów. Mimo iż liczebna, grupa ta jest postrzegana jako nieatrakcyjna ze względu na brak aktywności zawodowej, niską siłę nabywczą, zachowawczość w decyzjach zakupowych, niechęć do zmian i wszelkich nowości. Ale okazuje się, że to mit i nie należy traktować seniorów jako grupy jednorodnej. Jak pokazują powyższe badania w kwestii nowych technologii, choć wiek jest ważną determinantą postaw i zachowań konsumentów, to jednak należy jeszcze zwrócić uwagę na inne kryteria, w tym przede wszystkim na: zainteresowania, wiedzę i wykształcenie oraz styl życia, przejawiający się w codziennej aktywności osób starszych.. Poza tym nic nie wskazuje na to, aby pokolenie 60+ nie poszukiwało, podobnie jak inne grupy konsumentów, produktów charakteryzujących się prostotą, dogodnością, ograniczających ryzyko, oferujących przyjemność użytkowania i wizerunek, zapewniających nieszkodliwy wpływ na środowisko oraz pozwalających szybciej wykonać czynności w tym samym czasie⁶⁰.

Internet nie cieszy się obecnie dużą popularnością wśród osób starszych, stąd też nie dziwią wyniki badań przeprowadzonych przez Tequila/Polska, że najskuteczniejszym kanałem komunikacji

⁶⁰ Zbiór sześciu dźwigni użytkowych nowych produktów, za: W. CH. KIM, R. MAUBORGNE, *Jak rozpoznać czy przedsięwzięcie ma szansę na sukces*, Harvard Business Review 2005, listopad., 89–92.

z seniorami jest punkt sprzedaży – jego wystrój i działania tam podejmowane⁶¹. Rozwijają się już jednak portale adresowane do ludzi starszych, zawierające porady, ważne informacje i ogłoszenia, ciekawostki, czaty i fora dyskusyjne (np. www.senioronline.org, www.age-positive.gov.uk, www.lemarchedesseniors.com, www.forum.senior.info.pl, www.senior.pl czy strony uniwersytetów trzeciego wieku, np. www.sutw.szczecin.pl).

Nieobecność seniorów w sieci, w porównaniu z pozostałymi grupami, nie musi jednak wynikać z ich niechęci do NT, ale z braku możliwości zdobycia potrzebnej wiedzy. Nie mieli oni bowiem takiej szansy jak osoby aktywne zawodowo, które poznawały nowe technologie, kiedy były wprowadzane do przedsiębiorstw. Konieczna jest zatem edukacja, a może nawet szerzej – stworzenie możliwości przebywania w środowisku wyzwalającym chęć poznawania nowych rzeczy, dającym możliwość spotykania się z rówieśnikami i rozwijania zainteresowań.

Ze względu na swoje specyficzne cechy, seniorzy-internauci niejako wymykają się dotychczasowym propozycjom segmentacji konsumentów. Na przykład sylwetki internautów wg Z. Baumana są następujące⁶²: spacerowicz (*stroller*) – zwiedza strony, zapisuje się, bierze udział w internetowych pogawędkach (czatach); wagabunda (*vagabond*) – bierze udział w dyskusjach, zapisuje się, ale potem zapomina hasła dostępu, zaczyna tworzyć swoją stronę, a potem to porzuca; turysta (*tourist*) – takim osobom Internet oferuje przestrzeń, której potrzebują, szukają innych osób, często o zupełnie innych poglądach, i gracz (*player*) – traktuje sieć jak grę, zabawę. Nie oznacza to jednak, że seniorów można analizować wyłącznie w dwóch grupach, tj. tych, którzy korzystają z globalnej sieci, oraz niekorzystających. Można

⁶¹ R. GURBIEL, B. GOLA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, Harvard Business Review 2005, listopad, s. 66.

⁶² Z. BAUMAN, *Life in Fragments*, Blackwell, Oxford 1995, s. 99–103.

stosować kryterium zainteresowań, sposobu spędzania wolnego czasu, wspólnych problemów i innych poza typowymi tj. dochodów, wieku i miejsca zamieszkania. Z pewnością będzie to zależało od samej oferty skierowanej do osób starszych oraz celu, jaki ma zostać osiągnięty dzięki Internetowi. ■

ZAKOŃCZENIE

Poglądy ekonomistów na wpływ procesu starzenia się społeczeństwa na sferę gospodarki nie są jednoznaczne. Z jednej strony wskazuje się na pozytywne zjawisko, jakim jest pobudzenie konsumpcji, ponieważ rynek seniorów zaczyna tworzyć pokolenie *baby boomers* (czyli obecnie *papy boomers*), osób przyzwyczajonych do tego, że dużo konsumują i którym trudno jest zmienić własne dotychczasowe przyzwyczajenia⁶³. Ich rosnąca obecność w grupie starszych ludzi zmienia w ogóle obraz człowieka starego, jego zachowań i sposobów konsumpcji. Z drugiej strony wskazuje się na zagrożenia wiążące się z tak znaczną skalą starzenia się ludności, przede wszystkim dla sfery socjalnej i zdrowotnej.

Społeczna i ekonomiczna pozycja starego człowieka początku XXI wieku nie daje mu poczucia bezpieczeństwa. Współcześnie preferowany model rodziny małej, bez miejsca dla „trzeciej” i „czwartej” generacji, powszechny kult młodości stawiają samych seniorów przed trudnymi problemami osamotnienia i izolacji. Jednocześnie zjawisko to tworzy istotne wyzwania dla polityki ekonomicznej i społecznej poszczególnych państw oraz całej Unii Europejskiej, skłaniając ją do przeanalizowania i zmiany przestarzałych praktyk i instytucji. Wiele krajów europejskich będzie zmuszonych do przeprowadzenia reform swoich systemów emerytalnych i do obniżenia wielkości gwarantowanych świadczeń. Społeczne cechy starości są pochodną poziomu i jakości warunków życia w całej dotychczasowej egzystencji człowieka. W tym kontekście problem aktywizacji seniorów i włączenia ich do budowania oraz korzystania z profitów społeczeństwa informacyjnego w dużym stopniu będzie zależał od prowadzenia odpowiedzialnej polityki dotyczącej obecnych i przyszłych ludzi starszych. Odpowiedzią są przyjęte w strategii *i2010*

⁶³ F. SERRIÈRE, *Evolution...*, *op. cit.*, s. 15-16.

plany działań, które dotyczą barier rynkowych dla rozwoju NT i mają na celu kształtowanie świadomości, budowanie wspólnych strategii, usuwanie przeszkód technicznych, realizowanie wspólnych badań i innowacji w trzech sferach życia: pracy, domu i społeczności.

Zaktywizowanie seniorów w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii, oprócz wymiaru konsumpcyjnego, ma także szersze znaczenie. Starzejące się społeczeństwo to zupełnie nowe problemy i wyzwania dla rynku pracy, modelu funkcjonowania rodziny oraz budowania społeczeństwa obywatelskiego, w którym interesowanie się życiem publicznym i dostęp do informacji stanowią podstawowe założenia demokratycznego państwa. Problem dostępu i korzystania z nowych technologii można traktować z jeszcze jednego punktu widzenia – jako element budowania globalnego społeczeństwa wiedzy, które wymaga od swoich członków stałego rozwoju w ciągu całego życia. Nienadążanie za tym procesem grozi wykluczeniem ze społeczeństwa, a całemu krajowi – utratą miejsca w gospodarce przyszłości⁶⁴.

Niewątpliwie współczesna rzeczywistość, charakteryzująca się niespotykanym dotychczas tempem zachodzących zmian, wymaga od wszystkich, również od seniorów, ciągłej edukacji, mimo że nauka w opinii osób starszych jest raczej męcząca⁶⁵. Właśnie kształcenie, rozwój nauki i technologii stały się krytycznymi zasobami budowania wartości w dobie e-ekonomii. W rezolucji Rady Unii Europejskiej z 2002 r. uczenie się przez całe życie określono jako zjawisko, które powinno dotyczyć osób od wieku przedszkolnego do późnego emerytalnego. Jak

⁶⁴ Szerzej o rozwoju i dobru człowieka w kontekście budowania społeczeństwa informacyjnego zob.: *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego. Raport o rozwoju społecznym*, red. W. CELLARY, s. 1, 5, www.kti.ae.poznan.pl z dn. 29.12.2006 r.

⁶⁵ Badania dotyczące kompetencji użytkowników nowych technologii na rynku włoskim pokazały, że ponad 38% respondentów poświęca swój czas na naukę kogoś z rodziny w zakresie nowych technologii. Osoby w wieku 15–24 lat najwyżej oceniły przyjemność z nauki (na 3,61) a najniżej zmęczenie (1,82). Z kolei osoby 55–64 letnie oceniły zmęczenie na 1,87, a przyjemność na 3,01. M. CHIARO, L. FORTUNATI, *Nouvelles Technologies et Compétence des Usagers*, w: *Communication et Personnes Agées, Réseaux 1999*, vol. 17, no 96, s. 149–181.

podkreśla R. Konieczna-Woźniak, rolą ustawicznej edukacji seniorów jest to, aby za sprawą aktualnej wiedzy i informacji wyposażać tę grupę społeczną w odpowiednie kompetencje, ważne i wręcz niezbędne do życia w globalnym społeczeństwie informacyjnym⁶⁶. Znaczenie organizacji spełniających taką misję podkreślił papież Jan Paweł II. Z okazji roku seniora w swoim liście adresowanym do osób w podeszłym wieku pisał: „Zasługują zatem na uznanie wszystkie inicjatywy społeczne, dzięki którym ludzie starzy mogą nie tylko dbać o swoją kondycję fizyczną intelektualną oraz rozwijać relacje z innymi, ale także stawać się przydatni, oddając innym swój czas, umiejętności i doświadczenie”⁶⁷.

Część seniorów obawia się korzystania z nowych technologii. Może to wynikać z niezrozumienia samej instrukcji opisującej budowę i funkcjonowanie danego urządzenia czy też z obawy, iż z trudem zdobyta wiedza zbyt szybko się zdevaluje, ponieważ tempo wprowadzania modyfikacji na rynku NT jest bardzo duże⁶⁸. Jednocześnie obserwuje się, że wiele produktów zostaje odrzuconych przez ludzi starszych z powodów, które mogły być w ogóle ignorowane w przypadku ofert skierowanych do osób młodszych. Na przykład zbyt duża złożoność, za mała czcionka, nieodpowiednie kolory, zbyt wiele symboli, zbyt mało objaśniającego tekstu i korzystanie wymagające zbyt dużego wysiłku. Spodziewane korzyści dla osób starszych z użytkowania NT mogą się zatem pojawić tylko wówczas, gdy mają one dostęp do nowych rozwiązań odpowiadających ich możliwościom i potrzebom, odpowiednią wiedzę, jak z nich korzystać i motywację oraz gwarancję uwzględnienia kwestii etycznych

⁶⁶ R. KONIECZNA-WOŹNIAK, *Seniorzy... op. cit.*, s. 67.

⁶⁷ *List Ojca Świętego – Do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym wieku*, www.opoka.org.pl dostęp 27.09.2007 r.

⁶⁸ W cytowanych badaniach na rynku włoskim autorki wnioskuje, iż istnieje związek między rodzajem obawy a stopniem wykształcenia. Osoby o niższym wykształceniu w większym stopniu obawiają się skomplikowania i płynących stąd trudności w użytkowaniu. Z kolei osoby z wyższym wykształceniem bardziej obawiają się zbyt szybkiego starzenia się ofert nowych technologii (szerzej: M. CHIARO, L. FORTUNATI, *Nouvelle...*, *op. cit.*, s. 177).

i psychologicznych (np. osoby starsze chętniej sięgają po produkty, które nie są w sposób jednoznaczny skierowane do tego segmentu rynku, który reprezentują⁶⁹).

Na koniec warto podkreślić, iż ludzie aktywni z reguły są zadowoleni z siebie i swoich osiągnięć, otwarci na kontakty międzyludzkie, są samodzielni, podejmują wiele inicjatyw z własnej woli i najczęściej doskonale się z nich wywiązują. Aktywność osób starszych jest istotnym elementem życia – stanowi bowiem podstawę dobrego zdrowia i niedotkliwego przejścia przez kolejne fazy życia⁷⁰. Wspólne spotkania i zdobywanie wiedzy są jednym z elementów sprzyjających takiej aktywności⁷¹. Jest to zatem istotny bodziec, który powinien skłaniać rządy krajów Unii do rzeczywistego włączenia się w program *i2010*, ponieważ nie tylko skorzysta z tego dany obywatel, przedsiębiorstwa, które będą skuteczniej działać na swoich rynkach, ale także – a może przede wszystkim – poszczególne państwa i cała Wspólnota. Rozpowszechnianie korzystania przez seniorów z globalnej sieci może się przyczynić także do urealniania uniwersalnych wartości stanowiących podstawowe prawa Unii Europejskiej, tj. godności, wolności, równości, solidarności, obywatelstwa i sprawiedliwości. ■

⁶⁹ Seniorzy niechętnie sięgają po takie produkty, ponieważ ich zdaniem wskazują one na jakąś ułomność i podkreślają ich fizyczne braki, za: O. GASSMANN, M. KEUPP, *Le Design...*, *op. cit.*, s. 24–26.

⁷⁰ A. ZYCH, *Człowiek ... op. cit.*

⁷¹ Badania porównawcze aktywności osób starszych z grupy UTW i innych prezentuje np. A. KIESZKOWSKA *Potrzeby... op. cit.*, s. 73–86.

BIBLIOGRAFIA

1. *A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Person 2004*, www.whglibdoc.who.int dostęp 25.01.2007 r.
2. AVRAMOW D., MASKOVA M., *Active Ageing in Europe*, vol. 1, Population Studies no 41, Council of Europe Publishing, Strasburg 2003
3. Badanie MillwardBrown SMG/KRC z IX–XI 2005, www.inter-standard.pl dostęp 02.10.2006 r.
4. BAUMAN Z., *Life in Fragments*, Blackwell, Oxford 1995
5. BŁĘDOWSKI P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH, Warszawa 2002
6. BOIS J.-P., *Historia starości. Od Montaigne'a do pierwszych emerytur*, Wydawnictwo Marabut, Warszawa 1996
7. BRANTS K., FRISSEN V., *Inclusion and Exclusion in the Information Society w: Media, technology and everyday life in Europe. From Information to Communication*, red. R. Silverstone, Hants, Ashgate 2005
8. BUGAJSKA B., *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005
9. CARADEC V., *Personnes Agées et Objets Technologiques: Une perspective en termes de Logique d'Usage*, *Revue Francaise de Sociologie* 2001, vol. 42, no 1, Janvier–March
10. CASTELLS M., HIMANEN P., *The Information Society and the Welfare State. The Finnish Model*, Oxford University Press, Oxford 2002
11. CASTELLS M., *The Internet Galaxy. Reflection on the Internet, Business, and society*, Oxford University Press, Oxford 2001
12. CHABIOR A., *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów*, w: *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, red. naukowa A. FABIŚ, Sosnowiec 2005

13. CHIARO M., L. FORTUNATI, *Nouvelles Technologies et Compétence des Usagers*, w: *Communication et Personnes Agées, Réseaux* 1999, vol. 17, no 96
14. CULTER D. M., J. M. POTERBA, L. M. SHEINER, L. H. SUMMERS, *An Ageing Society: Opportunity or Challenge?* w: *The economics of ageing* by J. Creedy, *The International Library of Critical Writing in Economics*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants, England 1995
15. DENNIS H., *Evolution of the Link Between Business and Aging*, *Generation* 2004–2005, Winter
16. DUTTA S., A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2006
17. *ePolska – plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego na lata 2001–2006*, dokument Rady Ministrów, www.kbn.gov.pl dostęp 16.01.2006 r.
18. ERIKSSON B., WOLF J., *European Perspectives on elderly people*, Peter Lang, Frankfurt ab Main, 2005
19. FRĄCKIEWICZ E., *Konsument nowoczesnych usług*, *Przegląd Organizacji* 2007, nr 2
20. GALEWSKI T., *Człowiek wobec rozwoju nowych technologii teleinformatycznych i globalizacji*, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 1007*, AE Wrocław, Wrocław 2003
21. GASSMANN O., M. M. KEUPP, *Le Design Universel: Comment Réussir dans le Marché des Seniors?*, *Revue Economique et Sociale* 2005, Juin, no 2
22. GURBIEL R., B. GOLA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, *Harvard Business Review* 2005, Listopad
23. HAGBERG J.-E., *Old People, New and Old Artefacts – Technology for Later Life* w: *Changing Worlds and Ageing Subject*, ed. B.-M. OBERG, A.-L. NARVANEN, E. NASMAN, E. OLSSON, Ashgate, Burlingmton 2004
24. HUBERT A., CARAMIER B., *Democracy and the Information Society in Europe*, Kogan Pages, London 2000

25. HUSING T., K. GAREIS, W. B. KORTE, *The impact of ICT on social Cohesion. Looking Beyond the digital divide* w: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006
26. *i2010 – europejskie społeczeństwo informacyjne na rzecz wzrostu i zatrudnienia*, www.eur-lex.europa.eu dostęp 27.09.2007
27. *Internet Usage by Individuals and Enterprises 2004*, *Statistics in Focus* 2005, nr 18, s. 3, www.epp.eurostat.ec.europa.eu dostęp 20.02.2006r.
28. KATZ J. E., R. E. RICE, *Social consequences of Internet use. Access, involvement, and social interaction*, MIT Press, Cambridge, London 2002
29. KIESZKOWSKA A., *Potrzeby ludzi starszych i ich plany życiowe*, w: *The Third Age Without the Old Age*, red. A. JOPKIEWICZ I E. TRAFIAŁEK, *Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej* nr 44, Kielce 2000
30. KIM CH., R. MAUBORGNE, *Jak rozpoznać czy przedsięwzięcie ma szansę na sukces*, *Harvard Business Review* 2005, Listopad
31. *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym*, www.eur-lex.europa.eu dostęp 27.09.2007 r.
32. KONIECZNA-WOŹNIAK R., *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, w: *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii* red. A. FABIŚ, Sosnowiec 2005
33. KRYSZKIEWICZ CZ., *Aktywne życie seniorów warunkiem pomyślnego starzenia się*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. ST. STEUDEN, M. MARCZUK, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006
34. *List Ojca Świętego Do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym wieku*, www.opoka.org.pl dostęp 27.09.2007 r.
35. MAGGI S., MINICUCI N., GRIGOLETTO F., AMADUCCI L., *Italy* w: *Aging in Europe* ed. J. J. F. SCHROOTS, R. FERNANDEZ-BALLESTEROS, G. RUDINGER, IOS Press 1999
36. MAŁECKA B. Z., *Aktywność jako warunek wartościowego życia w wieku podeszłym*, *Edukacja Dorosłych* 1995, nr 1

37. MAY CH., *The Information Society a Sceptical View*, Polity Cambridge 2002
38. MEYER Z., *Polityka Unii Europejskiej wobec ludzi starszych*, w: *Człowiek starszy w przyszłej Europie*, Stowarzyszenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku, Szczecin 2002/2003
39. MINOIS G., *Historia starości. Od antyku do renesansu*, Wydawnictwo Marabut, Warszawa 1995
40. *New Society Models for a New Millenium. The Learning Society in Europe and Beyond*, ed. M. KUHN, Peter Lang Publishing, Nowy Jork 2007
41. PIĄTKOWSKI M., *Wpływ technologii informacyjnych na wzrost gospodarczy i wydajność pracy w Polsce w latach 1995–2000*, Gospodarka Narodowa 2004, nr 1–2
42. PIOTROWSKI J., *Warunki życiowe i podstawowe potrzeby ludzi starszych*, Biuletyn IGS 1973, nr 2
43. PISSARIDES CH. A., *Unemployment Consequences of an Aging population: An Application of Insider-Outsider Theory*, w: *The Economics of Ageing* by J. CREDY, The International Library of Critical Writing in Economics, Edward Elgar Publishing Limited, Hants, England, 1995
44. *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego. Raport o rozwoju społecznym*, red. W. CELLARY, s. 1, 5, www.kti.ae.poznan.pl dostęp 29.12.2006 r.
45. *Prognozy ludności do 2030 roku*, www.stat.gov.pl z dn. 09.10.2006 r.
46. RADEŁO M.-J., *Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, „Rzeczpospolita” z 29–30.01.2005 r.
47. SAUVY A. *Social and Economic Consequences of Ageing of Western European Populations*, w: *The Economics of Ageing*, ed. J. CREDY, The International Library of Critical Writing in Economics, Edward Elgar Publishing Limited, Hants
48. SCHOENMAECKERS R. C., *Active ageing in Europe*, vol. 2, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004
49. *Seniors Online the Picture is Changing*, www.emarketer.com dostęp

06.12.2005 r.

50. SERRIÈRE F., *Evolution de la Consommation Face au Vieillessement de la Population: Nous Sommes à un Tournant*, Revue Economique et Sociale 2005, Juin, no 2
51. SILVERSTONE R., *Media, Technology and Everyday Life in Europe: from Information to Communication*, Aldershot, Hants England, Burlington VTc2005
52. SMIHILY M., *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, nr 23, s. 1, www.epp.eurostat.ec.europa.eu dostęp 25.02.2008r.
53. SZWARC H., *Sprawność fizyczna i zdrowie osób starszych*, Kultura Fizyczna 1996, nr 9/10
54. *The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pension, Healthcare, Long-term Care, Education and Unemployment Transfers (2004–50)*, European Economy 2006, Special Report no 1
55. *Use of the Internet Among Individuals and Enterprises*, Statistics in Focus 2006, nr 12, 3, www.epp.eurostat.ec.eu.int dostęp 10.01.2007 r.
56. *Warunki życia osób starszych i ich zachowań rynkowych*, red. A. KUSIŃSKA, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warszawa 2002
57. *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w 2005 r.*, www.stat.gov.pl dostęp 20.01.2006 r.
58. *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w przedsiębiorstwach i gospodarstwach domowych w 2006r.*, www.stat.gov.pl dostęp 03.10.2007 r.
59. ZYCH A., *Człowiek wobec starości*, Interart, Warszawa 1995
60. Źródła internetowe:
www.agepositive.gov.uk
www.aiuta.org
www.census.gov

www.c-i-a.com
www.ec.europa.eu
www.emarketer.com
www.epp.eurostat.cec.eu.int
www.epp.eurostat.ec.europa.eu
www.eur-lex.europa.eu
www.europa.eu
www.europarl.europa.eu
www.forum.senior.info.pl
www.interstandrh.d.pl
www.kti.ae.poznan.pl
www.lemarchedesseniors.com
www.opoka.org.pl
www.senior.pl
www.senioronline.org
www.sutw.szczecin.pl

O Autorce

Ewa Frąckiewicz – dr nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Marketingu Uniwersytetu Szczecińskiego. Stypendystka rządów francuskiego i kanadyjskiego, realizatorka czterech projektów Komitetu Badań Naukowych. Odbywała staże zagraniczne w Kanadzie, we Francji, w Wielkiej Brytanii oraz w Belgii. Interesuje się problematyką zarządzania marketingowego i wykorzystania nowych technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Autorka i współautorka ponad 90 publikacji w ogólnopolskich czasopismach oraz krajowych i zagranicznych materiałach konferencyjnych. Autorka książki *Marketing internetowy* (WN PWN 2006), współautorka prac: *CRM jako narzędzie zarządzania relacjami z klientem na rynku usług* (WN US 2005), *Zarządzania marketingowego* (PWE 2004), *Podstaw marketingu* (ZSB 2003) oraz wielu projektów badawczych realizowanych na potrzeby praktyki gospodarczej. Brała udział jako ekspert w innowacyjnym francusko-polskim programie *Paszport do przedsiębiorczości* oraz w pracach Narodowego Programu Foresight „Polska 2020”. Współpracuje z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym oraz Polskim Towarzystwem Gerontologicznym.

The influence of the Internet on the activity
of senior citizens from the point of view
of the *i2010* strategy for the building
of the information society

Wpływ Internetu na aktywność seniorów
z punktu widzenia strategii budowania
społeczeństwa informacyjnego *i2010*

INTRODUCTION

Modern society is a knowledge-based information society in which citizens are well aware of their rights and duties. They are also conscious consumers and equal partners for business, as they know how (and are keen) to use services and products offered, *inter alia*, via a global network – the Internet. The development of such a society is aimed at enhancing the competitiveness of individual countries and groups of countries as well as the European Union as a whole, to ultimately attain economic and social development. A means to achieve this objective is to encourage citizens of the European Community to use new technologies more extensively, including the Internet.

A widely shared view is that, in this context, society generally consists of young and middle-aged people, i.e. individuals who easily absorb novelties and rapidly adapt themselves to change. However, these features are not evenly distributed throughout all social groups. Moreover, the development of a knowledge-based economy is not followed by social dynamism; on the contrary – the processes are not concerted due to limited capacities of people to absorb knowledge, focus their attention, learn and cooperate.¹

In the development of projects aimed to build a modern society one should consider ageing as a phenomenon recorded in most developed countries. According to recent forecasts, in 2050 the percentage of people aged 60–79 in the EU will reach as much as 25% of the population. Despite this fact, the role of senior citizens in the building of a modern society is only rarely discussed, though it might seem that research on the inclusion of the generation aged 60+ might provide greater opportunities in this respect.

¹ T. GALEWSKI, *Człowiek wobec rozwoju nowych technologii teleinformatycznych i globalizacji*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej No 1007, AE Wrocław, Wrocław 2003, p. 150.

The Institute for *Progressive Technological Studies* in Seville, Spain lists the following three fundamental challenges as decisive for the future of the Community²:

- 1) The stabilisation and maintaining of economic growth in order to create new jobs to reduce gap between living standards in the old and new EU Member States,
- 2) The maintaining and strengthening of social cohesion and reducing appearing disparities that almost always accompany such growth,
- 3) Ensuring a higher level of education in the face of the demographic development, which influences the taxation system, social insurance system and labour market, with a view to retaining the share of highly qualified staff.

However, the limited use of the Internet among senior citizens may lead to discrimination and exclusion of the elderly (*e-exclusion*). In this situation, an appropriate development of educational programmes addressed to seniors and the support for all initiatives aimed at the activation of the elderly become necessary, in a general, social aspect (the activation of elderly people realizes their right to be integrated into the society) as well as in the economic context. On a micro scale, learning about senior citizens' attitudes to new technologies would offer opportunities for developing innovations that can be effectively implemented and identify completely new markets. On a macro scale, this may bring about a better implementation of the *i2010* strategy aimed, *inter alia*, at improving the quality of life of residents through comprehensive *online* services offered to citizens and the intensification of ICT (information and communication technology³) investments, which will bring major benefits to the economy.

² T. HUSING, K. GAREIS, W. B. KORTE, *The Impact of ICT on Social Cohesion. Looking Beyond the Digital Divide* W: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006, p. 75.

³ In Poland, ICT is identified as information technologies and/or information or communication and/or telecommunications technologies.

Currently, a market of ICT services for ageing well is still in the phase of early development with no full access or necessary solutions provided. The reasons of this phenomenon, as stated by the European Commission, include poor knowledge about the capacities and needs of senior citizens, an inadequate exchange of experience between EU Member States, the fragmentation of cost and certification schemes, insufficient interoperability as well as a high cost of development and testing of the market⁴. However, assuming that the above options become viable from a technical and organisational point of view, the question whether citizens would actually want to use these options still remains open. ■

⁴ Assets and income of European nationals aged more than 65 are estimated at over EUR 3000 billion. Quoted after: *Ageing well in the information society*, www.eur-lex.europa.eu. Access: 27.09.2007.

1. SENIOR CITIZENS AND THE AGEING SOCIETY PHENOMENON

The pace of contemporary change in social, economic and political life calls for lifelong learning and the acquisition of new skills. Constantly perfecting one's skills is a necessary condition every citizen, worker and consumer needs to meet to understand the functioning of the contemporary world and to learn how to use the opportunities it offers. This rule applies to everybody, regardless of nationality, race, gender or age. On the other hand, age may turn out to be a major obstacle in keeping pace with modern development.

A general stereotype of an elderly person is the result of shared social experiences that are rooted in human history and are different in different geographical regions. For example, in some countries old people used to be considered a source of wisdom; before taking important decisions people asked their opinion. In other societies, old people were banished or even doomed to death⁵. Contemporary social sciences point at the intensification of a phenomenon of elderly people being underprivileged in their relationships with other people, as they are believed to have little to offer⁶.

Old age has assumed (and still does) different images – depending on relations between man and a given society and its culture. In European culture, as stated by Cz. Kryszkiewicz, the myth of the old man is based on the theory of “non-engagement” popularized after WWII. According to this theory, seniors are treated as passive

⁵ Attitudes to older people and their social position throughout the centuries are widely discussed by G. MINOIS in *History of Old Age: From Antiquity to the Renaissance* and J.-P. BOIS in *Les Vieux, De Montaigne Aux Premières Retraites*.

⁶ According to the social exchange theory, what people think about their relationships with other people depends on a reward given by this relationship and the costs incurred. After: B. BUGAJSKA, *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, p. 27.

people who only rely on assistance given by others⁷. This approach is reflected in the appearance of a new term *ageism*, meaning prejudice to or discrimination of an age group⁸. However, as shown by gerontological studies, an active lifestyle is what gives senior citizens satisfaction from life⁹. While activity is a social and psychological need of people of all ages, in the case of the elderly, two conditions need to be particularly stressed – an activity should be genuinely pleasurable for a given person and the person should be capable of pursuing this activity (which, in the case of new technologies, the Internet included, is not so obvious). The model of active ageing is also promoted by the World Health Organisation (WHO), which treats the social activity of older people and lifelong learning as a pre-condition for a good quality of life.

Ageing is a natural process in human development. However, according to G. Minois, what previously was a private family matter, has now become a mass-scale phenomenon. The expected demographic, social and economic effects have brought about a revival of interest in the elderly. Hence ageing and old age have become interdisciplinary subjects of research, focusing its interest on man in relation to¹⁰:

- 1) a world of nature – natural anthropology, including medical, physiological and pathological anthropology,
- 2) social world – social gerontology, sociology, demographic science and economy,
- 3) a world of culture – cultural anthropology,

⁷ CZ. KRYSZKIEWICZ, *Aktywne życie seniorów warunkiem pomysłnego starzenia się*, in: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, ed. ST. STEUDEN, M. MARCZUK, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, p. 281–282.

⁸ B. ERIKSSON, J. WOLF, *European Perspectives on Elderly People*, Peter Lang, Frankfurt ab Main 2005, p. 77.

⁹ Physical and mental fitness is stressed – publications by H. SZWARC, J. PIOTROWSKI, B. Z. MAŁECKA; works ed. by A. JOPKIEWICZ, A. FABIŚ, S. STEUDEN and M. MARCZUK.

¹⁰ B. BUGAJSKA, *Tożsamość...*, *op. cit.*, p. 13.

4) an individual, internal world – psychology, philosophical anthropology.

Formerly, the aspect of physical fitness was seen as a determinant of passage to advanced age. But as early as in the beginning of the 1970s it was pointed out that this criterion ceased to be of importance¹¹. The notion of “the elderly” is no longer equivalent to “infirm”, “dependent”, “not working”, “staying at home, inactive”. It is connected with progress in medical sciences as well as a general trend for longer life and being entitled to retire at a relatively early age. Today, the most important changes compared with the social features of the elderly of the past include¹²:

- 1) a relatively early retirement when still relatively physically and intellectually fit,
- 2) a “rejuvenation” of the old, which may be seen in the changing perceptions of themselves by the elderly; senior citizens prefer the term “mature age”, adopt new models of consumption and new lifestyles,
- 3) a relatively high proportion of the elderly in a society as whole,
- 4) feminisation of old age,
- 5) heterogeneity in the group of the elderly,
- 6) evolving models of old age in social perceptions – from negative stereotypes to diversity.

Although the dividing line between mature and old age is not clear, and even the term “old age” itself raises a lot of controversies, three periods of old age are generally distinguished according to the World Health Organisation¹³:

¹¹ J. PIOTROWSKI, *Warunki życiowe i podstawowe potrzeby ludzi starszych*, Biuletyn IGS 1973, No 2, p. 33.

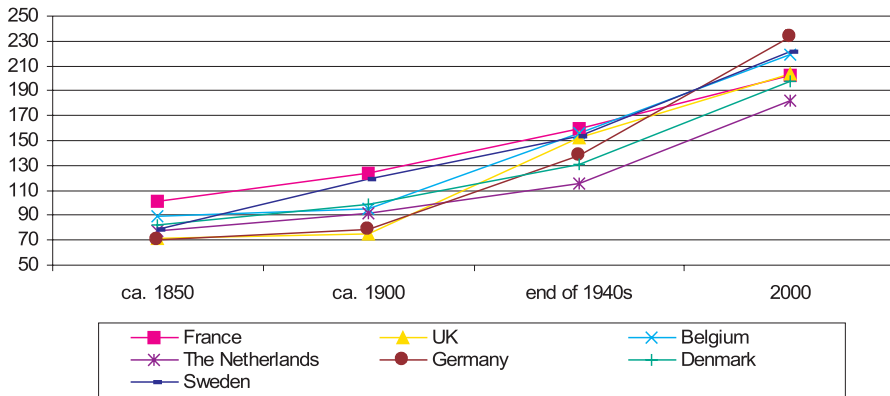
¹² P. BŁĘDOWSKI, *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH, Warsaw 2002, p. 106.

¹³ *A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Person 2004*, www.whglibdoc.who.int, access: 25.01.2007.

- 1) 60–74 years of age – *young old*,
- 2) 75–84 years of age – *old old*,
- 3) 85 years of age or more – *oldest old*.

The processes of the ageing society have been observed for many years but currently the scale of this phenomenon has greatly increased, which is testified by a change in the number of the elderly per 1000 residents (Figure 1). In 150 years an increase of 100% has been seen in France, 180% in the United Kingdom and Sweden, while in Germany the elderly population has more than tripled.

Figure 1. People aged 60 or more per 1000 residents



Source: A. Sawvy, *Social and Economic Consequences of Ageing of Western European Populations*, in: *The Economics of Ageing*, ed. J. Creedy, *The International Library of Critical Writing in Economics*, Edward Elgar Publishing Limited, Hants 1995, p. 151 and www.census.gov, access: 16.10.2007.

It is forecasted that the countries of the European Union will see a clearly marked increase in the number of the elderly by the year 2050, which will lead to an increase of the proportion of people aged 60–79 to approximately 25% of the entire population in particular countries¹⁴. The group of the “oldest” countries consists of Italy and Spain, where

¹⁴ R. C. SCHOENMAECKERS, *Active Ageing in Europe*, vol. 2, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004, s. 32.

at least 35% of residents will reach the age of 65 years or more in the mid-21st Century. Only Luxembourg will show a proportion of elderly people below 20% at that time (Table 1).

Table 1. Population breakdown of people aged 65+ in EU countries in the years 2000–2050

Year Per-centage	2000	2015	2030	2050
Up to 10	-	-	-	-
10.0–14.9	Ireland 11.2 Cyprus 11.4 Slovakia 11.5 Poland 12.3 Malta 12.3 Romania 13.5 The Netherlands 13.6 Lithuania 13.6 Czech Republic 13.9 Slovenia 14.1 Luxembourg 14.3 Hungary 14.7 Denmark 14.8	Ireland 13.1 Slovakia 13.7 Romania 14.6 Poland 14.8 Cyprus 14.8	-	-
15.0–19.9	Finland 15.0 Estonia 15.2 Latvia 15.2 Austria 15.5 Portugal 15.6 United Kingdom 15.6 France 16.1 Germany 16.2 Bulgaria 16.3 Belgium 16.7 Spain 16.9 Sweden 17.2 Greece 17.3 Italy 18.2	Luxembourg 16.1 Lithuania 16.6 Estonia 17.0 Hungary 17.4 The Netherlands 17.8 Bulgaria 17.9 Latvia 17.9 Malta 18.0 Portugal 15.6 Slovenia 18.5 France 18.6 Czech Republic 18.7 United Kingdom 18.9 Denmark 19.5 Spain 19.8 Belgium 19.9	Ireland 16.9 Romania 17.7 Luxembourg 19.5 Cyprus 19.6	Luxembourg 19,7

20.0–24.9	-	Austria 20.0 Finland 20.7 Germany 21.0 Greece 21.2 Sweden 22.3 Italy 22.4	Slovakia 20.2 Estonia 21.2 Poland 21.4 Hungary 21.7 Bulgaria 21.9 Lithuania 22.3 Latvia 22.3 Portugal 15.6 Malta 23.5 France 23.8 Denmark 24.2 The Netherlands 24.2 United Kingdom 24.3 Czech Republic 24.4	Ireland 21,9 Cyprus 23,2
25.0–29.9	-	-	Belgium 26.0 Greece 26.2 Spain 26.5 Finland 26.7 Slovenia 26.9 Sweden 27.0 Germany 27.7 Austria 15.5 Italy 28.6	Denmark 25.9 Romania 26.0 Netherlands 26.5 France 26.7 Estonia 26.9 Malta 27.0 United Kingdom 27.3 Finland 27.9 Poland 27.9 Latvia 28.2 Slovakia 28.9 Lithuania 28.9 Hungary 29.0 Belgium 29.0 Portugal 29.8
30.0–34.9	-	-	-	Bulgaria 30.1 Sweden 30.3 Germany 31.0 Czech Republic 32.7 Austria 34.0 Greece 34.1 Slovenia 34.8
35.0 or more	-	-	-	Italy 35.9 Spain 37.6

Source: D. Avramow, M. Maskova M., *Active Ageing in Europe, vol. 1, Population Studies no 41, Council of Europe Publishing, Strasburg 2003, p.16–118*

The process of ageing will be accompanied by a steady decrease in the numbers of people in lower age groups (Table 2). Compared with the early 21st century, the number of the youngest EU nationals will drop by one third, while the percentage of seniors will increase by almost three quarters.

Table2. Changing numbers and percentage share of age groups in Europe in the years 2000–2050

Age group \ Year	2000	2015	2030	2050
Percentage				
0–14	18.6	15.0	14.5	14.7
15–64	67.5	68.6	63.4	57.7
65+	13.9	16.4	22.1	27.6
Total	100.0	100.0	100.0	100.0
Number of people				
0–14	150 000	120 231	112 527	105 710
15–64	546 302	549 321	493 236	414 194
65+	112 257	131 568	171 725	197 855
Total	808 589	801 120	777 488	717 758
Growth rate (%)				
0–14	100	80	75	70
15–64	100	101	90	76
65+	100	117	153	176
Total	100	99	96	89

Source: D. Avramow, M. Maskova M., *Active...op. cit.*, p. 37

One can speak about old age in biological, health, social and economic terms¹⁵. When discussing the consequences of an ageing society, economists point at such indicators as production and consumption (A. Sauvy), employment, savings, level of deposits, productivity growth,

¹⁵ The economic effects of an ageing society are extensively covered in the report *European Economy*, Special Report No 1 of 2006, titled *The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pension, Healthcare, Long-term Care, Education and Unemployment Transfers (2004–2050)*.

government expenditure on social policy, health care and education (D. M. Culter *et al*), employment and unemployment levels (Ch. A. Pissarides), economic activity indicators and social insurance costs. From this point of view, changes in the EU nationals' age structure are not unambiguously assessed, but undoubtedly the phenomenon of the ageing society creates completely new challenges. Deep demographic changes have revived a debate on their effects on many areas of economic life, including the necessary restructuring of fiscal policy, financing of health care etc., as well as on social life, including the above-mentioned active life of the elderly.

The concept of activity of seniors covers various domains of life, i.e. personal, family, social and professional life. The idea of activity encompasses both social and individual activities, such as¹⁶:

- 1) continued participation in the labour market,
- 2) active contribution into domestic life, household work and care of other people
- 3) active community life, through voluntary activities or work provided free of charge,
- 4) active leisure – hobbies, sports, travelling and creative activities.

As stressed by gerontologists, activity is an important element of life for elderly people – it is the basis for good health and a smooth passage through successive phases of life¹⁷. Meetings with other people and learning encourage such an attitude¹⁸. Activity is a form of a lifestyle of a given person and as such is an individual feature. However, considering lower physical fitness and exclusion from professional life, it is more difficult for the elderly to stay active than it does for young peo-

¹⁶ D. AVRAMOW, M. MASKOVA, *Active Ageing in Europe*, vol. 1, Population Studies No 41, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2003, p. 24.

¹⁷ A. ZYCH, *Człowiek wobec starości*, Interart, Warsaw 1995.

¹⁸ Comparative studies of activity of the elderly belonging to the TAE group and others is covered by A. KIESZKOWSKA in her article *Potrzeby ludzi starszych i ich plany życiowe*. In: *The Third Age Without Old Age*, ed. E. TRAFIAŁEK, Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej No 44, Kielce 2000, pp. 73–86.

ple. Therefore, many organisations and associations have a mission to promote pro-active attitudes and to encourage increased activity. Some organisations (e.g. WHO) focus on leisure time activities, as the elderly have more leisure time after their working activity has ceased; other organisations (e.g. OECD, EU) show more interest in economic aspects, such as participation in the labour market. ■

2. THE EUROPEAN UNION AND THE DEVELOPMENT OF THE INFORMATION SOCIETY

Due to the rapid development of information and communication technologies in the late 20th century, the idea of the information society (IS) was conceived and promoted. Political, economic and academic circles have expressed the view that conditions favourable for the adoption of new technologies should be created, which as a consequence will determine the overall economic development of a given country, group of countries and the world economy as a whole.

The idea of the information society was launched in the early 1960s. It was based on works by F. Machlup and M. Porat, which stressed the role of information and knowledge in the economy. Initially, the analyses focused on the American market. However, the genuine growth of interest in IS came about with the development and dissemination of the Internet¹⁹.

An information society is a type of social system that is in place in countries with a high level of technological development. Managing information, its quality and processing rate, are of key importance for competitiveness in industry and services in this context. The development of the information society calls for activities to be undertaken in the following areas:

- 1) liberalisation of the markets of the information sector,
- 2) adjustment of legal regulations to the conditions of the e-economy,

¹⁹ Ch. May distinguishes three periods in the development of interest in IS: first from 1962 to the mid-1970s, characterised by its concentration on the US market; the second began in the early 1990s, when the development of ICT took place outside the US; and the present – which is the focus of this analysis – where the potential opportunities offered by the Internet are leading to its widespread popularity in the global information society.

- 3) development of technical infrastructure,
- 4) intensification of research and development,
- 5) life-long learning.

This mode of operation requires the use of new techniques to collect, process and use information.²⁰ As a result, projects aimed at building the information society focus primarily on telecommunication infrastructure and the level of informatisation. They assume that the development of informatisation will revive the economy, and as a result foster enhanced competitiveness. This view is confirmed by the economic results of the United States, Australia, Sweden, Finland and Ireland as well as Malaysia, the Philippines, Thailand and South Korea. In the 1990s, the use and production of information and telecommunication technologies in these countries contributed to an increase in the productivity rate and the rate of economic growth²¹. The importance of this issue has also been reflected in a number of EU initiatives. The European Union expresses a view that the development of the information society will determine the future economic, political and social position and role of Europe. The Communication of the European Commission of 2005 states that these technologies account for a quarter of GDP growth and a 40% increase in the EU's rate of productivity. The existing disparities in economic results of industrialized countries may be explained by the amount of investment outlays on information and communication technologies, the level of research in this area, the scope of use of Information and Communication Tech-

²⁰ This definition was adopted in the Polish government programme on the development of the information society *ePoland – The Action Plan for the Information Society Development in Poland for the years 2001–2006*, www.kbn.gov.pl, access: 16.01.2006.

²¹ *World Economic Outlook. The Information Technology Revolution*, International Monetary Fund and *The New Economy Beyond the Hype*, OECD. After: M. PIĄTKOWSKI, *Wpływ technologii informacyjnych na wzrost gospodarczy i wydajność pracy w Polsce w latach 1995–2000*, *Gospodarka Narodowa* 2004, No 1–2, p. 37.

nologies (ICTs) and the competitiveness in sectors related to the information society and the media.²²

The information society in the EU began to be built in 1979 with the adoption of the experimental FAST programme (*Forecasting and Assessment in the Field of Science and Technology*). The first EU report on IS, the Bangemann Report of 1994, stressed that if a country fails to enter the era of the information society (or if such entry is delayed), this may lead to a decline in investment and a labour market crisis. The growing competitiveness of the American and Japanese economies, accompanied by the appearance of the structural barriers which hamper economic growth and increasing unemployment in many EU countries, has led the EU Member States to address new challenges. The Lisbon Strategy was drafted, envisaging Europe as the world's most competitive knowledge-based economy, promoting sustainable economic growth, more jobs and higher social cohesion. The strategy was based on four pillars: innovation, liberalisation, entrepreneurship and social cohesion. However, it did not bring the expected results. Among the weaknesses of the strategy were the excessive number of priorities and sustenance of the existing social model, taxation system and inflexible labour market.²³ This has led to major modifications of the strategy's assumptions. In 2005, a new partnership for growth and employment was initiated, known as *i2010 – European Information Society 2010*. Knowledge and innovation were identified as drivers for sustainable development, stressing the fundamental significance of ICT in the process. Their widespread use in public services, the SME sector and in households should contribute to the development of a fully integrated information society.²⁴

²² Commission Communication for the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions *i2010 – A European Information Society for Growth and Employment*, www.eur-lex.europa.eu, access: 27.09.2007.

²³ M.-J. RADEŁO, *Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, Rzeczpospolita of 29–30.01.2005.

²⁴ *i2010...*, *op. cit.*, p. 4.

In the above-mentioned document, drawing on a comprehensive analysis of the challenges of the information society, and extensive stakeholder consultation, the Commission proposed three priorities for Europe's information society and media policies:

- i) the completion of a Single European Information Space which promotes an open and competitive internal market for the information society and media;
- ii) the strengthening of innovation and investment in ICT research to promote growth and more and better jobs;
- iii) achieving an Inclusive European Information Society that promotes growth and jobs in a manner that is consistent with sustainable development and that prioritizes better public services and quality of life.

The level of implementation of the above-mentioned plans is shown in the data illustrating the “computerisation” and “informatisation” of businesses and households (including a change in access to the global network from modem to broadband) and the growing number of mobile phone subscribers (in 1997 over 55 million, while in 2003 there were over 368 million subscribers,²⁵ Table 3).

Table 3. NT equipment of households and Internet literacy of nationals of selected EU countries (with the lowest and the highest levels of computerisation) in 2006 (% of total population aged 16–74)

Equipment			Countries	Skills		
Computer	Internet	Broadband Internet		Using web browser	Participating in chats and Internet forums	Calling via the Internet
62	51	32	EU 25	54	19	9
85	79	63	Denmark	84	31	21
82	77	51	Sweden	79	20	11

²⁵ *Number of Mobile Phone Subscriptions* www.epp.eurostat.ec.europa.eu, access: 03.10.2007.

80	80	66	The Netherlands	80	22	13
48	40	16	Italy	36	21	9
45	35	24	Portugal	38	11	8
45	36	22	Poland	44	23	12
41	42	23	Latvia	51	20	14
40	35	19	Lithuania	45	22	16
39	29	17	Czech Republic	NDA.	NDA.	NDA.
37	23	4	Greece	35	9	4

NDA – No data available

Source: *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w 2006 r.*, www.stat.gov.pl, access: 03.10.2007, pp. 5,13

The Commission Communication draws attention to a number of issues, e.g. the need for security in using modern services, faster development and the adoption of necessary legal regulations and increased outlays on ICT research and development, and also the acceleration of their implementation and widespread use. The third priority covers social and economic issues concerning senior citizens. It is indicated that benefits from ICTs should be available for all citizens by improving the quality of public services, making them less expensive and more widely available, and therefore contributing to a better quality of life. The Commission believes that in the context of an ageing society ICTs can help improve the effectiveness and efficiency of public healthcare and social assistance systems. Therefore, it was decided that initiatives for the better care of the elderly should be taken, while new technologies should better serve the health and well-being of senior citizens and increase their independence.

The use of new technologies requires both tangible inputs and intangible incentives (e.g. social, cultural and symbolic). Data-collecting and analyses are needed (not only quantitative but also qualitative) to explain motivations of activities. It is a rather complex issue, as with

passing time people are naturally less adaptive to new situations and very often anticipate negative results, which make them limit their level of activity²⁶. Therefore, data collected so far when discussing issues of the use of new technologies by elderly people need to be complemented with data on lifestyles of the elderly and their existing and desired level of autonomy. A project implemented in Italy, a country where such issues were first recorded, is an example of research on the quality of life of senior citizens, mainly as regards health issues²⁷. As early as 1990, research was undertaken on a national scale to analyze the following spheres: biogerontology, endocrinological and metabolic diseases, ageing and weakening of senses, quality of life and independence of the elderly. Though the debate still continues on the impact of new technologies on the life of individuals and their families, various markets (e.g. the labour market) or the economy as whole, some researchers express views similar to those represented by Ch. May. His scepticism of the idea of the information society stems from the fact that though forms of activities may have changed, their very essence remains the same.²⁸

The most recent literature on the subject shows that the problems of building a learning society and a knowledge-based society are topical in many European countries.²⁹ On the one hand, benefits that may

²⁶ The sociologist v. CARADEC, in conclusion of his empirical studies, has shown that curiosity stimulated by family and friends or positive associations with the use of NTs are factors to be held accountable for the use of technological innovation by the elderly. He has identified four rules in adopting or rejecting novelty: usefulness, unambiguity, mediation and assessment.

²⁷ S. MAGGI, N. MINICUCI, F. GRIGOLETTO, L. AMADUCCI, *Italy*. In: *Aging in Europe* ed. J. J. F. SCHROOTS, R. FERNANDEZ-BALESTEROS, G. RUDINGER, IOS Press 1999, p. 73–81. In Poland, economic issues related to the ageing society were studied by a team under Profesor A. KUSIŃSKA of IRWiK. This group was involved in the Committee for Scientific Research project on the elderly and their market behaviour.

²⁸ CH. MAY, *The Information Society a Sceptical View*, Polity Cambridge 2002.

²⁹ These issues refer to the following countries: Italy, the United Kingdom, France and Germany and are discussed in the book *New Society Models for a New Millennium. The Learning Society in Europe and Beyond*, ed. M. KUHN, Peter Lang Publishing, New York 2007.

be drawn from an adequate policy to foster development are noted. On the other hand, the development of a modern society, including the issue of social exclusion, needs to be addressed. Elderly people, next to the unemployed, national minorities and the disabled, are among the least exposed to new technologies.³⁰ They may, therefore, be excluded from the development of the information society. In this context, the Internet may be seen as a source of a *digital divide*. As stressed by M. Castells, access itself to the Internet does not solve the problem, being only a preliminary condition for filling a gap in a society in which the dominant functions and social groups increasingly organize themselves around the global network.³¹ ■

³⁰ R. SILVERSTONE, *Media, Technology and Everyday Life in Europe: from Information to Communication*, Aldershot, Hants England, Burlington VTc2005.

³¹ M. CASTELLS, *The Internet Galaxy. Reflection on the Internet, Business and Society*, Oxford University Press, Oxford 2001, p. 248.

3. EU ACTIVITIES FOR THE BENEFIT OF THE ELDERLY

In view of their importance for the future development of the Community, the demographic issues of the ageing society have been termed *Ageing Policy* within social affairs. The issue of the ageing society started to be addressed in the 1980s, when the European Parliament passed its first resolution on the matter in 1982. During the two years that followed the issue of the ageing society was discussed in the context of demographic, social, political and economic changes.

The European Social Charter published in 1989 adopted provisions banning discrimination, including discrimination on grounds of age. In the year that followed, the European Commission published a document that constituted the basis for the Community policy in the interest of the elderly. Its guiding idea was to maintain inter-generation solidarity and to reconcile the interests of younger and older people, while at the same time promoting economic growth. The table below contains a list of selected EU documents that are entirely, or in part, devoted to the issue of older age and the effects of processes of ageing society (Table 4). It should be stressed, however, that the implementation of the EU policy through joint works and publications influences individual Member States implicitly, as in most cases they enjoy entire sovereignty in their law-making.

Table 4. The most important documents on EU policy towards the elderly

Year	Document	Contents
1990	<i>Proposal for a Council Decision on Community Actions for the Elderly</i>	Presentation of a proposal of cooperation to the benefit of the elderly and inter-generation solidarity.
1993	<i>Age and Attitudes</i>	Draws attention to the process of the ageing society and changing attitudes towards the elderly.

1994	<i>European Social Policy – A Way Forward for the Union</i>	Proposition of a social policy combining democracy and rights of individuals, market economy, social protection and social solidarity.
1997	<i>Treaty of Amsterdam</i>	Adopting a legal basis for combating discrimination, including discrimination on grounds of age.
1999	<i>Towards a Europe for All Ages</i>	Indicating major challenges for pension and care systems, resulting from the ageing of society.
2001	<i>Making a European Area of Lifelong Learning a Reality</i>	Stressing the importance of lifelong learning for all EU nationals.
2006	<i>The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity</i>	Stressing that the ageing society is an issue in all EU countries, while NTs can improve the quality of life, thus enhancing the competitiveness of the EU.
2007	<i>Ageing Well in the Information Society an i2010 Initiative Action Plan on Information and Communication Technologies and Ageing</i>	Identifying NTs as instruments to foster prosperity, independent living and health of the elderly.

Source: www.eur-lex.europa.eu, www.europarl.europa.eu, www.europa.eu, access: 04.07.2007, 17.07.2007, 09.09.2007, 03.10.2007, 08.10.2007

The United Nations declared 1999 to be the *Year of Older People*. This was important for the development of *Ageing Policy*. An EU conference which was held that year sought a solution to the question of the equilibrium between macroeconomic development and the quality of life of the elderly³². The Communication *Towards a Europe for All Ages – Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity* pointed at the need to stimulate a debate on active ageing. The following challenges faced by society due to the ageing of its citizens were addressed:³³

1. The relative decline of the population of working age and the ageing of the workforce. During the period 1995–2015, the 20–29 age group will fall in number by 11 million (-20%), while the age group 50–64 will increase by 16.5 million (more than 25%). This calls for a strong focus on the age aspects of human resources management, a factor that has until now been neglected. It also implies a rethink-

³² *New Paradigm in Ageing Policy*, www.ec.europa.eu, access: 17.07.2007.

³³ *Towards a Europe for All Ages – Promoting prosperity and Intergenerational Solidarity*, www.europa.eu, access: 7.07.2007.

ing of policies that encourage early exit from the labour market, instead of life-long learning and new opportunities.

2. The pressure on pension systems and public finances stemming from a growing number of retired people and a decline in the working age population. Intergenerational equity requires that the long-term sustainability of public finances is given due attention. A broader base for social protection systems must be secured through a higher employment rate for those of working age. Pension systems should be made less sensitive to demographic changes.
3. The growing need for old age care and health care. The sharp growth in the number of very old people in need of care will lead to a growing demand on formal health care systems. These systems will have to be further developed to cope with the new situation.
4. The growing diversity among older people in terms of resources and needs. Differences in family and housing situation, educational and health status and in income and wealth crucially determine the quality of life of older people. Fortunately, today the great majority of older persons are well provided for. Yet, the fact that most older people enjoy better living conditions than in the past should not blind us to the continued risk of social exclusion and poverty tied to age.
5. The gender issue and the resulting differences (e.g. pension levels) are also of particular importance. Today, women account for almost two-thirds of the population aged above 65. The historically weak labour market participation of women, social protection systems based on the model of the male breadwinner, and gender differences in longevity have left insufficient pension cover for many older women. In view of forecasted demographic change this issue needs to be addressed urgently.

In the context of such a broad spectrum of problems and challenges following the forecasts of demographic change, the European Commission proposed the following four policy actions³⁴:

³⁴ *Towards...*, *op. cit.*

1. The European Employment Strategy:
Retaining workers in the labour market, promoting life-long learning and flexible work arrangements (e.g. part-time jobs), as well as reviewing tax and benefit schemes to improve incentives to take up training opportunities and job offers;
2. Social protection policies:
Reversing the trend towards early retirement, exploring new forms of gradual retirement and making pension schemes more sustainable and flexible.
3. Medical research and the healthcare system:
Special attention to medical and social research related to ageing.
4. Policies against discrimination and social exclusion on grounds of age:
Taking up the challenge by businesses, governments and NGOs in order to encourage both young and old people to stay involved in working and social life.

The processes that take place undoubtedly call for action to modernize EU policies and institutions. A more recent document, *Towards a Society for All Ages*, presents the effects of the ageing society, including changes in everyday social and family life, living standards and inter-generation relations. According to Z. Meyer, when analyzing these phenomena one should consider both threats and opportunities arising from them³⁵.

The processes of ageing of society are accompanied by globalisation and informatisation of the social and economic life. The expected results of such processes have been discussed above. Therefore, new Community initiatives for sustainable development have also begun to pay attention to actions addressed to senior citizens. Life-long learning of adults, including non-vocational education of disadvantaged groups,

³⁵ Z. MEYER, *Polityka Unii Europejskiej wobec ludzi starszych*, in: *Człowiek starszy w przyszłej Europie*, Stowarzyszenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku, Szczecin 2002/2003, p. 13.

are on the agenda of the *Lifelong Learning* (LLL) programme for the years 2007–2013. The document *i2010 – A European information society for growth and employment*, the final version of which was adopted in mid-2007, covers initiatives concerning ageing well in the information society. An action plan on information and communication technologies and the ageing society is aimed at not only improving the quality of life of older people through major savings in health and social care policies but also assisting in creating a strong European industrial basis for new technologies which would serve the elderly population. At the same time, the document stresses that this plan is the first response of the European Commission to the ministerial declaration on e-inclusion that was adopted in Riga in 2006. The document also supports the EU's policies on growth and competitiveness, demographic changes, employment, health and equal opportunities, which were laid down in the renewed Lisbon Agenda³⁶. ■

³⁶ Commission Communication for the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions *Ageing well in the information society*, www.eur-lex.europa.eu, access: 27.09.2007.

4. NEW TECHNOLOGIES AND THE ELDERLY

There are four spheres of typical activities of the elderly, i.e. work, housework and providing care for others, participation in social life and leisure activities.³⁷ In a situation in which the integration or re-integration of older people into the labour market is no longer possible or only possible to a limited extent (Table 5), elderly people play a major role as consumers and citizens. As members of many associations, they take numerous initiatives (e.g. in the form of voluntary activities), and by this contribute to the country's prosperity, so they are not only recipients of social assistance³⁸. They also constitute an important and growing segment of the market for many businesses and are a major constituency group.

Table 5. The percentage of working women and men in EU countries by regions and age groups

Age group	Northern countries		Southern countries		Western countries		EU	
	M	F	M	F	M	F	M	F
60–64	39.8	14.2	33.2	9.5	17.4	6.9	26.4	9.0
60+	15.4	4.3	12.1	3.4	6.7	1.9	10.1	2.8
65+	6.3	1.6	4.2	1.5	2.4	0.5	3.7	1.0

Source: D. Avramov, M. Maskova, *Active... op. cit.*, p. 22

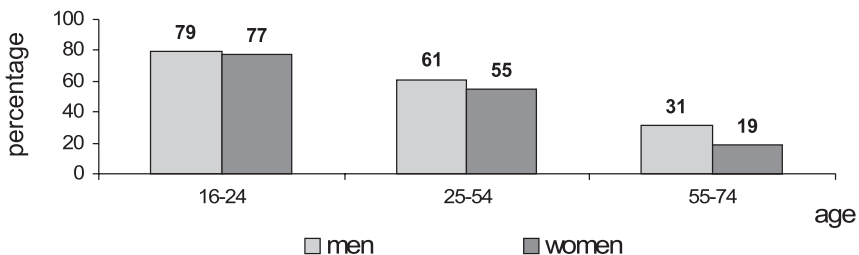
³⁷ These are four spheres of activity discussed by D. AVMAROV. In the studies conducted by the Institute of Internal Market and Consumption (IRWiK) more specific denominators of forms of activity undertaken by the elderly have been adopted: the types of activities pursued in the last three months; the estimated frequency of a given activity after 60 years of age; changes in behavioural patterns after 60 years of age; leisure time activities, holiday; tourism; involvement in voluntary works or politics. After: *Warunki życia ludzi starszych i ich zachowania na rynku*, ed. A. KUSIŃSKA, IRWiK Warsaw 2002, p. 111.

³⁸ Kunemund calculated that the value of activity of the elderly in Germany exceeded DM 80 800 billion. After: B. ERIKSSON, J. WOLF, *European Perspectives on Elderly People*, Peter Lang, Frankfurt ab Main, 2005, p. 82.

The Internet is an example of an innovation that has radically and revolutionarily changed traditional methods of operation and habits of employees, citizens and consumers. A global network of inter-connected computers has changed not only the way businesses operate but also behavioural patterns of individuals. Due to its ease of access and the wealth of opportunities offered for users by this communications tool, it has swiftly won a wide range of users. In 1998, there were less than 200 million internet users (Internet users) around the world, while in 2005 there were more than 1 billion; it is estimated that by 2011 the number of Internet users will double. Increasingly more widespread access to the Internet will be caused not only as a result of the use of “traditional” computers (PCs), but most significantly by “smart” mobile phones and other portable devices³⁹.

Following a European research project undertaken in 2004, the percentage of Internet users in the oldest age group was decisively lower than in the group aged 55 years or less, amounting to 16% of women and less than one third of the male population (Figure 2).

Figure 2. The use of the Internet by gender and age (16–74 years of age) in the EU-27 in 2007 (%)



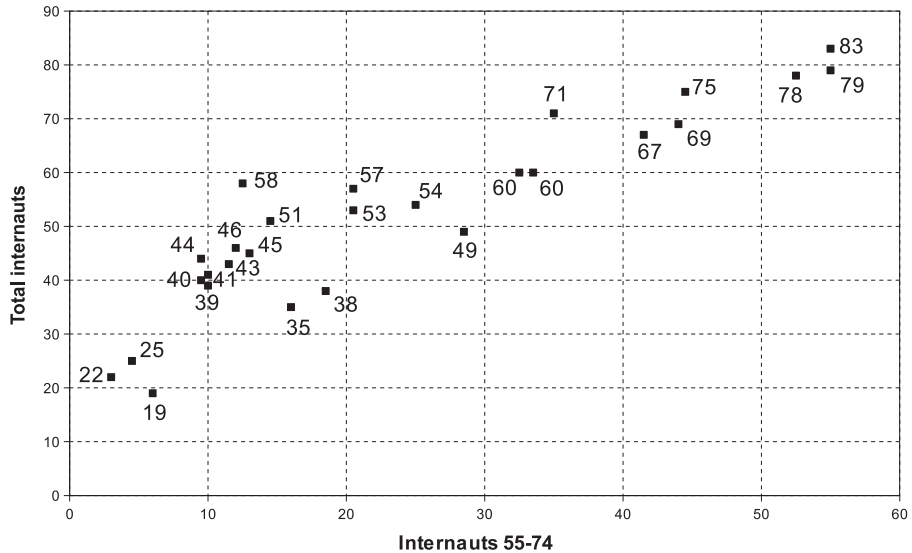
Source: M. Smihily, *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, No 23, p. 1, www.epp.eurostat.ec.europa.eu, access: 25.02.2008

For comparison, an average for the population of the twenty five states of the Community was 47%, while in the United States, which has been for years in the group of leading countries as regards Inter-

³⁹ www.c-i-a.com, access: 02.10.2006.

net penetration, the proportion of Internauts amounted to 68% of the population aged 50 to 64 and to as much as 30% in the group of older people⁴⁰. There are, however, major disparities in the “Internetisation” indicators between different countries (Figure 3).

Figure 3. The use of the Internet in general per country and in the age group 55+ in the EU-27* (in %)



* Excluding Malta

Source: Compiled on the basis of M. Smihily, *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, No 23, p. 2, www.epp.eurostat.ec.europa.eu, access: 25.02.2008

Scandinavian states, followed by the United Kingdom, Luxembourg and Germany, have the most “Internetized” societies, which may have resulted from a generally high level of use of new technologies in these countries as well as the quality of developed and implemented projects for IS building⁴¹. The countries that top the list also successfully imple-

⁴⁰ *Seniors on line- the picture is changing*, www.emarketer.com, access: 06.12.2005.

⁴¹ The Finnish model of an information society as an alternative to the Silicon Valley and Singapore model is presented in a joint work by M. CASTELLS and P. HIMANEN.

ment e-administration programmes, i.e. public services for citizens and legal persons via the Internet.

A natural environment in which adults become acquainted with new information and telecommunication technologies is the workplace. Private companies were the pioneers in adapting equipment such as fax machines, answering machines, mobile phones, computers and computer systems. Experience and knowledge gained by employees were later somehow automatically transposed to their private lives which then translated itself into a wider use of NTs. Many senior citizens today have not had the opportunity to familiarize themselves with the Internet due to its limited popularity when they were still in employment.

In the discussion on the use of the Internet by the elderly, two basic questions need to be asked: are senior citizens expected to use NTs as a tool which accompanies their traditional everyday life or are they expected to use new technologies in the same way as the contemporary younger generation? Irrespective of the answer (though it would certainly help to create markets of new solutions more effectively), one cannot deny that new technologies are increasingly and more intensively present in everyday life and the efficient functioning of a society will be more and more difficult, if not impossible, without adequate knowledge. However, the situation of the elderly when confronted with new technologies is worse than in the case of young people. This may be due to their personal situation (income, education, place of residence, health), but also the lack or limited accessibility of offers and the fact that these are not tailored to the needs of senior citizens.

This situation calls for actions aimed at acquainting senior citizens with NTs and encouraging their more active use of technological achievements. Four conditions should be met so that new technologies can be really responsive to the needs of older people and are a source of satisfaction for them:⁴²

⁴² J.-E. HAGBERG, *Old People, New and Old Artefacts – Technology for Later Life* in: *Changing Worlds and Ageing Subject*, ed. B.-M. OBERG, A. L. NARVANEN, E. NASMAN, E. OLSSON, Ashgate, Burlington 2004, pp. 176-177.

- 1) the design and development of a new technology must be based on knowledge of prospective users' needs, interests and knowledge,
- 2) NT development must be based upon knowledge of social and cultural conditions of the users' life,
- 3) innovations must be placed with relation to the entirety of material conditions in which people live, and the need for development should be considered in view of everyday life and changes anticipated as a result of new technologies,
- 4) the last condition stressed by J. E. Hagberg and the most difficult to meet: as NTs develop, they must be confronted with the fundamental question of whether they are needed at all. ■

5. THE POTENTIAL OF THE INTERNET AND THE AGEING OF SOCIETY

The Internet is developing very dynamically in businesses, not-for-profit organisations, self-government and central government bodies; its popularity among individual users is also growing. In users' opinion, the Internet is considered to offer a number of benefits – it is relatively simple, provides fast and easy communication and access to information anytime, anywhere. However, there are mixed opinions on the role of ICTs. The pessimists stress that new technologies create a new domain of exclusion that strengthens the already existing divides based on class, gender, race etc. On the other hand, optimists claim that, on the contrary, the main asset of ICTs is that they can help overcome traditional forms of exclusion and inequality, leading to greater social justice, equal opportunities and empowerment of residents, citizens and consumers⁴³. The advantages of using the Internet by senior citizens result from the fact that⁴⁴:

- 1) new technologies, including the global network, can be helpful in providing goods and services needed,
- 2) ICTs can strengthen the position of senior citizens and their impact on political, economic, cultural and social life.

Older people are often doomed to solitude or are dependent on others. When this happens, they consider themselves people in need with little or nothing to offer. The Internet offers access to information, as well as opportunities for exchanges with other people in a similar

⁴³ K. BRANTS, V. FRISSEN, *Inclusion and Exclusion in the Information Society*. In: *Media, Technology and Everyday Life in Europe. From Information to Communication*, ed. R. SILVERSTONE, Hants, Ashgate 2005, p. 21.

⁴⁴ T. HUSING, K. GAREIS, W. B. KORTE, *The Impact of ICT on Social Cohesion. Looking Beyond the Digital Divide* in: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The information society in an enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006, p. 100.

situation and dispersed families, along with opportunities for pursuing one's interests (e.g. despite physical disability). Thus, it may be an important tool to help alleviate the negative effects of ageing. As shown by empirical research, the determination and desire to stay in touch with other people are major motivations for non-internauts who also want to benefit from the global network⁴⁵.

The inclusion of senior citizens in contemporary processes whose pace and direction of development are determined by new technologies may bring such benefits as maintaining contact with the younger generation and communication using a common language and the media, which, as a result, restores personal dignity, abolishes stereotypical perceptions of an elderly person and restores the proper place of the elderly individual in the family and society.

With a properly designed state policy, raising civic awareness may be expected along with increased interest in useful information and the ensuing higher involvement in the life of the local, national and European community. When discussing the estimated impact of new technologies on the evolution of modern society, G. Contogeorgis proposes returning to the concept of the anthropocentric society. According to him, contemporary society is not a new phenomenon but rather a result of a long evolution that has its roots in ancient Greece and is characterized with a transition from small-scale to large-scale anthropocentrism. He explains this transformation in terms of a communication system which depends on four factors⁴⁶:

- 1) the economic factor,
- 2) the media factor ,
- 3) the ideological factor,
- 4) the *politeian* factor

⁴⁵ J. E. KATZ, R. E. RICE, *Social Consequences of Internet Use. Access, Involvement, and Social Interaction*, MIT Press, Cambridge, London 2002, p. 61.

⁴⁶ G. CONTOGEOGIS, after: A. HUBERT, B. CARAMIER, *Democracy and the Information Society in Europe*, Kogan Pages, London 2000, pp. 75–76.

In his discussion of the concept of a global information society, Ch. May presents reflections on the most important implications of this phenomenon, related, *inter alia*, to political aspects and the role of the state. In the "pre-Internet" era, technocrats could control information and knowledge. However, as ICTs became more and more accessible, the emerging politically active communities were the leading theme in literature on IS. These communities may be geographically isolated and individuals may be members of many different communities at a time, depending on their interests and level of involvement. What is more, these communities do not form a new social group but enable the mobilisation of existing groups on a scale unseen so far and are a major impact on political processes.

In addition to more independence of the elderly and the concept of a civic society made reality, the acquisition of new skills by the generation aged 60+ should lead to large-scale economic benefits as a result of the reduction in costs of the functioning of the state, the provision of services to the elderly by individual businesses and the creation of new market niches which offer opportunities for economic growth. These results will be achieved due to the use of NTs in order to facilitate the present activities of the elderly as well as the introduction of new and less cost-consuming procedures. For example, the growing demand for healthcare and social services will be served more effectively. Growing opportunities for innovation in home care, self-care and benefits may also be involved. This, in turn, can lead to major benefits for the economy and society as whole, which is also highlighted in the Communication on ageing well⁴⁷. ■

⁴⁷ *Ageing...*, *op. cit.*, p. 3.

6. BENEFITS FOR INDIVIDUALS AND OPPORTUNITIES FOR COMPANIES

Seeking a relationship between business and the age of consumers is nothing new, notes H. Dennis. She gives the example of Alexander the Great, who was trying to find the source of youth during his wars, and King Henry VIII and Queen Elizabeth I of England, who insisted on homecare for the disabled. As conclusions of an analysis, H. Dennis determined four types of activities which are specifically addressed to the elderly⁴⁸.

These are as follows:

- 1) auxiliary services (e.g. home care),
- 2) business offering products and services to counteract the process of ageing (e.g. cosmetics, plastic surgery),
- 3) “lifestyle” products (e.g. fashionable clothes and tourism to exotic countries),
- 4) membership clubs (e.g. partnership organisations combining healthcare, insurance, tourism and car hire).

A similar classification was proposed by R. Gurbiel and B. Gola who identified⁴⁹:

- 1) industries targeted at counteracting the effects of ageing, i.e. pharmaceutical industry and health care, cosmetic industry (e.g. anti-wrinkle products and preparations improving skin texture, cosmetic services), sports, food industry (e.g. dietetic products),
- 2) industries targeted at making life easier, e.g. automotive industry (low-floor buses), pharmaceutical, household appliances (e.g.

⁴⁸ H. DENNIS, *Evolution of the Link Between Business and Aging*, Generation 2004–2005, Winter, pp. 8–14.

⁴⁹ R. GURBIEL, B. GOLA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, Harvard Business Review 2005, November, pp. 51–68.

ergonomic kitchen appliances), clothing (e.g. clothes preventing overheating),

- 3) industries targeted at self-fulfilment, e.g. tourist industry, toy manufacturing, hobbies, education.

F. Serrière, when analyzing the evolution of consumption, for which an ageing society is a strong stimulus, indicates health as a basis for the development of existing markets and the emergence of new markets.⁵⁰ Further on, he lists a market of products counteracting hormonal deficiencies, a market of food additives, a market of cosmetics, with special stress on products aimed at counteracting symptoms of ageing, and offers of products and services which help the elderly to stay longer at their own home and preserve their own independence.

The promotion of new ICT solutions is based on a logical, simple, and seemingly right assumption that potential clients will be interested, on their own volition, in conducting some activities independently and voluntarily. They are guided by the following motivations:⁵¹

- 1) the absence of sellers or products or difficult access to them,
- 2) economic benefits,
- 3) satisfying a given need no matter where and when it arises,
- 4) leisure time ideas,
- 5) seeking more effective methods to manage limited time,
- 6) reducing or eliminating stress when purchasing a service,
- 7) ensured anonymity,
- 8) the feeling of being up-to-date, satisfying the need for prestige and uniqueness.

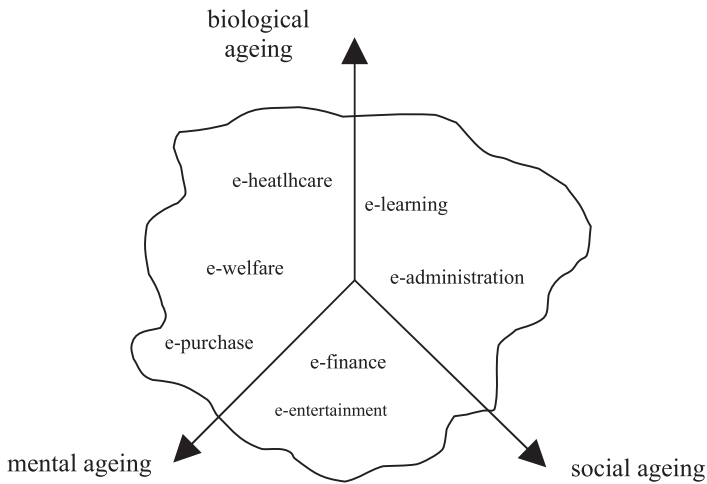
Therefore NTs can have a positive impact in that they facilitate traditional activities and by this help to avoid problems and stress, save time and money, show new methods of doing such activities or pursuing

⁵⁰ F. SERRIÈRE, *Evolution de la Consommation Face au Vieillessement de la population: Nous Sommes à un Tournant*, Revue Economique et Social, Juin 2005, No 2, pp. 16–18.

⁵¹ E. FRĄCKIEWICZ, *Konsument nowoczesnych usług*, Przegląd Organizacji 2007, No 2, pp. 42–43.

completely new activities. They make elderly people feel that they are not lagging behind in terms of social development and their own environment, which helps to break barriers between generations, to provide for one's needs and to perceive the processes of ageing differently (Figure 4). Ultimately NTs can help to improve the quality of life, to preserve better health and counteract problems connected with deteriorating memory, sight, hearing and mobility, and also to increase independence.

Figure 4. The three dimensions of ageing and opportunities for using new technologies



Source: Author's own research

No matter what way projects aimed to increase the activity of the elderly are implemented, the special features of consumers in this segment of the market must not be neglected. In the new situation, firms need to reconsider their portfolio of offers and to adjust them to the requirements of older consumers⁵².

⁵² As shown by studies conducted in Switzerland, most companies in that country think it is important to adapt their products to the needs of senior citizens, but only some of them took any specific action to this end. After: O. GASSMANN, M. M. KEUPP, *Le Design Universel: Comment Réussir dans le Marché des Seniors?*, *Revue Economique et Sociale* 2005, Juin, no 2, p. 21.

New technology products are complex, often changing and may even be seen as non-ergonomic from the point of view of an elderly person. Buttons that are too small, illegible print, foreign language terms, unfamiliar symbols, monochromatic or non-contrasting colours, puzzling abbreviations, professional jargon and a multitude of solutions offered – all this may discourage older people from using NTs. Many potential senior customers can feel at a loss when faced with new market products. They do not know how to use them effectively, which can be frustrating. The group of problems to which a customer of modern products is exposed contains the following:⁵³

- 1) too complicated products that require time, willingness and knowledge to familiarize oneself with,
- 2) excessively complicated operating manuals, written in an incomprehensible, technical jargon,
- 3) too much novelty at a time offered by service providers,
- 4) the need to remember series of numbers, codes, access passwords etc. to safely use the services,
- 5) too fast a pace of change – as soon as the buyer has acquired the knowledge necessary for the effective use of the product, another new product appears on the market,
- 6) the risk of becoming tied to a service provider, despite dissatisfaction, as too much time and effort needs to be put in finding a better offer,
- 7) feeling of putting security at risk, including property and personal belongings, as a result of insufficient knowledge or suspected unfair practices of other persons or firms,
- 8) threat of unreliability of technology causing stress and feeling of helplessness.
- 9) threat of diminished self-esteem when in need of seeking help from much younger people for whom one should rather be a person of authority than in the position of a student.

⁵³ E. FRĄCKIEWICZ, *Konsument...*, *op. cit.*, p. 43.

Thus, when considering the inclusion of senior citizens in the development of an information society and in order to ensure them the best possible conditions for using new opportunities, one must not forget about education and provision of any assistance needed by the elderly to learn something new.

Becoming acquainted with new technologies and gaining new competencies and knowledge can be pursued in many ways, including classroom education, on-the-job training, training offered by suppliers of new technologies, assistance provided by the family, friends and acquaintances, training institutions and the like. Many of such methods are no more available or suitable for the elderly. Therefore, it seems that governmental and nongovernmental organisations, which can fill the gap in this respect, should play a special role in this process. ■

7. THIRD AGE UNIVERSITIES AS AN EXAMPLE OF A PROJECT TO ACTIVATE THE ELDERLY

In a traditional society, in which the social status of older people used to be associated with admiration for their longevity, the appreciation of their wisdom and experience, the so-called post-figurative culture was dominant, in which younger people learned from the old⁵⁴. However, in the contemporary world knowledge acquired in the past soon becomes obsolete and too shallow. In particular, in the case of new technologies, a pre-figurative culture seems to dominate, in which older people learn from the young. In a situation where information is transferred within a family, it is not so important, but it is different when older people are solitary. Hence, a transfer of necessary knowledge should also be organized in a different, compensative manner.

As was mentioned above, life-long learning is a fundamental element in the building of a contemporary developed society. Among the forms of activation of senior citizens one can distinguish: the promotion of an active life as an expression of the state's concern for the elderly (through legal regulations on social assistance, specialist counselling and care services addressed to older people), the activation of the disabled, activation through voluntary activities and life-long learning schemes provided by various organisations and associations⁵⁵. Third Age Universities (TAUs) are an example of an organisation active in this area throughout the world, in Europe, and also in Poland⁵⁶.

⁵⁴ Methods of intergenerational transfer of culture by M. MEAD: post-figurative, co-figurative and pre-figurative, After: B. BUGAJSKA, *Tożsamość...*, *op. cit.*, pp. 31–32.

⁵⁵ A. CHABIOR, *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów*, in: *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie*. Selected issues of contemporary gerontology, ed. A. FABIŚ, Sosnowiec 2005, p. 74.

⁵⁶ In Europe TAUs operate in half of the Member States, e.g. France, Italy,

TAU associations are perfect examples of initiatives aimed at genuine activation of older people whose professional career has ended but who are still open to learn new things. Third Age Universities are associated within *L'Association Internationale des Universités du Troisième Age*. They operate as independent legal entities or as part of the structures of other organisations, such as community houses or higher education establishments. The first such university was set up in Toulouse, France, in 1973. Professor P. Vellas proposed a programme there addressed to senior citizens, respecting conditions, needs and aspirations adequate for this age. TAUs are not-for-profit non-governmental organisations whose activities are focused on providing for the needs of a given community.

Third Age Universities are open and, to a large extent, rely on the activities of senior citizens themselves. In their didactic work the universities apply mixed forms of adult education⁵⁷. All activities – lectures, language courses, physical exercise or special interest groups (including computer courses) – are aimed to improve the competencies of the elderly and to help them make use of their leisure time more creatively and productively through the transfer, expansion and updating of knowledge. ■

Luxembourg, Spain and Germany. In Poland there are 120 TAU associations; the first TAU was opened in Warsaw as early as 1975. Outside Europe TAUs operate in Canada and the USA, in South America (Columbia, Peru, Brazil, Chile, Argentina) and in Asia (China), After: Association Internationale des Universités du Troisième Age, www.aiuta.org, access: 25.09.2007.

⁵⁷ R. KONIECZNA-WOŹNIAK, *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, in: *Seniorzy...*, *op. cit.*, p. 64.

8. THE USE OF THE INTERNET BY SENIOR CITIZENS – TAU STUDENTS VERSUS NON-STUDENTS IN POLAND

A stereotypical perception of the elderly offers a uniform image of this group. Yet it is internally differentiated. Its heterogeneity is based on such criteria as age, income, place of residence, hierarchies of shared values, activities, the level of satisfaction of needs and lifestyles. In terms of human activity, this picture represents individual characteristics of every individual (including leisure activities, important interests, views, opinions and the perception of oneself and the world). Therefore, it should be expected that the attitudes of senior citizens towards new technologies will also differ.

Older people's opinions on and attitudes to the Internet offer an interesting subject for research, mainly because they are a relatively numerous while otherwise little-known group, both in Poland and in other European countries. The studies described below were aimed to provide answers to the questions about the attitudes of the elderly (aged at least 60) to the global network – do they use it, and if so, to what extent? The author of the present study aims to verify the hypothesis that participants in formal meetings, specifically under the TAU activities, are better educated with respect to NTs, more keen to use them, and actually use them more often. They also have a more positive perception of NTs than those who do not participate in such meetings.

A national survey was conducted from November 2005 to March 2006. In the preparatory phase to the proper research, a pilot study was carried out in one centre on a group of 94 students. It was assumed that 1,000 individuals would be surveyed, 100 people from ten selected cities, of whom 50 were TAU students and 50 non-

students⁵⁸. 628 completed questionnaires were returned, of which 604 were taken for the study. The proportions of TAU students and non-students are now 45% and 55% respectively. Table 6 shows the characteristics of respondents covered by the study.

Table 6. Characteristics of the elderly population studied

Criterion	Features	The number of responses	Percentage
Gender	Female	375	62.1%
	Male	222	36.8%
	No response	7	1.2%
	Total	604	100%
Education	Primary	63	10.4%
	Secondary	288	47.7%
	Higher	241	39.9%
	No response	12	2.0%
	Total	604	100%
Participated in a course	Yes	161	26.7%
	No	427	70.7%
	No response	16	2.6%
	Total	604	100%
Was helped by a member of family or friend	Yes	300	49.7%
	No	291	48.2%
	No response	13	2.2%
	Total	604	100%

Source: compiled on the basis of the author's own research

The most important question contained in the questionnaire was about access to computers and use of the Internet. It turned out that slightly more than half of respondents (52%) use computers, but this group shows an internal diversification. TAU students (62% of respondents) are more active; more often than others they pointed out that they had no opportunity to use

⁵⁸ Selected cities are as follows: Gdańsk, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Warsaw and Wrocław.

computers as the reason for not using a PC, while the non-student group more often indicated that they saw no need to do so (53% do not use computers and a quarter of the respondents declared that reason). The terms "Internet" and its "age" are also familiar to senior citizens – they were correctly identified by 70% of respondents (a higher percentage of correct answers was recorded in the TAU group than in the case of other respondents); 13% described the Internet as a computer programme, and only 8% as a computer.

According to the largest group of respondents, a definition that best described the global network was: "It is a wonderful tool which facilitates work" (it is an opinion of half of the TAU students who answered this question and almost a quarter of those who were not members of the TAU Association). Another frequent opinion was, "It is something which can be useful for everyone". However, almost a fifth of respondents believed that it was a tool destined for the young. Seventeen people had a generally negative view about the global network, selecting the opinion, "It is a harmful idea". Only 8% of all respondents were unable to provide any definition of the Internet (including 2% of the TAU group and 13% of non-students). The questionnaire also contains questions about the reasons for not using the Internet (Table 7).

Table 7. Reasons for not using the Internet (in %)

Reason	Total	TAU	Non-students
Not interested	15.9	4.0	25.7
Do not use the Internet but would like to	11.8	13.2	10.6
Do not have the chance to learn	10.6	6.2	14.2
It is too expensive	6.5	6.6	6.3
It is too difficult	5.1	1.8	7.9
Other reasons	0.2	0.4	0.0

Source: compiled on the basis of the author's own research

The main reason turned out to be lack of interest on the part of senior citizens, though this argument was put forward chiefly by people

not involved in TAU meetings. This group, more often than TAU students, indicated the lack of opportunities to familiarize themselves with the Internet and pointed out that it was too difficult to learn. However, among the TAU students, the highest number of respondents who had not used the Internet so far, wanted to have an opportunity to do it in the future. Thirty-nine people (7% of respondents) in total indicated cost as the reason for their decision not to use the Internet. Only one in 20 respondents felt unable to learn how to use the Internet. In total, 16% were not interested, of whom only 4% were TAU students and as many as 26% were other respondents.

Almost as many people who have access to the computer use the Internet (in total 46% of respondents, with most logging on to the Internet on a daily basis – Table 8). People aged 60+ “surfing” the Internet similarly to other groups of Polish internauts – mostly at home (53%) or courtesy of their friends and relatives (21%) (naturally work and school were irrelevant in this case). Interestingly, it should be added that only 9 respondents visited Internet cafés.

Table 8. Internet-surfing frequency

Respondents	Internet users		Daily	Several times a week	Several times a month	More rarely
	Number	Percentage				
Total number of respondents	279	100%	38.7	25.4	22.6	13.3
TAU students	176	100%	41.5	22.7	23.9	11.9
Others	103	100%	34.0	30.1	20.4	15.5

Source: compiled on the basis of the author's own research

Comparison between the two groups was also aimed to verify the hypothesis that participation in TAU activities fosters greater activity of participants in new technologies. The following partial hypotheses were assumed:
H1 More TAU students than non-students are computer users.
H2 More TAU students than non-students are Internet users.

A test for two indicators of the structure, with levels of relevance $\alpha=0.05$ and $u_{1-\alpha}=1.65$ confirmed these hypotheses (Table 9).

Table 9. Verification of partial hypotheses

Hypothesis	n1	n2	m1/n1	M2/n2	u	Groups differ significantly
H1 More TAU students than non-students are computer users.	273	331	0.62	0.44	4.37	Yes
H2 More TAU students than non-students are Internet users	273	331	0.64	0.31	8.18	Yes

Source: compiled on the basis the author's own research

Similarly to other age groups, the most popular *online* service among older people is electronic mail, followed by web sites and web browsers, which are used by over a half of the total number of respondents (Table 10). More than a fifth of respondents use the Gadu-Gadu (GG) communicator, while portals are visited by more than a third (TAU students are a little more active in this respect, which is seen in a higher frequency of use as regards specific services). Older respondents usually correspond with a few people, mainly family and acquaintances. The themes of web sites visited show the following ranking: science, culture, politics, economy, tourism, hobby, and finally entertainment and other subjects.

Table 10. Frequency of use of particular services by older Internauts (in %)

Description	e-mail	websites	browsers	portals	GG
Popularity	71.1	68.5	52.7	35.1	22.6
In the TAU group	69.9	61.4	54.5	29.5	19.3
In the non-students group	74.8	80.6	49.5	44.7	28.2
Frequency					
Daily	29.0	29.0	21.1	12.9	39.7
Several times a week	19.4	19.0	16.8	10.4	22.2
Several times a month	14.7	12.5	11.5	8.2	14.3
More rarely	8.6	7.9	3.2	3.6	23.8

Source: compiled on the basis the author's own research

Online behavioural patterns shown by seniors are also similar to those of younger Internauts. Older Internauts participating in the survey were open to other new options – one third of them use electronic banking services, seeing the benefit of its low cost and quick service (those who did not use this service expressed the opinion that it was not safe). A slightly larger group had experience with e-commerce (40%), most often buying books (75 responses, i.e. 26% of older Internauts)⁵⁹.

Other partial hypotheses concerned possibilities of marketing impact on older people, i.e. their consumer activity *online*, reception of virtual commercials and participation in marketing surveys. Older Internauts were rather sceptical about marketing surveys – 17% generally did not like surveys, 28% were not interested, and according to every twentieth respondent, even dangerous. Only one seventh of respondents showed a positive attitude to e-surveys. Internet commercials were also disliked (according to half of the respondents). Only one elderly Internaut responded that he liked Internet commercials. The results of the verification of other hypotheses (using a test for two structure indicators) are shown in the table below (Table 11).

Table 11. Verification of partial hypotheses

Hypotheses	n1	n2	m1/n1	m2/n2	u	Groups differ significantly
H3 TAU students buy online more often than non-students	176	103	0.34	0.30	0.59	No
H4 TAU students use online banking services more often than non-students	176	103	0.28	0.34	-0.98	No

⁵⁹ For comparison, the most popular products purchased *online* by people aged 54+ in the EU-25 are travel and holiday tours, books and other publications and *e-learning*; films and music on CD were the least popular in this group, though they were the most popular among the youngest European Internauts. After: *Use of the Internet Among Individuals and Enterprises*, Statistics in Focus 2006, No 12, p. 3, www.epp.eurostat.cec.eu.int, access: 10.01.2007.

THE INFLUENCE OF THE INTERNET ON THE ACTIVITY OF SENIOR CITIZENS...

<i>H5</i> TAU students participate in online opinion polls more often than non-students	176	103	0.33	0.26	1.18	No
<i>H6</i> TAU students like e-advertisements more often than non-students	176	103	0.16	0.04	3.04	Yes

Source: compiled on the basis the author's own research

It turned out that irrespective of TAU education, older people remain suspicious about the global network, which they treat as a source of information and a communication medium rather than a tool for active participation. However, they declared a willingness to continue to use the Internet to at least the same extent as they do presently (only one fortieth of respondents considered a more limited use). ■

9. CONCLUSIONS FROM RESEARCH

The above survey, as limited as it is, considering that respondents represented an exclusively urban environment and with the overrepresentation of people with higher education and women, may, however, lead to interesting conclusions. As a consumer group, older people are by and large not targeted by business managers. Despite being large, this group is perceived as unattractive because they are retired, have low purchasing power, make conservative purchasing decisions, are reluctant to change and are suspicious of novelties. However, this appears to be a stereotype, as senior citizens should not be seen as a homogeneous group. As the above studies have shown, as far as new technologies are concerned, age may be an important determinant of consumer attitudes and behavioural patterns, but other criteria should also be taken into account. These are, first of all, interests, knowledge and education, as well as the lifestyle that manifests itself in everyday activities of older people. In addition, there is nothing to suggest that the generation aged 60+ does not seek, just like any other consumer group, environmentally friendly and time-saving products that offer simplicity, convenience, reduced risk, pleasure of use and an attractive image⁶⁰.

Currently the Internet is not highly popular among the elderly. Therefore results of the research carried out by Tequila/Polska comes as no surprise; they show that the most effective channel of communication with senior citizens is the point of sale – its design and the way it operates is what matters⁶¹. However, portals addressed specifically to

⁶⁰ A set of six levers for the use of new products. After: W. CH. KIM, R. MAUBORGNE, *Jak rozpoznać czy przedsięwzięcie ma szansę na sukces*, Harvard Business Review 2005, November, pp. 89–92.

⁶¹ R. GURBIEL, B. GOLA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, Harvard Business Review 2005, November, p. 66.

older people are developing. They provide useful advice, important information and announcements, titbits, chats and discussion forums (e.g. www.agepositive.gov.uk, www.lemarchedesseniors.com, www.forum.senior.info.pl, www.senior.pl or websites of third age universities, e.g. www.sutw.szczecin.pl).

A relative absence of senior citizens on the Internet, as compared to other groups, does not necessarily result from their apprehension of NTs, but rather from the lack of opportunities to acquire adequate knowledge, as they have not had a chance to be trained in the job, unlike people who have absorbed new technologies while at work. Therefore, education is necessary or, more widely, the creation of opportunities for staying in an environment that encourages a desire to learn new things, meeting people of the same age and developing interests.

Considering their specific features, senior Internauts escape the existing segmentation of consumers. For example, the profiles of Internauts according to Z. Bauman are the following⁶²: a *stroller* who visits websites, registers, becomes involved in Internet chats; a *vagabond* who participates in discussions, registers and then forgets the password, begins to create his own website, then abandons the project; a *tourist*, for whom the Internet offers a needed space, who seeks other people, sometimes of completely different views, and a *player* who treats the net as a play or game. This does not mean, however, that senior citizens should be considered exclusively in terms of two groups, i.e. those who do or do not use the global network. The criterion of interests, leisure-time activities, similar problems as well as other criteria, in addition to such aspects as income, age and place of residence may be applied. Most certainly, it will depend on the offer itself addressed to the elderly and the purpose to be achieved through the Internet. ■

⁶² Z. BAUMAN, *Life in Fragments*, Blackwell, Oxford 1995, pp. 99–103.

SUMMARY

The views of economists on the impact of an ageing society are far from uniform. On the one hand, they stress a positive phenomenon of stimulated consumption, as a new market for senior citizens is created by the *baby boomer generation* for whom high consumption is natural and whose traditional attitudes are difficult to change⁶³. Their emerging presence among the elderly population is changing the stereotype of old people and their behaviour and consumption patterns. On the other hand, there are many threats associated with a rapidly ageing population, chiefly the burden of high social and health costs.

The social and economic position of old people in the early 21st century does not provide them with the feeling of security. The presently preferred model of a small family, which does not allow space for the “third” and “fourth” generation, and the general cult of youth mean senior citizens face the difficult problems of solitude and isolation. At the same time, this phenomenon creates major challenges for the economic and social policies of individual states and the European Union as a whole, encouraging a revision and a change of obsolete practices and institutions. Many European countries will have to reform their pension schemes and to reduce levels of guaranteed benefits. Social aspects of old age stem from the level and the quality of life before growing old. In this context, the issue of activation of senior citizens and their inclusion in the development and drawing benefits from the information society will largely depend on a responsible policy towards older people now and in the future. Policy response involves the adoption of action plans under the *i2010* strategy concerning market barriers to development of new technologies and the raising of awareness, developing joint

⁶³ F. SERRIÈRE, *Evolution...*, *op. cit.*, pp. 15–16.

strategies, removing technical barriers, conducting joint research and innovations in three spheres of life: work, home and community.

The activation of senior citizens in the use of new technologies has a wider significance than simply consumption itself. An ageing society creates completely new problems and challenges to the labour market, a family model and the building of civic society in which interest in public life and access to information are fundamental to a democratic state. The issue of access to and use of new technologies may be seen from yet another angle – as an element of the development of a global knowledge-based society, which calls for the constant life-long development of its members. Lagging behind in this process threatens social exclusion for individuals and the country as a whole, which may lose its place in the global economy of the future⁶⁴.

Undoubtedly, the present reality is characterized with a pace of change unseen so far. It requires constant education of all, including senior citizens, though in older people's opinion learning may be rather tiresome⁶⁵. It is education and the development of science and technology that have become critical for the creation of values in the e-economy era. A resolution of the Council of the European Union of 2002 defines life-long learning as a phenomenon which should be relevant for people from pre-school to late-retirement age. As stressed by R. Konieczna-Woźniak, life-long education among senior citizens is to use state-of-the-art knowledge and information to equip this social

⁶⁴ More widely on human development and welfare in the context of the building of an information society cf.: *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego. Raport o rozwoju społecznym*, ed. W. CELLARY, pp. 1, 5, www.kti.ae.poznan.pl of 29.12.2006.

⁶⁵ Research on competencies of users of new technologies on the Italian market have shown that over 38% of respondents offer their time to teach a family member in the area of new technologies. Individuals aged 15-24 ranked pleasure taken from teaching the highest (a score 3.61) and the lowest fatigue (1.82), while people aged 55-64 ranked pleasure at 1.87 and fatigue at 3.1. M. CHIARO, L. FORTUNATI, *Nouvelles Technologies et Compétence des Usagers*, in: *Communication et Personnes Agées, Réseaux* 1999, vol. 17, No 96, pp. 149-181.

group with adequate competencies that are important and even vital for a life in the global information society⁶⁶. Pope John Paul II stressed the importance of organisations that fulfil this mission. On the occasion of the Year of Older People he wrote in his letter addressed to them: "Most commendable are all those social programmes enabling the elderly to continue to attend to their physical well-being, their intellectual development and their personal relationships, as well as those enabling them to make themselves useful and to put their time, talents and experience at the service of others⁶⁷."

Some senior citizens fear using new technologies. They might not understand instructions describing the structure and the functioning of a given device or they may fear that knowledge they have acquired with difficulty will soon be devaluated due to the rapid pace of modifications on the new technologies market⁶⁸. At the same time, many products are rejected by older people for reasons which are disregarded by younger people. These may include too high a complexity, too small a print, inadequate colours, too many symbols, too much text description or too much effort required to use the product. Hence, expected benefits to the elderly from the use of NTs may appear only when they have access to new solutions responsive to their capacities and needs, adequate knowledge and motivation to use these technologies and taking into account ethical and psychological considerations (e.g. elderly people are more likely to choose products that are not specifically targeted at their age group⁶⁹).

⁶⁶ R. KONIECZNA-WOŹNIAK, *Seniorzy... op. cit.*, p. 67.

⁶⁷ *Letter of His Holiness Pope John Paul II to the Elderly - To my elderly brothers and sisters*, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul, access: 26.10.2008.

⁶⁸ The authors of the quoted research on the Italian market conclude that there is a relation between the type of fear and level of education. Less-educated people are more concerned with complexity and difficulties in using products. On the other hand, people with higher education are more concerned with the expected rapid ageing of new technologies (more: M. CHIARO, L. FORTUNATI, *Nouvelle...*, *op. cit.*, p. 177).

⁶⁹ Senior citizens are reluctant to choose such products as, in their opinion, they suggest certain disability and physical deficiencies; After: O. GASSMANN, M. KEUPP, *Le Design...*, *op. cit.*, pp. 24–26.

In conclusion, it should be stressed that, as a rule, active people are satisfied with their lives and achievements, open to interpersonal contacts and independent; they take many initiatives on their own account and usually successfully fulfil their commitments. The activity of the elderly is an important element of life – it is fundamental for good health and the smooth passage through successive phases of life⁷⁰. Joint meetings and learning are elements encouraging such activity⁷¹. It is a major incentive, which should encourage the governments of EU member states to commit themselves to the *i2010* programme. It is not only to the benefit of individual citizens and businesses. It is equally, or perhaps primarily, to the benefit of individual Member States and the Community as a whole. The promotion of the use of the global network by senior citizens can contribute to the realisation of universal values embedded in the fundamental rights of the European Union – dignity, freedom, equality, solidarity, civic rights and justice. ■

⁷⁰ A. ZYCH, *Człowiek ... op. cit.*

⁷¹ Comparative studies of the activities of older people from TAU and other groups are presented by e.g.. A. KIESZKOWSKA in *Potrzeby... op. cit.*, pp. 73–86.

BIBLIOGRAPHY

1. *A Glossary of Terms for Community Health Care and Services for Older Person 2004*, www.whglibdoc.who.int, access: 25.01.2007.
2. AVRAMOW D., MASKOVA M., *Active Ageing in Europe*, vol. 1, Population Studies no 41, Council of Europe Publishing, Strasburg 2003
3. Badanie Millward Brown SMG/KRC z IX–XI 2005, www.inter-standard.pl, access: 02.10.2006.
4. BAUMAN Z., *Life in Fragments*, Blackwell, Oxford 1995
5. BŁĘDOWSKI P., *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starszych*, SGH, Warsaw 2002
6. BOIS J.-P., *Historia starości. Od Montaigne'a do pierwszych emerytur („Les Vieux, De Montaigne Aux Premie`res Retraites”)*, Wydawnictwo Marabut, Warsaw 1996
7. BRANTS K., FRISSSEN V., *Inclusion and Exclusion in the Information Society W: Media, technology and everyday life in Europe. From Information to Communication*, red. R. Silverstone, Hants, Ashgate 2005
8. BUGAJSKA B., *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005
9. CARADEC V., *Personnes Agées et Objets Technologiques: Une perspective en termes de Logique d'Usage*, Revue Francaise de Sociologie 2001, Vol. 42, No 1, Janvier–March
10. CASTELLS M., HIMANEN P., *The Information Society and the Welfare State. The Finnish Model*, Oxford University Press, Oxford 2002
11. CASTELLS M., *The Internet Galaxy. Reflection on the Internet*, Business and society, Oxford University Press, Oxford 2001
12. CHABIOR A., *Aktywność życiowa i jakość życia seniorów*, w: Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii, scientific editor A. FABIŚ, Sosnowiec 2005

13. CHIARO M., L. FORTUNATI, *Nouvelles Technologies et Compétence des Usagers*, in: *Communication et Personnes Agées, Réseaux* 1999, Vol. 17, No 96
14. CULTER D. M., J. M. POTERBA, L. M. SHEINER, L. H. SUMMERS, *An Ageing Society: Opportunity or Challenge?* In: *The economics of ageing* by J. Creedy, The International Library of Critical Writing in Economics, Edward Elgar Publishing Limited, Hants, England 1995
15. DENNIS H., *Evolution of the Link Between Business and Aging*, *Generation* 2004–2005, Winter
16. DUTTA S., A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2006
17. *ePolska – plan działań na rzecz rozwoju społeczeństwa informacyjnego na lata 2001–2006*, dokument Rady Ministrów, www.kbn.gov.pl, access: 16.01.2006.
18. ERIKSSON B., WOLF J., *European Perspectives on elderly people*, Peter Lang, Frankfurt ab Main, 2005
19. FRĄCKIEWICZ E., *Konsument nowoczesnych usług*, *Przegląd Organizacji* 2007, No 2
20. GALEWSKI T., *Człowiek wobec rozwoju nowych technologii teleinformatycznych i globalizacji*, *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej* No 1007, AE Wrocław, Wrocław 2003
21. GASSMANN O., M. M. KEUPP, *Le Design Universel: Comment Réussir dans le Marché des Seniors?*, *Revue Economique et Sociale* 2005, Juin, no 2
22. GURBIEL R., B. GOLA, *Seniorzy – rynek niewykorzystanych możliwości*, *Harvard Business Review* 2005, November
23. HAGBERG J.-E., *Old People, New and Old Artefacts – Technology for Later Life* w: *Changing Worlds and Ageing Subject*, ed. B.-M. OBERG, A.-L. NARVANEN, E. NASMAN, E. OLSSON, Ashgate, Burlington 2004

24. HUBERT A., CARAMIER B., *Democracy and the Information Society in Europe*, Kogan Pages, London 2000
25. HUSING T., K. GAREIS, W. B. KORTE, *The impact of ICT on social Cohesion. Looking Beyond the digital divide* w: S. DUTTA, A. DE MEYER, A. JAIN, G. RICHTER, *The Information Society in an Enlarged Europe*, Springer-Verlag, Berlin 2006
26. *i2010 – A European information society for growth and employment*, www.eur-lex.europa.eu, access: 27.09.2007
27. *Internet Usage by Individuals and Enterprises 2004*, Statistics in Focus 2005, No 18, p. 3, www.epp.eurostat.ec.europa.eu, access: 20.02.2006.
28. KATZ J. E., R. E. RICE, *Social consequences of Internet use. Access, involvement, and social interaction*, MIT Press, Cambridge, London 2002
29. KIESZKOWSKA A., *Potrzeby ludzi starszych i ich plany życiowe*. In: *The Third Age Without the Old Age*, red. A. JOPKIEWICZ, E. TRAFIAŁEK, *Prace Wszechnicy Świętokrzyskiej* No 44, Kielce 2000
30. KIM CH., R. MAUBORGNE, *Jak rozpoznać czy przedsięwzięcie ma szansę na sukces*, *Harvard Business Review* 2005, November
31. *Ageing well in the information society*, www.eur-lex.europa.eu, access: 27.09.2007.
32. KONIECZNA-WOŹNIAK R., *Seniorzy w społeczeństwie wiedzy i informacji*, w: *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii* red. A. FABIŚ, Sosnowiec 2005
33. KRYSZKIEWICZ CZ., *Aktywne życie seniorów warunkiem pomyslnego starzenia się*, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. ST. STEUDEN, M. MARCZUK, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006
34. *List Ojca Świętego Do moich Braci i Sióstr – ludzi w podeszłym wieku*, www.opoka.org.pl, access: 27.09.2007.
35. MAGGI S., MINICUCI N., GRIGOLETTO F., AMADUCCI L., *Italy* in: *Aging in Europe* ed. J. J. F. SCHROOTS, R. FERNANDEZ-BALLESTEROS, G. RUDINGER, IOS Press 1999

36. MAŁECKA B. Z., *Aktywność jako warunek wartościowego życia w wieku podeszłym*, Edukacja Dorosłych 1995, No 1
37. MAY CH., *The Information Society a Sceptical View*, Polity Cambridge 2002
38. MEYER Z., *Polityka Unii Europejskiej wobec ludzi starszych*, in: *Człowiek starszy w przyszłej Europie*, Stowarzyszenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku, Szczecin 2002/2003
39. MINOIS G., *Historia starości. Od antyku do renesansu (History of Old Age: From Antiquity to the Renaissance)*, Wydawnictwo Marabut, Warsaw 1995
40. *New Society Models for a New Millenium. The Learning Society in Europe and Beyond*, ed. M. KUHN, Peter Lang Publishing, New York 2007
41. PIĄTKOWSKI M., *Wpływ technologii informacyjnych na wzrost gospodarczy i wydajność pracy w Polsce w latach 1995–2000*, Gospodarka Narodowa 2004, No 1–2
42. PIOTROWSKI J., *Warunki życiowe i podstawowe potrzeby ludzi starszych*, Biuletyn IGS 1973, No 2
43. PISSARIDES CH. A., *Unemployment Consequences of an Aging population: An Application of Insider-Outsider Theor*. In: *The Economics of Ageing* by J. Creedy, The International Library of Critical Writing in Economics, Edward Elgar Publishing Limited, Hants, England, 1995
44. *Polska w drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego. Raport o rozwoju społecznym*, red. W. CELLARY, s. 1, 5, www.kti.ae.poznan.pl, access: 29.12.2006.
45. *Prognozy ludności do 2030 roku*, www.stat.gov.pl of 09.10.2006.
46. RADŁO M.-J., *Strategia lizbońska nie spełnia pokładanych w niej nadziei*, "Rzeczpospolita" of 29–30.01.2005.
47. SAUVY A. *Social and Economic Consequences of Ageing of Western European Populations*, W: *The Economics of Ageing*, ed. J. CREADY, The International Library of Critical Writing in Economics, Edward Elgar Publishing Limited, Hants

48. SCHOENMAECKERS R. C., *Active ageing in Europe*, Vol. 2, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2004
49. *Seniors Online the Picture is Changing*, www.emarketer.com, access: 06.12.2005.
50. SERRIÈRE F., *Evolution de la Consommation Face au Vieillissement de la Population: Nous Sommes à un Tournant*, Revue Economique et Sociale 2005, Juin, no 2
51. SILVERSTONE R., *Media, Technology and Everyday Life in Europe: from Information to Communication*, Aldershot, Hants England, Burlington VTc2005
52. SMIHILY M., *Internet Usage in 2007. Households and Individuals*, Data in Focus 2007, No 23, p. 1, www.epp.eurostat.ec.europa.eu, access: 25.02.2008.
53. SZWARC H., *Sprawność fizyczna i zdrowie osób starszych*, Kultura Fizyczna 1996, No 9/10
54. *The Impact of Ageing on Public Expenditure: Projections for the EU-25 Member States on Pension, Healthcare, Long-term Care, Education and Unemployment Transfers (2004–50)*, European Economy 2006, Special Report No 1
55. *Use of the Internet Among Individuals and Enterprises*, Statistics in Focus 2006, No 12, 3, www.epp.eurostat.cec.eu.int, access: 10.01.2007.
56. *Warunki życia osób starszych i ich zachowań rynkowych*, red. A. KUSIŃSKA, Instytut Rynku Wewnętrznego i Konsumpcji, Warsaw 2002
57. *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w 2005 r.*, www.stat.gov.pl, access: 20.01.2006.
58. *Wykorzystanie technologii informacyjno-telekomunikacyjnych w przedsiębiorstwach i gospodarstwach domowych w 2006r.*, www.stat.gov.pl, access: 03.10.2007.
59. ZYCH A., *Człowiek wobec starości*, Interart, Warsaw 1995.

60. Internet sources:

www.agepositive.gov.uk

www.aiuta.org

www.census.gov

www.c-i-a.com

www.ec.europa.eu

www.emarketer.com

www.epp.eurostat.ec.eu.int

www.epp.eurostat.ec.europa.eu

www.eur-lex.europa.eu

www.europa.eu

www.europarl.europa.eu

www.forum.senior.info.pl

www.interstandrh.d.pl

www.kti.ae.poznan.pl

www.lemarchedesseniors.com

www.vatican.va

www.senior.pl

www.senioronline.org

www.sutw.szczecin.pl

On the Author

Ewa Frąckiewicz – has a doctorate in Economics, and is currently the *Adjunct* in the Chair of Marketing at the University of Szczecin. She has been awarded scholarships from the French and Canadian governments. She has carried out four projects for the Committee of Scientific Research. She has had internships abroad in Canada, France, the United Kingdom and Belgium. Her research interests focus on marketing management and the use of new information and communication technologies. She is the author or co-author of more than 90 publications in national periodicals as well as Polish and international conference papers. She is also the author of the book: *Marketing internetowy* (WN PWN 2006) and is a co-author of the following publications: *CRM jako narzędzie zarządzania relacjami z klientem na rynku usług* (WN US 2005), *Zarządzanie marketingoww* (PWE 2004), *Podstawy marketingu* (ZSB 2003) and a number of important research projects with practical economic applications. She took part, as an expert, in the innovative French-Polish programme *Passport to Entrepreneurship* and in the work of the National Programme Foresight *Poland 2020*. She cooperates with the Polish Economic Society and the Polish Gerontological Society.